SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

E. Jóna, Anton Bernolák a jeho Grammatica Slavica (1790) 321
J. Klincková, Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov . . . 327
J. Holčík, Z problematiky porovnávacieho štúdia slovenskej a maďarskej výslovnosti . 334

DISKUSIE
J. Horecký, Intencia slovesného deja ako gramatická kategória 343
L. Dvonč, *Jednorazový, viacrazový* či *jednorázový, viacrázový?* 352

SPRÁVY A POSUDKY
Jubileum Vincenta Blanára. J. Dolník . . 358
Správa komisie JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd . 360
NEČAS, J. — KOPECKÝ, M.: Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů. I. Ripka 365
GAVLOVIČ, H.: Valaská škola mravúv stodola. B. Ricziová 368
Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. T. Laliková 371

ROZLIČNOSTI
Vada, chyba či *závada?* F. Kočiš . . . 375
Miestny názov *Uherce* a odvodené podoby *Uherčan, Uherčianka, uherčiansky.* V. Uhlár . 377
Kouč/kauč, kovboj a *raudy.* J. Jacko . . 379
Názvy klubov v súčasnej jazykovej praxi. O. Orgoňová 380

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 55—1990
ČÍSLO 6

Eugen Jóna

ANTON BERNOLÁK A JEHO GRAMMATICA SLAVICA (1790)

Životné dielo Antona Bernoláka (1762—1813) a jeho význam pre národné obrodenie Slovákov celkovo poznáme, ale významné výročie, ako je dvesto rokov od vydania jeho gramatiky, nám dáva novú príležitosť zamýšľať sa nad týmto dielom i z hľadiska našej jazykovedy.

Vývin slovenskej a českej jazykovedy u nás pred Bernolákom závisel od stavu spisovného jazyka Slovákov. V starších časoch sa tvorili gramatiky a slovníky predovšetkým nielen pre potreby školy, ale mali normatívny charakter pre všetkých vzdelancov. Pred polovicou 18. stor. aj u nás existovala v podstate iba norma a kodifikácia spisovného jazyka českého, ktorý Slováci prijali, keď sa šíril z českého panovníckeho dvora a z pražskej univerzity politickými, kultúrnymi a hospodárskymi stykmi. Slováci v Uhorsku nemali podmienky na utvorenie spisovného jazyka z domáceho základu. Medzi sebou hovorili nárečiami, ktoré sa členili podľa zemepisných podmienok a zemepisných pomerov, ale pri komunikovaní s príslušníkmi iných nárečí stierali najodlišnejšie znaky vlastného nárečia. Tak sa tvárali väčšie nadnárečové útvary — slovenské interdialekty a vznikli tri známe skupiny nárečí: západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské so svojimi výraznými znakmi vo výslovnosti, ale s rovnakým jadrom slovnej zásoby a s podobnou gramatickou stavbou, takže predstavovali spolu jazyk slovenskej národnosti. Tento jazyk ako celok sa diferencoval od jazykov národností slovanských — od češtiny, poľštiny, ukrajinčiny a delil sa od susednej maďarčiny i od jazyka nemeckých národnostných ostrovov. Úradným („diplomatickým") jazykom, jazykom štátnej správy, cirkvi a školy, vedy a literatúry bola latinčina. Latinské boli neoficiálne ústne i písomné prejavy; popri nich spočiatku len ako pomocné, neskoršie ako rovnocenné sa konali prejavy v češtine, zrozumiteľné pre všetkých, resp. v slovenčine, napr. pri svedeckých výpovediach prostých ľudí na súdoch. U Slovákov už od začiatku živelne, ale nezadržateľne prenikali do českých spisovných prejavov slovenské rečové prvky. Takto [a] spisovná čeština hodnotila ako kultivovaná forma slovenčiny, resp. slovančiny v Panónii"; pri trojrečovosti v Uhorsku (maďarčina — nem-

čina — slovenčina) čeština vo verejnosti reprezentovala i Slovákov. Čeština prispôsobená domácim potrebám pomáhala zachovať a upevniť slovenskú národnosť medzi národnosťami Uhorska.

Ťažisko hospodárskeho a kultúrneho života bolo na slovenskom západe (na Považí a Ponitrí), hoci aj slovenský východ mal staré slovanské osídlenie a žil intenzívnym kultúrnym životom v mestách, kým hornatý stred bol sprvu riedko osídlený. S rozvojom stredoslovenských miest a vnútornou kolonizáciou sa hospodárske a kultúrne pomery vyrovnávali vo všetkých troch oblastiach Slovenska (vtedajšieho horného Uhorska). Vo vede už v prvej polovici 18. stor. (D. Krman, M. Bel, P. Doležal a i.) prevládal názor, že stredná slovenčina pomerne rovnako vzdialená od susedných slovanských jazykov je zachovaná v svojej pôvodnosti, no zotrvačnosťou aj po oslabení kultúrnych centier (Trnava, Bratislava) hovorová slovenčina mala v nich západoslovenský charakter. Za feudalizmu bolo Uhorsko štátom, kde tzv. uhorský národ tvorila šľachta bez ohľadu na vlastnú národnosť. Maďarská národnosť a maďarčina len postupne nadobúdala prevahu nad inými národnosťami, najmä keď za osvietenstva cisár Jozef II. v snahe utvoriť silný centralizovaný štát zavádzal namiesto latinčiny všade nemčinu. Germanizačný tlak bol jedným z podnetov prebúdzania národností v strednej Európe nielen u Slovanov, ale aj u Maďarov.

Pravda, sám Jozef II. odporúčal mladým študentom v tzv. generálnych seminároch, ako bol i v Prešporku, poznávať reč ľudu, aby mohli šíriť osvietenské myšlienky v jeho vlastnej reči. Mladí kňazi vychovaní pod štátnou kontrolou mali pomáhať pri budovaní mocného štátu aj povznesením širokých ľudových vrstiev a tým aj hospodárskej úrovne štátu.

V takýchto pomeroch sa sformovala a národne uvedomila mladá slovenská inteligencia.

Výsledky novšieho výskumu doby slovenského národného obrodenia priniesla už konferencia Historického ústavu SAV pri príležitosti 200. výročia narodenia A. Bernoláka. Tu odznel i môj referát Vplyv bernoláčtiny a bernolákovcov na štúrovskú spisovnú normu.[1] Od tých čias vyšli aj ďalšie práce o Bernolákovi[2] i latinský originál a slovenský preklad gramatických prác A. Bernoláka[3] a štúdie o jeho slovníku[4] v porovnaní s inými slovníkmi. Konferencia o význame bernolákovského hnutia v na-

[1] K počiatkom slovenského národného obrodenia. Zborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200-ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964.

[2] HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968.

[3] Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969.

[4] JÓNA, E.: Profesor Juraj Palkovič a jeho slovník. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 321—331; HAYEKOVÁ, M.: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Trnava 1979.

šich dejinách pri príležitosti 200. výročia Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny, vydania spisov Dissertatio a Orthographia mali doplniť a rozšíriť poznatky o A. Bernolákovi a o bernolákovskom hnutí. Tu chceme upozorniť na niektoré črty jazykovedných prác A. Bernoláka a zistiť, z ktorých starších diel čerpal a čo priniesol ako nóvum vo svojich rozpravách a najmä v Grammatike a v Slovári.

Starší bádatelia[5] o našej literárnej minulosti si všimli množstvo citovanej literatúry u Beroláka a jeho spolupracovníkov už v prvých prácach. O Bernolákovej záľube v bibliografii za štúdií vo Viedni a potom v Prešporku svedčí jeho rukopisná práca Nova Bibliotheca selecta nájdená v pozostalosti A. Bernoláka v Nových Zámkoch.[6] Medzi knihami, zväčša teologickými, sú uvedené i gramatické a slovníkové práce o rozličných jazykoch, najmä o češtine. Nielen jazyk, v ktorom svoje práce sám A. Bernolák písal, vydával — latinčina, lež aj zásady, z ktorých vychádzal, súvisia s klasickým vzdelaním (citovaní autori sú: Seneca, Tacitus, Plinius, Lactantius, Horatius a i.). Aj hlavnú svoju zásadu pri zisťovaní úzu a kodifikácie normy prevzal od rímskeho teoretika rečníctva Quintiliána[7]. Pravda, tieto myšlienky sa tradovali od staroveku cez stredovek až do novoveku, napr. u J. Ch. Adelunga, u B. Kopitara a iných.

Rozličným spôsobom zadovážené knihy[8] a v nich uvedenú literatúru citovali autori diel Dissertatio a Orthographia, keď hovorili o pôvode cyrilského a hlaholského písma u Slovanov a vôbec o literách Slovanov, ako svedčí aj názov prvého spisu. Citovanie diel o rozšírení a význame Slovanov a ich rečí a kultúre v minulosti malo posilniť slovanské národné povedomie v súčasnosti a tým aj obranu proti nepriateľom Slovanstva doma v Uhorsku i mimo Uhorska.

U A. Bernoláka — podobne ako u M. Bela — v latinskom kontexte jazyk, ktorým hovorili a písali Slováci do 18. stor., sa nazýva *lingua slavonica in Hungaria,* výslovnosť, pravopis sa označujú ako *pronuntiatio, or-*

[5] J. M. Hurban (SP, I, 1847, s. 25): Povstau v útlom veku mládeňec slovenskí, ktorí povedau prví zretelním hlasom: „Slováci píšte po slovenski, tu máte slovo o reči vašej"; a tento mládeňec bou Anton Bernolák, učeňec Semäňiska Prešporskjeho, o ktorom ňeznámi misleli, že je 70-roční bachantmi obklopení starec...; J. Škultéty (O Slovákoch. Martin 1928, s. 45): Z Dissertacie vidieť, že v generálnom seminári prešporskom bola možnosť i privátne študovať: Bernolák zná náležite literatúru svojho predmetu, kodifikovať pravidlá slovenčiny ako spisovného jazyka on začal pripravený.

[6] Duchovný pastier, 37, 1962, s. 13 a n. (príspevky V. J. Gajdoša).

[7] QUINTILIANUS, F. M.: Justitutiones oratoriae libri XII: „Ego consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum; sicut vivendi consensus bonorum (kniha I, kapitola XII).

[8] Napríklad knihu s názvom Introductio in historiam et rem literariam Slavorum (1729) autorom Dissertácie sprostredkoval M. Institoris Mossóczy, ev. farár v Bratislave. Niektoré knihy si študenti doniesli do Bratislavy z Viedne. Takto sa do knižnice generálneho seminára dostal napr. rukopis staročeského prekladu biblických kníh, ktorého reč A. Bernolák študoval a porovnával so slovenčinou.

thographia pannonio-slava, Slováci sa volajú *Slavi existentes in Pannonia;* takisto treba chápať i názov obidvoch spisov: *de literis Slavorum* čiže *o písmenách Sovanov (slovanských)* a *cum adnexa linguae slavonicae per regnum Hungariae usitatae ... orthographia* prekladáme takto: *jazyka slovanského používaného v Uhorskom kráľovstve.*[9]

Autori Dissertácie chápali Slovanov a ich jazyk ako jeden celok, hoci si boli vedomí rozčlenenia národa na kmene (národnosti) a jazyka na nárečia (jazyky). Preto skúmajú najprv písmená (litery) Slovanov, ich abecedu, cyrilskú a hlaholskú, ktorých vek a pomer určujú tak, ako sa problém v tom čase zväčša riešil. Poučenie o písme, o rozšírení Slovanov, o minulosti, o používaní slovanského jazyka aj v liturgii a i. „vlastenecki filológovia" čerpali z bohatej súvekej európskej literatúry, ale najmä z českej a slovenskej: z diela predchodcu J. Dobrovského v slavistike V. F. Durycha (1735—1802), z prác kritických historikov M. A. Voigta (1733—1787), profesora všeobecnej histórie na univerzite vo Viedni, z práce G. Dobnera a iných; spomínajú i starších českých kronikárov a historikov (Kosmas, V. Hájek, B. Balbín), zo slovenských, resp. uhorských citujú P. Revu, J. Papánka, M. Szentiványiho, J. Jakobea, D. Sinapia, M. Bela, J. Sklenára a i. Neuvádzajú J. B. Magina, hoci jeho dielo Murices sive Apologia[10] používali ako príručku. O prácach slovanských učencov sa A. Bernolák a jeho spolupracovníci poučili najmä z uvedeného slavistického diela V. F. Durycha, J. P. Kohla (K. Grubissich, A. Bohorich, M. V. Lomonosov a i.), lebo všetky uvádzané spisy nemohli mať poruke. J. Stanislav[11] zhrnul výsledky svojho dôkladného filologického rozboru diel Dissertatio a Orthographia: „A. Bernolák je duchovným žiakom najprv V. F. Durycha a potom P. Doležala." Za duchovných radcov celej Bernolákovej vedeckej práce z českých historikov a jazykovedcov pokladá J. Stanislav najmä V. F. Durycha, B. Balbína, G. Dobnera, zo slovenských predovšetkým M. Bela a P. Doležala. Knihy spomenutých autorov používal A. Bernolák aj vo svojej Grammatike a Etymologii, ale počet gramatík češtiny sa rozrástol; uvádza ich v predhovore ku Grammatike (s. IX, pozn. f) ako pred ním M. Bel v predhovore k Doležalovej gramatike (s. IX—X), pravda, niektoré poznal iba z druhej ruky, ako zdôraznil J. Sta-

[9] Je zrejmé, že názvy *Slavus, Slavicus* značia *Slovan, slovanský* a pôvodne iba s prívlastkom doplňujúcim príslušné názvy (*in Pannonia,* menej presne *in Hungaria, Pannonius*) znamenajú *Slovák, slovenský* v užšom zmysle. Tak to mohlo byť aj v Pavelekovom preklade, ale prekladalo sa („nadmieru presne") „milovníkov slovenského jazyka v Uhorsku" namiesto slovanského, „vypracovanie pravopisu a výslovnosti panónsko-slovenskej" namiesto *slovanskej,* t. j. *Slavus, slavonicus* iba s prívlastkom ako celok pôvodne znamenalo *Slovák, slovenský.* Je známe, že A. Bernolák sa vysmieval z názvu „Uhro-Slováci".

[10] Zdá sa, že Apologiu A. Bernolák podľa mena necitoval, pretože vyšla anonymne, bola asi dielom niekoľkých autorov a bola namierená proti exponentovi Maďarov.

[11] K jazykovednému dielu Antona Bernoláka. Bratislava 1941, s. 15 a n.

nislav. Od začiatku sa opieral — okrem P. Doležala — o znamenitú Rosovu[12] českú gramatiku, ktorej sa pridŕžal i P. Doležal. J. V. Rosa v českej pozitivistickej vede nemal dobré meno, pretože ako prvý v Čechách podľahol dobovému európskemu puristickému hnutiu, smeru, ktorý cudzie slová zásadne a systematicky nahrádza domácimi výrazmi tvorenými často podľa analógie, napr. termíny v prozódii, ktoré ostali zväčša návrhmi. U nás ho sledoval P. Doležal a po ňom i A. Bernolák najmä v Etymologii.[13]

Po Rosovi v českej jazykovede purizmus zašiel veľmi ďaleko, keď sa v čase úpadku českého jazyka bezhlavo a otrocky kalkovalo z nemčiny. Z týchto autorov A. Bernolák cituje dosť často J. V. Pohla[14], ktorý mal síce vynikajúce postavenie ako učiteľ češtiny, ale sám nevedel dobre po česky.

O starších gramatikách češtiny[15] vedel A. Bernolák priamo alebo aspoň z literatúry podobne ako M. Bel v svojom Predhovore k Doležalovej Gramatike. Vznik gramatík a slovníkov u Čechov spájal A. Bernolák s pestovaním slovanského jazyka. Začiatok kladie do r. 1533, keď vyšla prvá česká gramatika v Námešti[16] — bola to aj prvá gramatika v slovanskom svete. Niektoré gramatiky uvádza A. Bernolák stručne iba pod menom autora, s miestom a rokom vydania (porov. Gramatické dielo Antona Bernoláka, 1964, s. 124—125)[17]. Z novších gramatík spomína už vyššie uvedenú Kohlovu gramatiku a Czechřečnost. Vo svojom diele Grammatica Slavica A. Bernolák podobne uvádza aj české slovníky[18] (napr. Dictionarium grande bohemicum Adami de Veleslavina, Pragae 1598 a i.), slovanské gramatiky a slovníky, ktoré spolu s prekladom Písma svätého svedčia o zveľaďovaní slovanskej reči.[19] Slováci (panónski Slovania) dovtedy „nič nevydali, čo by prispelo k zveľadeniu slovanskej reči im vlastnej“ (t. j. slovenčiny). Z publikácií, ktoré vyšli u Slovákov, A. Bernolák

[12] ROSA, J. V.: Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae. Prague 1672.
[13] Etymologia vocum Slavicarum. Trnava 1791. Porov. tam na s. 73 a n. Appendix.
[14] Neuverbesserte böhmische Grammatik. Viedeň 1783.
[15] A. Bernolák v svojej Grammatike (1790, X, b) spomína p. Ungera, t. j. K. R. Ungara (1743—1807), knihovníka v Prahe, ktorý vydával katalóg českých kníh (Allgemeine böhmische Bibliothek, 1786).
[16] Porov. teraz zborník Starší české, slovenské a slovanské mluvnice. Uspořádal Jaroslav Porák. Práce z dějin slavistiky X. Praha, Universita Karlova 1985.
[17] Podľa toho, že prácu Slováka Vavrinca Benedikta Nedožerského uvádzal A. Bernolák bez plného názvu — podobne ako pred ním M. Bel — sa usudzuje, že ju ani Bel, ani Bernolák nemali poruke.
[18] Grammatica Slavica. Posonii 1790. Praephatio X, XI, XII, XIII.
[19] A. Bernolák v úvode k svojej gramatike naznačuje, ako slovanské národy (Česi, Poliaci, Rusi, Juhoslovania) pestujú slovanskú reč vydávaním kníh v rozličných inštitúciách, napr. „Libera Societas Russica Moscuensis“ od r. 1771 pre ruskú filológiu založená podľa vzoru Talianov („Accademia della Crusca“) a Francúzov („Gallorum“) (“Academie Francoise”).

uvádza dielo Zprawa pjsma Slovenského od Tobiasse Masnycyusa, Leta 1696 w Lewoci. Prjwod ku Dobromluwnosti Slovanské; Prjwod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pijsma a Ctiri Gruntowne Tabule ku Prospechu Mládeži Slowenských SSkol, v Trnave 1780 etc. etc. etc.[20]

Z citovanej literatúry a z Bernolákových poznámok vysvitá, ako sa on sám pozeral na dovtedajšiu teóriu spisovného jazyka a na stav spisovného jazyka u Slovákov.

Po J. Stanislavovi najmä K. Habovštiaková[21] vystihla, že „Bernolák využíval českú literatúru ako teoretickú osnovu na spracovanie slovenského jazykového materiálu". Z jezuitskej literatúry, ktorá vychádzala v Trnave a v Košiciach, A. Bernolák necitoval napr. Alvarove[22] učebnice so slovenskými slovníčkami azda preto, že jezuitský rád zrušili v Rakúsku už r. 1773 a A. Bernolák bol horlivým stúpencom osvietenských myšlienok Jozefa II.

Pravopisné a gramatické pravidlá formuloval A. Bernolák podľa svojich prameňov, ale ich umne kombinoval a dopĺňal. Originálnym mysliteľom sa A. Bernolák ukázal akiste po diskusiách so svojimi spolupracovníkmi — v diele Dissertatio . . ., keď presvedčivými argumentmi niektoré písmená v slovanskom jazyku zavrhoval (*x*, *y*, *j* = *i*, *v* = *u* . . .), ale niektoré zas neoprávnene bránil (*w*, *g* = *j* . . .). Niektoré z Bernolákových návrhov sa prijali v češtine, ale neskoršie. V pravopise sa pridŕžal starších príručiek českých a trnavských Prívodov, ale s korektúrami. Pri definíciách gramatických pojmov sa nepridržiaval prísne jedného vzoru. Dovtedajšie príručky spisovného jazyka nepokladal za slovenské, hoci mnohé z nich sa nazývali slovensko-české alebo slovenské. Súvisí to s funkciou češtiny u Slovákov pred prvou polovicou 18. stor. Dovtedy existovala v podstate iba jedna norma uzákonená v gramatikách a slovníkoch, t. j. norma variantu spisovnej češtiny používanej u Slovákov (porov. moju tézu o slovenskom variante spisovnej češtiny — Sloveská reč, *43*, 1978, s. 257—266; Matej Bel — doba — život — dielo. Bratislava, Veda 1987, s. 133—139 a i.).

Bernolákova Grammatika je synchrónne deskriptívna a normatívna podľa súvekých požiadaviek. Jej význam je v tom, že dovtedajšie nesústavné pokusy o úpravu spisovnej češtiny autor uviedol do premysleného systému, ktorý vychodil zo západoslovenského základu, ale zachytil aj nie-

[20] Porov. VÁŽNÝ, V.: Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem. (Jazyková charakteristika.) Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi X, 1936, s. 365—405.

[21] Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 330.

[22] Syllabus vocabulorum Grammaticae Emmanuelis Alvari, e Societate Jesu, in Vernaculas hungaricam et slavonicam conversorum, secudum. Trnava 1717, Košice 1759.

ktoré stredoslovenské prvky a zachoval aj niektoré české prvky charakteristické pre spisovný jazyk.[23] V lexike išlo Bernolákovi o zachytenie niektorých odvodených slov, ktoré v slovníkoch inak chýbajú (privlastňovacie prídavné mená, všetky deminutíva a pod.). Pri význame slov ukázal sa A. Bernolák ako dobrý znateľ slovenských „slov a vecí". Presne rozlíšil slovenské slová od českých najmä pri konkrétnych názvoch. Z Bernolákovho Slovára mala osoh vlastne až druhá generácia stúpencov bernolákovčiny[24], keď sa za života autora nepodarilo vydať ho tlačou.[25]

Z dnešnej perspektívy sa nám Bernolákovo jazykovedné dielo (Dissertatio, Orthographia, Etymologia, Grammatica Slavica, Slovár) javí ako prvé kompletné lingvistické spracovanie spisovnej slovenčiny západoslovenského typu na základe vtedajšej českej a slovenskej odbornej literatúry. Jeho význam je predovšetkým v uzákonení nového spisovného jazyka — bernolákovčiny — ako základného znaku utvárajúceho sa slovenského národa.

Jana Klincková

PROFESIONALIZMY AKO ŠPECIFICKÁ VRSTVA LEXIKÁLNYCH PROSTRIEDKOV

1. Ústna komunikácia sa v súčasnosti dostáva do centra pozornosti sociolingvistických výskumov, a to nielen preto, že ústne prejavy sú dnes najfrekventovanejším spôsobom používania spisovnej slovenčiny (Kráľ, 1981), ale aj preto, že analýzou ústnych prejavov možno dospieť ku komplexnému obrazu využívania rôznych foriem (útvarov) národného jazyka, príp. sa presvedčiť o vhodnosti využívania jazykových prostriedkov v rozličných komunikačných situáciách. V ústnej komunikácii interferujú prvky z rozličných štýlových vrstiev. V snahe uskutočniť vlastný komunikačný zámer účastníci komunikácie v mnohých prípadoch narúšajú jazykovú normu, teda aj hranice spisovnosti.

Táto disparátnosť jazykových prostriedkov sa prejavuje v ústnych prejavoch najmä v lexikálnej rovine. Lexikálne prostriedky s istým komunikačným zámerom využívané v ústnej komunikácii predstavujú sú-

[23] Porov. citované dielo K. Habovštiakovej, s. 327 a n.
[24] J. Hollý „s chuťú" čítal heslá Slovára (porov. listy kanonikovi J. Palkovičovi).
[25] O smutných osudoch Bernolákovho Slovára písal J. Považan (Príprava a vydanie Bernolákovho Slovára. Jazykovedný časopis, 9, 1958, s. 88—103; Slovár Antona Bernoláka. Sborník FF UK, Philologica X, 1958, s. 120—134.

bor pomenovaní, ktorý nemožno hodnotiť iba z pozície spisovnosti a nespisovnosti. Aj tie pomenovania, ktoré v súčasnosti hodnotíme ako nespisovné, odlišujú sa nielen štruktúrne (spôsobom tvorenia), funkciou v jazykovom prejave (informémy — pragmémy), ale aj umiestnením v štylistických makroparadigmách (stupňom expresívnosti). V našej jazykovednej teórii je doposiaľ neuspokojujúco prehodnotená problematika slangu, jeho miesto a funkcia v jazykových prejavoch, ale aj vymedzenie samotného pojmu. A tak sa aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) stretávame nielen so slangovými slovami *lapák* (väzenie, s. 177), *profík* (profesionál, s. 358), ale aj so slovami *eso* (prudké podanie, ktoré súper nemôže zachytiť, s. 98), *part* (úloha herca, rola, s. 280), ktoré sa tiež hodnotia ako slangové.

V štúdii sa zameriame na hodnotenie slangu v slovenskej lingvistike, zároveň sa pokúsime objektivizovať kritériá na vymedzenie slangizmov a profesionalizmov ako špecifických vrstiev slovnej zásoby na materiáli získanom výskumom ústnej komunikácie v klinickej medicíne (Klincková, 1988).

Nemožno jednoznačne tvrdiť, že slangu sa v slovenskej lingvistike nevenovala pozornosť. Pri jeho hodnotení sa však neuplatňovali jednotné kritériá. Nejednotnosť hodnotiacich prístupov sa odrážala aj v terminologickej rôznorodosti pomenovaní tohto komunikačného útvaru národného jazyka (porov. Uhlár, 1954; Dvonč, 1957). Nerovnaké chápanie slangu súvisí aj s nedostatočným vymedzením jeho obsahu. J. Orlovský (1941) vymedzuje slang ako reč rozličných spoločenských vrstiev, M. Šalingová (1955) za slang pokladá nielen lexiku pracovných slangov, ale aj nižšiu hovorovú reč, Š. Krištof (1963) považuje slang za prejav tvorivej fantázie študentov.

Problematiky slangu v umeleckej literatúre sa dotýkala konferencia o jazyku a štýle v r. 1964. M. Urbančok (1965) tu po prvýkrát rozlíšil slangy v pravom zmysle slova a tzv. pracovné slangy. Slangom z prvej skupiny prisudzuje príznak nespisovnosti, expresívnosti a dezintegračnosti, pracovné slangy charakterizuje hovorovosťou (1967). Také hodnotenie slangových prostriedkov pretrvávalo dlhší čas vo verejnosti aj v školskej praxi.

V 70. rokoch sa pri vymedzovaní slangu začínajú uplatňovať sociolingvistické hľadiská. V profesionálnom jazyku rozličných zamestnaní rozlišuje P. Ondrus (1972) profesionálne slová a slangové slová. Slangové slová hodnotí ako veľmi citovo zafarbené, expresívne, determinované snahou o originálnosť a aktualizáciu ustálených jazykových prostriedkov. Profesionálne slová — profesionalizmy — pokladá za synonymá odborných termínov, pretože majú malú schopnosť emocionálno-expresívneho

zafarbenia a výraznejšej aktualizácie. Neskôr P. Odrus (1974) **zužuje pohľad** na funkciu a tvorenie profesionalizmov, pomenúva ich **profesionálnymi** nárečiami, pretože za ich hlavnú úlohu pokladá sprostredkovanie informácie o relatívne zložitých postupoch len v remeselníckej a domáckej výrobe.

S klasifikáciou slangu podľa sociálnych alebo odborných skupín sa stretávame aj u J. Mistríka (1977). Okrem spomínaného členenia rozlišuje nižší slang a vyšší slang, ktorý nazýva intelektuálskym alebo pracovným. Pri hodnotení odbornej lexiky vyčleňuje skupinu lexikálnych prostriedkov, ktorú označuje termínom profesionalizmy (Mistrík, 1985): sú to spisovné pomenovania zastupujúce za istých okolností odborné termíny. Spisovnosť je zrejme dôvodom, že ich zaraďuje do odbornej lexiky ako výrazy, ktoré v bežnom hovorenom jazyku používajú odborníci istých pracovných oblastí. Pri tvorení profesionalizmov zdôrazňuje ekonomické zretele. Hoci autor hovorí o profesionalizmoch ako o spisovných prostriedkoch, pripúšťa možnosť synonymie medzi nimi a pracovným slangom (v chápaní M. Urbančoka, 1965), odbornými slangmi (Slovník slovenského jazyka, I, 1959), vyšším slangom (Mistrík, 1977) a profesionálnym slangom.

S novým chápaním slangu sa stretávame u B. Hochela (1981, 1982), ktorý z funkčného aspektu člení nespisovné vrstvy na sociolekty a slang (popri teritoriálnych nárečiach, argote a žargóne). K sociolektom zaraďuje profesionálne, sociálne a záujmové nárečia. Hochelovo chápanie slangu je nové v tom, že sa slang prvýkrát hodnotí ako funkčný prvok reči a neprisudzuje sa mu postavenie dezintegračného činiteľa. Za diskutabilný považujeme jeho názor, že slang tvoria slová, ktoré sú všeobecne známe a používané. Je prirodzené, že frekvencia a rozšírenie sfér používania jazykového prostriedku urýchľuje „proces stierania" expresívnosti, a tým aj typickej slangovosti.

Pri hodnotení slangových prostriedkov vychádza J. Bosák (1984, 1985, 1987) z rozličnej komunikatívnej valencie útvarov národného jazyka v spoločenskej komunikácii a z komplexnej hovorovosti ako určujúceho faktora dynamiky súčasnej jazykovej situácie. Za rozhodujúci faktor pri vymedzovaní slangov pokladá ich funkčnosť v komunikácii. Na základe analýzy univerbizovaných štruktúr jazykových prostriedkov naznačuje nový prístup k ich hodnoteniu, keď dokazuje, že nie všetky univerbizované pomenovania sú príznakové (slangové), ale že niektoré z nich možno hodnotiť aj ako hovorové alebo aj neoficiálne, neutrálne výrazové prostriedky.

Naznačený prehľad hodnotenia slangov, príp. slangu a profesionalizmov prezentuje pestrosť názorov, ku ktorým zásadné stanovisko zaujíma J.

Findra (1979, 1984), keď vyjadruje jednoznačný nesúhlas s bezprostredným spájaním profesionalizmov so slangom a s názormi, ktoré vyčleňujú profesionalizmy ako osobitnú skupinu vnútri slangov. Poukazuje na štruktúrne a funkčné rozdiely medzi slangom a profesionalizmami. Základný rozdiel medzi nimi vidí predovšetkým v stupni expresívnosti. Pri profesionalizmoch poukazuje na univerbizovanosť a ekonomickosť, pri slangových slovách zdôrazňuje ich nadmernú expresívnosť, nápadnosť, dezintegračnosť a výraznú nespisovnosť. Findrovo vymedzenie profesionalizmov ako osobitnej vrstvy slovnej zásoby najviac zodpovedá situácii v konkrétnej sfére komunikácie.

Terminologicky sa s pojmom profesionalizmy ako neoficiálne univerbizované nocionálne pomenovania v súvislosti s oblasťou športu zaoberá I. Masár (1982). Pomenúva ich neterminologické náprotivky a vymedzuje ako synonymné prostriedky oficiálnych (športových) termínov s rozličnou štylistickou hodnotou a s veľkou frekvenciou najmä v publicistickej sfére.

Uvedený prehľad naznačuje, že nejednotnosť názorov zapríčiňujú jednak rôznorodé hodnotiace kritériá, jednak odlišný pohľad na slang. Zdá sa, že zásadnejšiu zmenu v hodnotení slangu možno očakávať až po analýze lexiky v jednotlivých sociálnych oblastiach a po zistení funkcie slangizmov v súčasnej komunikácii.

2. Analýza materiálu získaného sledovaním ústnej komunikácie v medicínskej odbornej sfére (Klincková, 1988) potvrdila oprávnenosť hodnotiť profesionalizmy ako osobitnú vrstvu slovnej zásoby, ako aj potrebu presnejšie vymedziť slang, pretože slangizmy patria v súčasnosti k frekventovaným lexikálnym prostriedkom. Nazdávame sa, že podobné rozvrstvenie lexiky možno predpokladať aj v ostatných odborných komunikačných sférach.

Za slangizmy považujeme len tie lexikálne prostriedky, pre ktoré je charakteristická expresívnosť, nestálosť (variabilnosť), prejavujúca sa v tendencii tvoriť viacčlenné synonymické rady, aktuálnosť a gestačnosť. Gestačnosť vymedzujeme na pozadí expresívnosti. Expresívnosť chápeme zhodne s F. Zimom (1961) a J. Mistríkom (1985) ako vyjadrenie osobného postoja vonkajšou formou jazykových prostriedkov. Gestačnosť považujeme za umocnenú expresívnosť (J. Findra, 1979, hovorí o preexponovanej alebo „chcenej" expresívnosti; V. G. Viľuman, 1955, pri charakterizovaní slangizmov zdôrazňuje teatrálnosť). Pri gestačnosti ide o zámernú snahu hovoriaceho upriamiť pozornosť na seba, a to osobitným, často atraktívnym lexikálnym prostriedkom. Hovoriacemu v tomto prípade nejde prvotne o informáciu, ale o dekoráciu, presnejšie o gestačnú dekoráciu. Preexponovaná expresívnosť nie je podmieňovaná zvýšeným zdôraz-

ňovaním obsahu výrazu ani citovou dispozíciou podávateľa, ale je iba prejavom apriórnej a automatizovanej snahy vyniknúť jazykovým prejavom.

Slangizmy s uvedenými vlastnosťami vyhovujú požiadavkám komunikácie v bežnom dorozumievacom styku v konkrétnych komunikačných sférach. Náš výskum zameraný na využívanie špeciálnej lexiky v klinickej medicíne ukazuje, že slangizmy sa využívajú v určitých komunikačných situáciách aj v odbornej sfére, napr. *čiňan, kanárik, žlták* (= ikterické dieťa, dieťa s novorodeneckou žltačkou); *navŕtať hlavu, prevetrať mozog, vypustiť ducha* (= trepanovať lebku); *bobule, vitamíniky, oblbováky* (= lieky s tlmiacim účinkom); *rajský plyn, rajčák* (= narkóza); *sčapovaný, vyliaty, vytečený* (= vykrvácaný pacient); *ošák, ošo, sestroš* (= ošetrovateľ); *smrťkáreň, spálňa* (= márnica); *nerváci, nerváši, nervoši* (= neurológovia) a pod. Ako vidieť, ide o výrazy frekventované v situáciách, v ktorých sa toleruje jazykový prejav s výrazným subjektívnym postojom pri výbere jazykových prostriedkov.

Pri tvorení slangizmov sa uplatňuje jazyková kreativita hovoriaceho, ktorá sa prejavuje v originálnom, aktuálnom a exkluzívnom vyjadrovaní. Slangizmy pokladáme za výslovne nespisovné lexikálne prostriedky, majúce svoje opodstatnenie v neoficiálnej komunikácii. Tvoria sa prevažne transpozičnými postupmi, najmä metaforizáciou. Majú schopnosť vytvárať synonymické rady, ktorých členy sú vo vzťahu intenzity alebo podradenosti, napr. *farbiť, smokliť, sopliť* (= slabo krvácať); *kúriť, hajcovať* (= mať vysokú teplotu); *cukrár, cukráš, sladký* (= pacient s cukrovkou); *červené, likér* (= jodisol); *cucák, savec* (= odsávačka); *fyzák, fyziolák* (= fyziologický roztok); *knedlík, kocúr, myška* (= pomenovanie tampónov); *zadrôtovať, našmírovať* (= zaviesť uretrálny katéter); *ísť na háky, hákovať, visieť na hákoch, odvisnúť, ísť na galeje, prežiť terezín* (= asistovať pri operácii) a pod.

V závislosti od frekvencie a časového faktoru slangizmy postupne strácajú svoju príťažlivosť a neobyčajnosť, ale ako vhodné pomenovania sa môžu stať súčasťou lexiky viacerých slangov (J. Nekvapil ich nazýva interslangizmami, 1980) a tak zotrvať v nespisovnej lexike, napr. *náhradko* (= náhradné voľno), *poobedka, doobedka, celodenka* (= popoludňajšia, dopoludňajšia, celodenná služba).

Profesionalizmy ako osobitná vrstva slovnej zásoby sa nevyčleňujú dávno, hoci na ich existenciu poukazujú lingvisti cez bezpríznakovú vrstvu profesionálneho slangu vo viacerých odborných štúdiách (napr. Hubáček, 1974, 1988; Churavý — Tejnor, 1970—1971 a i.). V zhode s J. Findrom (1979) profesionalizmy považujeme za lexikálne prostriedky, pre ktoré je charakteristická nocionálnosť (spätá so štylistickou zafarbenosťou a príznakovosťou), jazyková stabilita a jazyková ekonómia dosaho-

vaná univerbizáciou pomenovaní. Jazykovou ekonómiou rozumieme snahu hovoriaceho o stručné, ale jednoznačné pomenovanie. Pri profesionalizmoch hovoriaci hľadá taký výraz, ktorý je najmenej konotačný. Slovo musí byť predovšetkým nositeľom informácie.

Z hľadiska opozície spisovnosť — nespisovnosť začlenenie profesionalizmov medzi nespisovné pomenovania môže byť len dočasné (porov. Findra, 1984). Profesionalizmy vzhľadom na svoje vlastnosti prejavujú silný tlak na hranice spisovnosti (oficiálnosti) a majú ambície vystupovať ako vhodné jazykové prostriedky napr. v publicistickom štýle (porov. Masár, 1982; Findra, 1984; Bosák, 1985). Napríklad v klinickej medicíne od profesionalizmov k spisovným pomenovaniam prešli pomenovania ako *žihľavka* (= alergické ochorenie), *lupienka* (= lat. psoriásis), *porážka* (= mŕtvica).

Profesionalizmy len v ojedinelých prípadoch dočasne nahrádzajú oficiálne pomenovania nových predmetov, pretože spisovný jazyk pružne reaguje na zmeny v rôznych sférach spoločenského života a práce tvorením vhodných spisovných názvov. Profesionalizmy vznikajú najmä preto, aby v ústnej komunikácii alternovali s viacslovným spisovným alebo terminologickým pomenovaním. Zväčša sa tvoria univerbizáciou a metonymickou apelativizáciou. Pre svoju informačnú hodnotu, obsahovú vecnosť a spôsob tvorenia (univerbizovanosť) sa často považujú za nespisovné termíny. Mnohé z nich už používatelia ani nepokladajú za nespisovné. Sú to napr. pomenovania oddelení — *gynekológia* (= gynekologicko-pôrodnícke oddelenie), *rádioterapia* (= rádioterapeutické oddelenie); pomenovania liekov — *genta* (= gentamycín), *rolitetra* (= rolitetracyklín), *plego* (= plegomazín); pomenovania nástrojov, pri ktorých sa stretávame najmä s eponymami — *grafé* (= Gräfov nožík), *ker* (= Kerrov nástroj na ošetrovanie koreňových kanálikov), *luer* (= Luerove kliešte) a pod.

Profesionalizmy sú frekventované pomenovania, ktoré sa bežne používajú v príslušnej komunikačnej sfére. Ich všeobecný výskyt znamená, že sa pri nich nestretávame s regionálnymi odchýlkami, ako je to bežné pri slangizmoch (porov. Klincková, 1988). Profesionalizmy nevytvárajú synonymické rady, s terminologickým pomenovaním obyčajne tvoria synonymické dvojice. Svojimi vlastnosťami sa zásadne líšia od slangizmov, a preto pomenovanie profesionálny slang pre lexikálnu vrstvu profesionalizmov nemožno pokladať za vhodné.

Posudzovanie lexikálnych pomenovaní z komunikačného hľadiska (jazyková ekonómia — gestačnosť, stabilita — variabilnosť, aktuálnosť), zo štylistického hľadiska (nocionálnosť — expresívnosť) a slovotvorného nominačného hľadiska (univerbizácia — metaforizácia) umožňuje pomerne

jednoznačne začleniť nespisovný výraz do lexikálnej vrstvy profesionalizmov alebo do lexikálnej vrstvy slangizmov. Nazdávame sa, že tieto vrstvy slovnej zásoby, v súčasnosti dosť expanzívne a produktívne, treba pokladať za špecifické lexikálne vrstvy. Považujeme za opodstatnené vymedziť profesionalizmy ako osobitnú lexikálnu vrstvu, pretože ako mikroparadigma sú prvotne späté s makroparadigmami, a to s triedou štylisticky zafarbených a príznakových pomenovaní. Ide najmä o prostriedky ústnej komunikácie v pracovnom styku, kde sa treba vyjadrovať jednoznačne a pritom ekonomicky. V takomto zmysle možno profesionalizmy považovať za štylistický variant terminologických pomenovaní.

Literatúra

BOSÁK, J.: Hovorovosť ako dynamický faktor. Slovenská reč, *49*, 1984, s. 65—73.

BOSÁK, J.: Slang v súčasnej jazykovej situácii. In: Studia Academica Slovaca. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 69—80.

BOSÁK, J.: O vymedzení univerbizácie. Slovenská reč, *52*, 1987, s. 231—237.

DVONČ, L.: K otázke sociálnych „nárečí". Slovo a slovesnost, *18*, 1957, s. 180—183.

FINDRA, J.: Profesionalizmy ako vrstva slovnej zásoby. In: Zborník FF UK Philologica. 30. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 69—75.

FINDRA, J.: Dynamika štylistických významov slova. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 150—156.

HOCHEL, B.: Slang v národnom jazyku. In: Studia Academica Slovaca. 10. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 137—154.

HOCHEL, B.: Čo je slang. Slang a iné nespisovné vrstvy jazyka. (Pokus o vymedzenie a usúvzťažnenie javu.) In: Sborník přednášek z II. konference o slangu a argotu v Plzni 23.—26. září 1980. Plzeň, Pedagogická fakulta v Plzni 1982, s. 9—27.

HUBÁČEK, J.: Železničářský slang. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974. 130 s.

HUBÁČEK, J.: Malý slovník českých slangů. Ostrava, Profil 1988. 191 s.

CHURAVÝ, M. — TEJNOR, A.: O zdravotnickém slangu. Odvozeniny a skratky. Lékař a technika, *1*, 1970—1971, č. 2, s. 31 n.

CHURAVÝ, M. — TEJNOR, A.: O zdravotnickém slangu. (Jiné prostředky úspornosti pojmenování. Metonymie.) Lékař a technika, *1*, 1970—1971, č. 4.

KLINCKOVÁ, J.: Ústna komunikácia v odbornej sfére. Charakteristika lexikálnych prostriedkov v medicínskej komunikácii. (Kandidátska dizertácia.) Bratislava 1988. 126 s. Univerzita Komenského, Filozofická fakulta.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

KRIŠTOF, Š.: Študentský slang v Nitre. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre — Spoločenské vedy. Red. J. Kopál. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, s. 89—109.

MASÁR, I.: Termín a jeho neterminologické náprotivky v športovej publicistike. Kultúra slova, *16*, 1982, č. 8, s. 268—271.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 451 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 544 s.

NEKVAPIL, J.: Poznámky k některým aspektům slangových sloves. In: Sborník přednášek z II. konference o slangu a argotu v Plzni 23.—26. září 1980. Plzeň, Pedagogická fakulta v Plzni 1982, s. 51—58.

ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 96 s.

ONDRUS, P.: Z problematiky sociálnej dialektológie na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1974, s. 222.
ORLOVSKÝ, J.: K slovenskému slangu študentskému a vojenskému. Martin, Matica slovenská 1941. 14 s.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.
ŠALINGOVÁ, M.: Poznámky o jazyku a štýle súčasnej prózy. Zlatý máj, 7, 1962, č. 1, s. 10—15.
UHLÁR, V.: O žargonizmoch v slovenčine. Slovenská reč, *19*, 1954, s. 20—27.
URBANČOK, M.: O slangu. In: Jazyk a štýl modernej prózy. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 110—115.
URBANČOK, M.: Spisovný jazyk a slangy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 23—28.
VIĽUMAN, V. G.: O sposobach obrazovanija slov slenga v sovremennom anglijskom jazyke. Učonyje zapiski Leningradskogo Pedagogičeskogo Instituta imeni Gercena 1955. Zv. 3. s. 137—139.
ZIMA, F.: Expresivita slova v současné češtině. Praha 1961. 139 s.

Jaroslav Holčík

Z PROBLEMATIKY POROVNÁVACIEHO ŠTÚDIA SLOVENSKEJ A MAĎARSKEJ VÝSLOVNOSTI

V príspevku Problémy slovenskej výslovnosti v školách s maďarským vyučovacím jazykom (Holčík, 1981) sme písali, aké chyby sú v slovenskej výslovnosti najfrekventovanejšie. Podali sme aj návrhy, ako odstraňovať nesprávnu výslovnosť a precvičovať slovenskú spisovnú výslovnosť na vybraných textoch z poézie, prózy i dennej tlače.

V prvej časti tejto štúdie porovnávame fonetickú dokumentáciu slovenskej a maďarskej výslovnosti, zisťujeme diferencie a upozorňujeme na markantné črty pri artikulácii tých samohlások a spoluhlások, ktoré sa v oboch jazykoch vyslovujú odlišne. Druhá časť štúdie, experimentálna, sa venuje overovaniu niektorých ortofonických a ortoepických javov slovenskej výslovnosti pomocou sonagramov.

I. Fonetická dokumentácia

Slovenská samohláska *a* sa vyznačuje artikulačnou uvoľnenosťou. Jazyk sa dvíha šikmo dozadu. Najvyšší bod chrbta jazyka je až pod mäk-

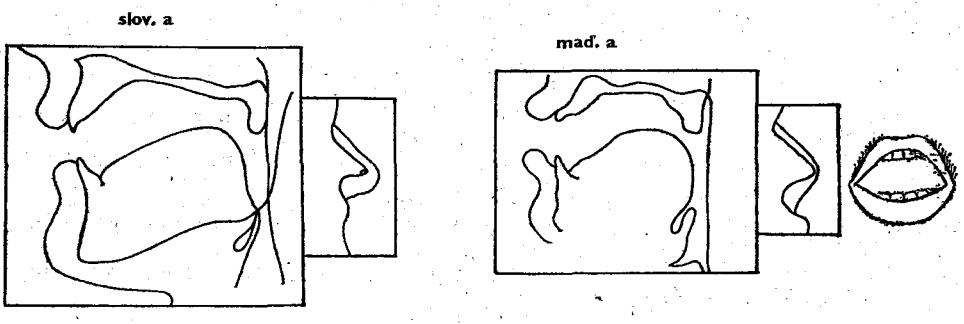

kým podnebím. Pri artikulácii maďarského [å] je artikulačné napätie na zadnom chrbte jazyka, ktorý sa mierne dvíha. Predný chrbát jazyka je badateľne prehnutý ku dnu sánky. Chrbát jazyka sa nedotýka podnebia. Pri výslovnosti slovenského *[a]* i maďarského *[å]* sa koniček jazyka nedotýka dolných rezákov a mäkké podnebie zatvára priechod do nosovej dutiny. Pery sa na artikulácii slovenského *[a]* nezúčastňujú. Naopak, pri maďarskom *[å]* je silná optická opora; je to labializovaná samohláska (pozri labiogram *[a]*). Horná a dolná pera sa vysúvajú a oddaľujú od zubov.

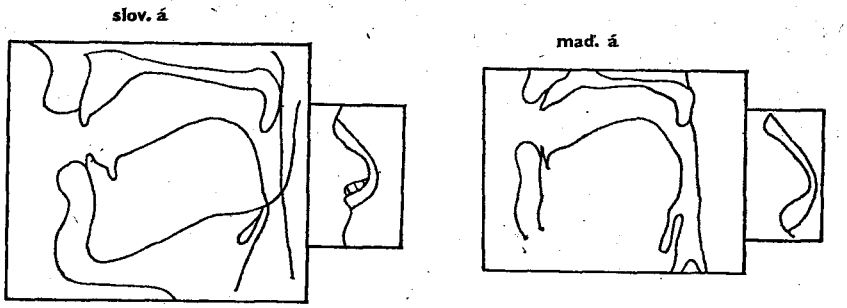

Slovenská samohláska *[á]* rovnako ako *[a]* sa vyznačuje artikulačnou uvoľnenosťou. Pri artikulácii maďarského *[á]* je artikulačné úsilie v zadnej časti jazyka. Zadná časť chrbta jazyka je mierne prehnutá. Koniček jazyka sa dotýka dolných rezákov. Maďarské *[á]* sa artikuluje zadnejšie než slovenské *[á]*. Pri oboch samohláskach je čeľusťový uhol najväčší.

Slovenská samohláska *[a]* je svetlejšia a jasnejšia než maďarská labializovaná samohláska *[å]*. Vyšpúľovanie a zaokrúhľovanie pier (labializácia) spôsobuje typické tmavšie zvukové zafarbenie maďarského *[å]* a posun formantov v dolnej časti sonagramu.

Pri nácviku slovenskej samohlásky *[a]* odporúčame vychádzať z dlhej samohlásky *[á]*, napr. začneme nácvikom výslovnosti *[a]* v slove *bába*; pri výslovnosti tohto slova je jazyk v rovnakej polohe, t. j. zostane bez zmeny oproti prvému *[á]*.

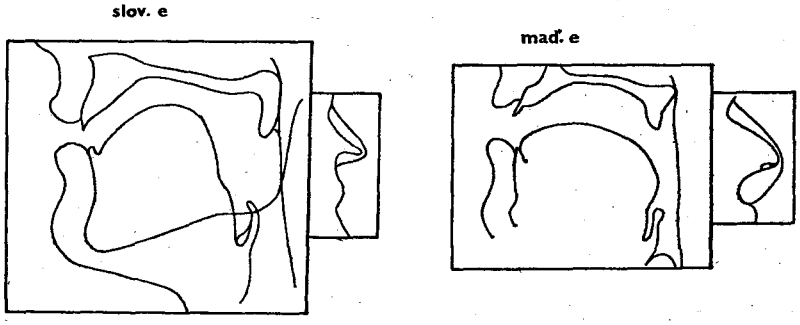

Maďarská samohláska *[e]* je zreteľne otvorenejšia než slovenské *[e]*. Artikuluje sa jazykom postaveným zreteľne nižšie než slovenské *[e]* a pri artikulácii maďarského *[e]* je končeк jazyka zreteľne prednejšie a vyššie než pri slovenskom *[e]*; chrbát jazyka klesá a okraj jazyka sa slabo opiera o ďasno. Pri slovenskom *[e]* je objem dutiny ústnej menší než objem hrdlovej dutiny; pri výslovnosti maďarského *[e]* ústna dutina je širšia než hrdlová.

slov. é

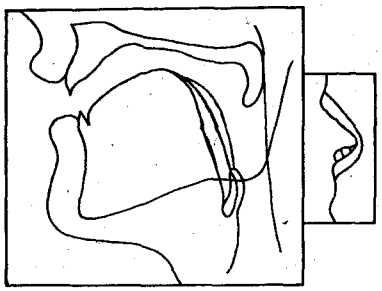

mad. é

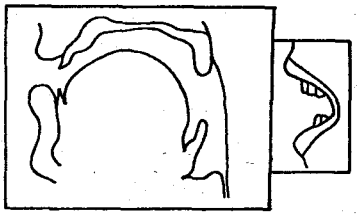

Pri výslovnosti maďarského *[ę́]* sa predná časť chrbta jazyka posúva hore. Najvýraznejšie zúženie v ústnej dutine je hneď za hornými rezákmi, horným ďasnom a končekom jazyka, ktorý sa opiera o zadnú stenu dolných rezákov. Pri maďarskom *[ę́]* je dôležité aj postavenie končeka jazyka, pri slovenskom *[é]* je dôležitá zadná časť chrbta jazyka. Pri slovenskom *[é]* je ústna dutina väčšia než pri výslovnosti maďarského *[ę́]*.

Slovenské samohlásky *[e, é]* nie sú ani otvorené, ani zatvorené, sú neutrálne.

Otvorenosť samohlásky *[e]* vzniká tak, že jazyk je oproti neutrálnej polohe nižšie a ústny otvor je väčší. Zatvorené *[ę́]* sa artikuluje tak, je jazyk je vyššie a ústa sú zatvorenejšie než pri výslovnosti neutrálneho (slovenského) *[é]*.

Pri nácviku slovenského *[e]* treba tlačiť jazyk mierne hore, aby bol vo vyššej polohe než pri výslovnosti maďarského *[e]*, a treba zmenšovať ústny otvor.

slov. h

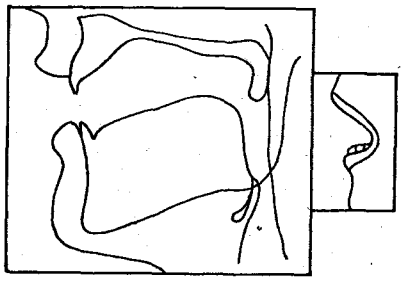

mad. h

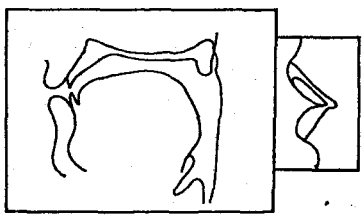

Ak nacvičujeme slovenské *[é]* (a vychádzame z maďarského *[é]*), postupujeme opačne: jazyk tlačíme dolu a zväčšujeme ústny otvor.

Slovenská spoluhláska *[h]* sa artikuluje v hrtane. Hlasivky kmitajú, takže vzniká znelá spoluhláska. Maďarské *[h]* je znelá hrtanová spoluhláska. Postavenie jazyka pri artikulácii slovenského i maďarského *[h]* je závislé od hláskového okolia. Pri nácviku výslovnosti slovenského *[h]* odporúčame hovoriť nahlas, aby sa zosilnil výdychový prúd. V hrdle musíme cítiť artikulačnú námahu.

Pri nacvičovaní slovenského *[h]* odporúčame slabikovať napr. slová *Praha, noha, haló.* Najskôr vyslovujeme spomalene a postupne artikuláciu zrýchľujeme. Neskoršie precvičujeme výslovnosť *[h]* na začiatku slova pred samohláskou *(hádzať, hanba)* a až potom pred spoluhláskou *(hlas, hrdý, rozhovor).*

II. Špeciálna časť

Niektoré ortofonické a ortoepické javy slovenskej výslovnosti sme overovali pomocou sonagramov.

Zostavili sme test, v ktorom sa vyskytli také slová a slovné spojenia, v ktorých sme (podľa našich skúseností) predpokladali, že sa môžu vyskytnúť ortoepické a ortofonické chyby vo výslovnosti. Text sme dali prečítať poslucháčovi slovenskej národnosti a poslucháčke maďarskej ná-

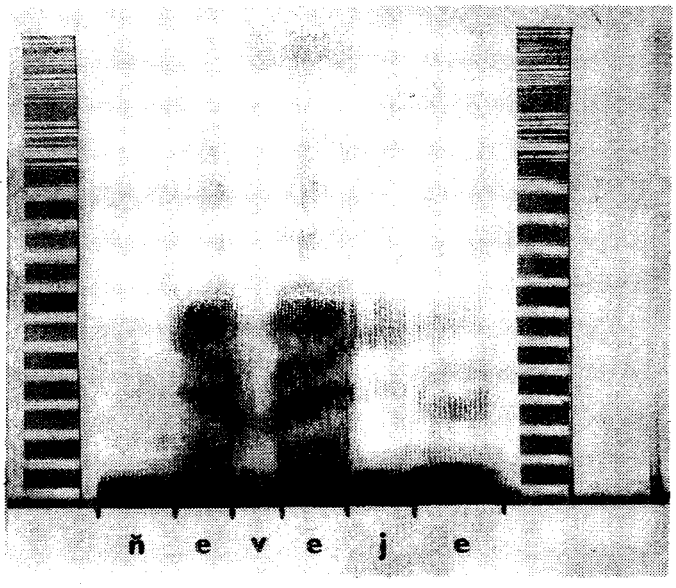

Obr. č. 1: Spektrogram slova *[ňeveje].* Nahrávka poslucháča slovenskej národnosti.

rodnosti. Urobili sme magnetofónový zápis. Nahrávku sme vyhodnotili sluchovo a z vybraných slov a slovných spojení sme urobili sonagramy.

Na spektrogramoch slovenskej a neslovenskej výslovnosti samohlások *[a, e, é]*, dvojhlások *[ïe, üo]* si budeme všímať polohu formantov F 1, F 2. Urobili sme aj sonagram spoluhlásky *[h]*.

Namerané číselné údaje o rozložení prvých dvoch formantov porovnávame s hodnotami, ktoré pre slovenské krátke samohlásky nameral Á. Kráľ (1974) (porov. Sabol, 1981; Isačenko, 1968) a pre maďarské krátke a dlhé samohlásky J. Molnár (1973).

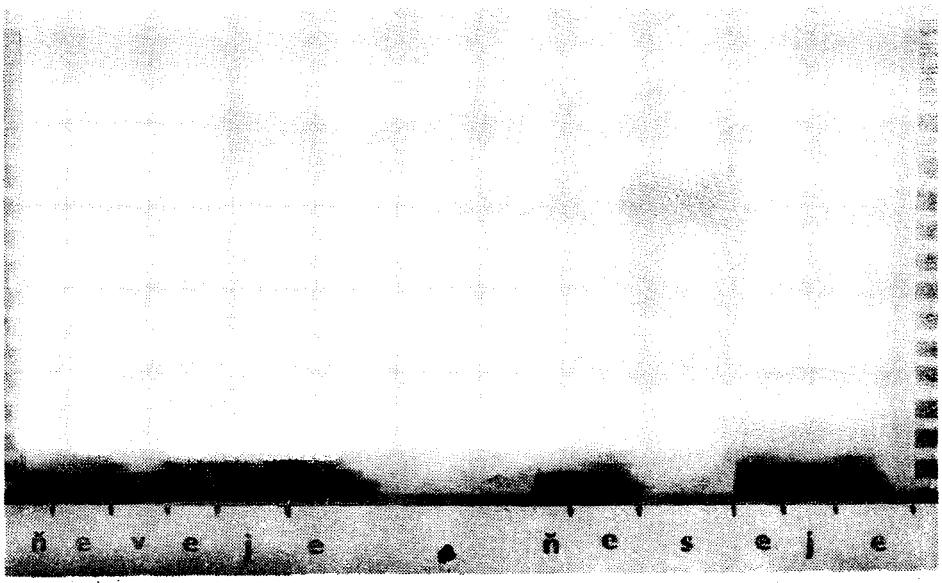

Obr. č. 2: Spektrogram slova *[ňeveje]*. Nahrávka poslucháčky maďarskej národnosti.

Pre samohlásku *e* v prízvučnej slabike *[ňe]* sme namerali hodnotu F1 = 500 Hz, F2 = 1750 Hz; *[e]* v neprízvučnej slabike *[ve]* je F1 vo výške 500 Hz a F2 vo výške 1700 Hz. Samohláska *[e]* v slabike *[je]* má F1 = 550 Hz a F2 = 1650 Hz (obr. 1).

Á. Kráľ (1974) pre slovenské *[e]* udáva priemerné hodnoty F1 = 452 Hz a F2 = 1718 Hz.

V prízvučnej slabike má F1 samohlásky *[e]* hodnotu 750 Hz, F2 = = 2100 Hz. Samohláska *[e]* v slabike *[ve]* má F1 vo výške 740 Hz a F2 vo výške 2100 Hz. Pre *[e]* v slabike *[je]* sme namerali hodnotu F1 = 70 Hz a F2 = 2170 Hz (obr. 2).

Pre maďarské *[e]* v prízvučnej slabike (ženský hlas) J. Molnár (1973) uvádza strednú hodnotu F1 = 700 Hz a F2 = 2100 Hz a v neprízvučnej slabike je stredná hodnota F1 = 630 Hz a F2 = 1920 Hz.

Z porovnania údajov o rozložení F1, F2 samohlásky *[e]* plynie, že poslucháčka maďarskej národnosti v slove *[ňeveje]* nevyslovila slovenské *[e]*, ale maďarskú samohlásku **[e]**.

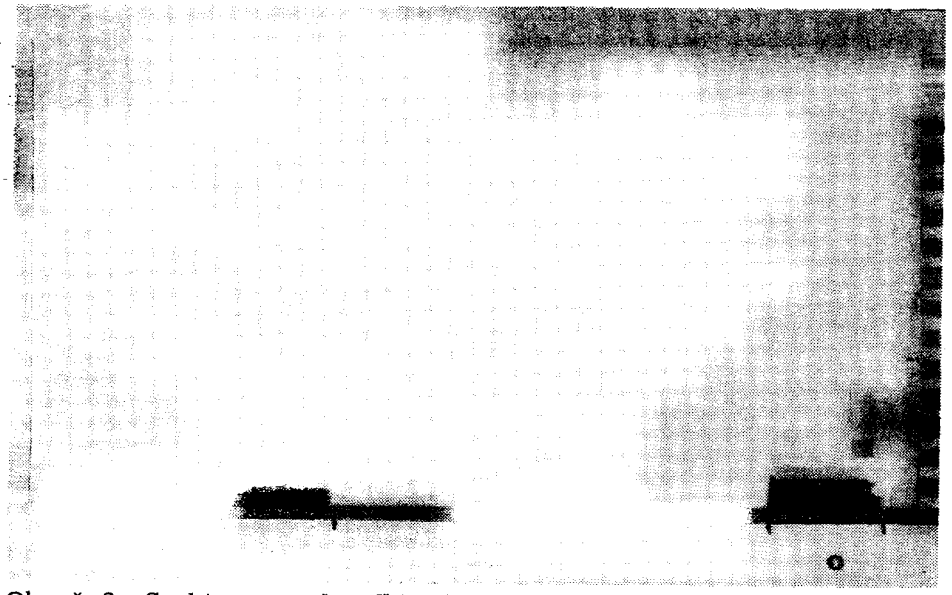

Obr. č. 3.: Spektrogram slov *[bieda]*, *[mìesto]*. Nahrávka poslucháčky maďarskej národnosti.

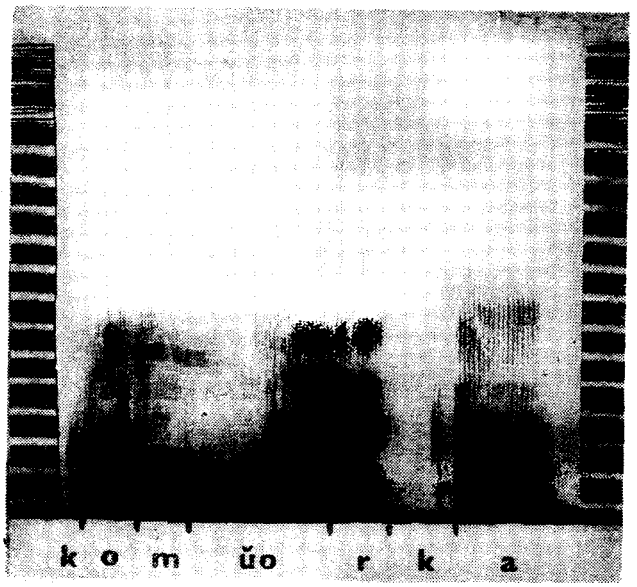

Obr. č. 4: Spektrogram slova *[komŭorka]*. Nahrávka poslucháča slovenskej národnosti.

Na sonograme *[bieda]* nemožno (podľa formantovej štruktúry *ie*) jednoznačne vyhlásiť, či ide o *[j]* alebo *[i]*. Podľa nášho sluchového pozorovania sa tu vyslovilo *[j]* (takisto aj v slove *miesto*) (obr. 3).

Spektrogram slova *miesto* ukazuje, že poslucháčka predlžuje trvanie druhého segmentu dvojhlásky *ie*. Namiesto *[mĭesto]* vyslovila *[mĭésto]*, resp. *[mjésto]*.

Na obrázku vidieť pohyb formantov dvojhlásky *[ŭo]*. Akustická energia sa v prvej fáze artikulácie sústreďuje v nízkych frekvenciách (okolo 500 Hz). V druhej fáze je zreteľnejšie formantové zosilnenie v oblasti okolo 1100 Hz. Druhý formant stúpa od 700 Hz a ku koncu trvania dvojhlásky *[ŭo]* dosahuje výšku až 1100 Hz (obr. 4).

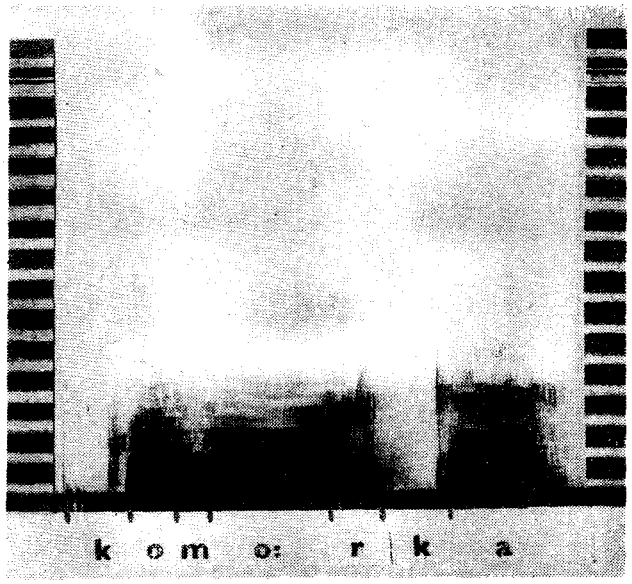

Obr. č. 5: Spektrogram slova *[komo:rka]*. Nahrávka poslucháčky maďarskej národnosti.

Poslucháčka vyslovila *[-ó-]*.

Na sonograme nevidieť pohyb formantov, ktorý je typický pre všetky slovenské dvojhlásky, hoci pri *[ŭo]* je najmenší pohyb. F1 samohásky *[o]* v slabike *[ko]* má hodnotu 400 Hz a F2 = 1170 Hz (obr. 5).

Podľa nášho sluchového hodnotenia poslucháčka nevyslovila *[komŭorka]* ale *[komo:rka]*. V tomto slove má F1 hodnotu 500 Hz a F2 1170 Hz. Á. Kráľ udáva pre slovenské *[ó]* priemerné hodnoty F1 = 481 a F2 = = 1084. V práci J. Molnára má maďarské *[ó]* F1 vo výške 430 Hz a F2 = = 750 Hz.

Porovnanie polohy F2 pri slovenskom *[ó]* ukazuje, že poslucháčka vyslovila slovenské *[ó]* namiesto *[üo]*.

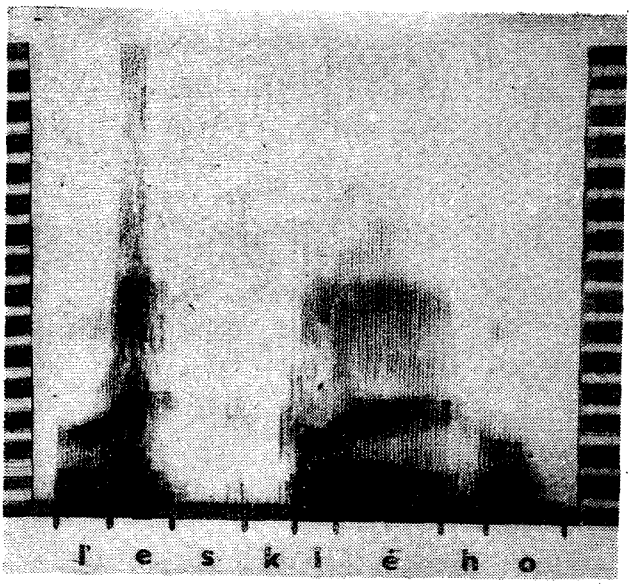

Obr. č. 6: Spektrogram slova *[ľesklého]*. Nahrávka poslucháča slovenskej národnosti.

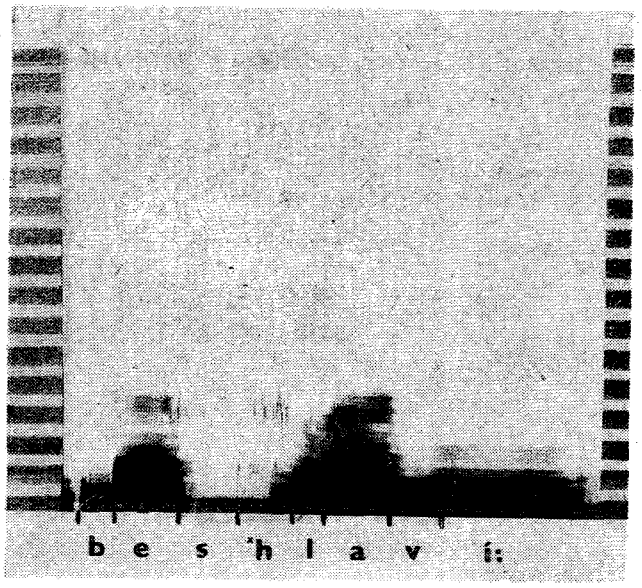

Obr. č. 7: Spektrogram slova *[bezhlaví]*. Nahrávka poslucháčky maďarskej národnosti.

Na spektrograme spoluhlásky *[h]* je formantové zosilnenie na základnej línii, je tu zreteľná vertikálna štruktúra, čo dokazuje, že *[h]* je v slovenčine znelá hláska. Šumová zložka záznamu má najväčšiu intenzitu v oblasti okolo 2000 Hz (obr. 6).

Podľa našich sluchových hodnotení poslucháčka nevyslovila *[bezhlaví]*, ale *[bes^{x}hlaví]*. Absencia znelosti tejto spoluhlásky, t. j. neprítomnosť formantového zosilnenia na základnej línii, neprítomnosť vertikálnej čiarovej štruktúry a strata znelosti spoluhlásky *[z]* pod vplyvom *[x^{h}]* dokazuje, že poslucháčka vyslovila neznelý zvukový komplex *[x^{h}]* namiesto slovenského *[h]* (obr. 7).

Z uvedených artikulačno-akustických odlišností slovenských a maďarských hlások plynie, že poslucháči musia najskôr zvládnuť spisovnú výslovnosť jednotlivých hlások a pokračovať v precvičovaní v slabikách a slovách. Nevyhnutnou podmienkou úspešnosti nácviku správnej výslovnosti je dobrý napodobňovací vzor.

(*Poznámka.* Použité obrázky artikulácie sme prevzali z Atlasu slovenských hlások a z práce A magyar beszédhangok atlasza.)

Literatúra

HOLČÍK, J.: Problémy slovenskej výslovnosti v školách s vyučovacím jazykom maďarským. In: Stav a prognostika vyučovania slovenského jazyka na ŽS s maďarským vyučovacím jazykom. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 250–274.

ISAČENKO, A. V.: Spektrografická analýza slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968.

KRÁĽ, Á. — DVONČOVÁ, J. — JENČA, G.: Atlas slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969.

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.

KRÁĽ, Á.: Fonetická povaha a systém slovenských samohlások a dvojhlások. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1974, s. 51—66.

KRÁĽ, Á. — SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989.

MOLNÁR, J.: A magyar beszédhangok atlasza. Budapest, Tankönyvkiadó 1973.

ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.

Ján Horecký

INTENCIA SLOVESNÉHO DEJA AKO GRAMATICKÁ KATEGÓRIA

1. Podrobný prehľad prác a názorov v oblasti intencie slovesného deja podal nedávno J. Kačala vo svojej monografii (1989), ale aj v staršej prednáške na letnom seminári Studia Academica Slovaca (1977). V práci o problematike konverzie S. Ondrejovič (1989) naznačil širšie súvislosti s teóriou aktantov L. Tesnièra i s teóriou rolí Ch. Fillmora. Upozorňuje najmä na konkurenciu dvoch princípov v našej teórii intencie, odrážajúcich sa v téze, že vo vete má dominantné postavenie predikát alebo subjekt. Ak sa vychádza z tézy, že sloveso pomenúva nesamostatne existujúce príznaky (E. Pauliny, 1958), treba vidieť súvislosti s aristotelovskou jednomiestnou atribútovou logikou, ale ak sa predpokladá, že sloveso vyžaduje vyslovenie agensa či paciensa, treba tu vidieť ohlas viacmiestnej argumentovo-predikátovej, resp. relačnej logiky.

Aj napriek bohatým poznatkom o základoch i vývine našej teórie intencie pokladáme za užitočné znova zvážiť najmä teoretické princípy tejto teórie a poukázať na problematiku základného charakteru, t. j. hľadať odpoveď na otázku, či kategória intencie má sémantický, lexikálny alebo syntaktický, resp. gramatický ráz. Preto po krátkom prehľade názorov na tieto otázky predložíme pokus interpretovať kategóriu intencie ako výraznú morfologickú kategóriu viazanú na sloveso a poukážeme na vzťah medzi kategóriou intencie a pokusmi o triedenie slovies.

2. Hneď na začiatku úvah o intencii slovesného deja si treba postaviť otázku, čo je vlastne slovesný dej na rozdiel od fyzického deja. Je totiž zrejmé, že fyzický dej je pohyb na časovej osi a že nijaký iný dej nejestvuje. Tohto problému si bol nepochybne vedomý aj E. Pauliny, zakladateľ teórie o intencii slovesného deja. Vo svojich prednáškach o systéme slovenského spisovného jazyka (Pauliny, 1946, s. 130) chápe dej ako existenciu myšlienkového obsahu s ohľadom na čas (teda vlastne s ohľadom na fyzický dej — J. H.), ale nie fyzický dej ako taký. Túto myšlienku ešte spresňuje tézou, že dejový vzťah je vzťah slovesného tvaru (teda nie myšlienkového obsahu!) k druhému členu syntagmy. Treba zdôrazniť, že tu už prechádza od myšlienkového obsahu ku konkrétnej syntagme, v ktorej sa uplatňuje slovesný tvar. Pri týchto výkladoch sa zrejme opiera o svoju monografiu z r. 1943, kde konštatuje, že intencia je jav lexikálny

a zároveň gramatický. Preto intenciu v ďalšom označuje ako lexikálno-gramatickú kategóriu.

Malo by sa však hovoriť skôr o sémanticko-gramatickej kategórii, lebo ak sa intencia chápe ako fakt, že sloveso ako predikát vyžaduje alebo nevyžaduje vyslovenie agensa alebo paciensa svojho dejania (Pauliny, 1943, s. 16), nejde tu o javy lexikálne, ale sémantické (presnejšie o javy zo sémantiky vety). Ešte aj v Slovenskej gramatike (Pauliny, 1981, s. 151) sa prejavuje isté kolísanie medzi slovnodruhovými a syntaktickými kategóriami, keď sa intencia charakterizuje ako „smerovanie slovesného deja na substantívum, s ktorým sa tesne syntagmaticky viaže, týka sa pri slovesnom predikáte spojenia subjektu s predikátovým slovesom a objektu s predikátovým slovesom".

Podobné kolísanie je aj u J. Ružičku (1968), ktorý na jednej strane síce vymedzuje intenciu čiže zameranie slovesného deja ako „plynutie deja v priestore od východiskového bodu (agens) k cieľovému modu (paciens)" a intenciu chápe ako sémantickú hodnotu slovesa, no na druhej strane vnáša silnú syntagmatickú orientáciu, keď zavádza pojem nadradenej, riadiacej substancie: popri schéme *A — D — P* (agens — dejanie — paciens) uvádza schému R_A — *D* — Z_P, v ktorej riadiaca substancia je vyjadrená agensom a zasiahnutá substancia paciensom (nie skôr naopak? — agens je vyjadrený riadiacou substanciou a paciens zasiahnutou substanciou? — J. H.). Syntaktická orientácia sa prejavuje aj tým, že predpokladá viacero zasiahnutých substancií, čo je možné len v konkrétnej výpovedi.

V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa však intencia hodnotí ako lexikálno-gramatická kategória, v ktorej sa spája podstata slovies ako pomenovaní nesamostatne existujúceho dynamického príznaku a tranzitná povaha slovesného deja.

J. Oravec (1967) vymedzuje intenciu ako smerovanie slovesného deja na substantívum, resp. na viaceré substantíva, ale neskôr (1981, s. 127) pripája charakteristiku, že intencia je „sémantická, hĺbková štruktúra slovesného významu". Pritom si však zrejme protirečí, keď zároveň tvrdí, že sémantická štruktúra sa navonok prejavuje valenciou, a keď predtým (s. 126) konštatuje, že významovú a formálnu stránku slovesa „zhŕňa, systematizuje a v úplnosti vysvetľuje kategória slovesnej intencie".

Pozoruhodné a správne však je, že J. Oravec hovorí nie o intencii slovesného deja, ale o slovesnej intencii. Tým podľa mňa správne prevádza túto kategóriu z oblasti myšlienkového obsahu u E. Paulinyho do oblasti slovnodruhových ktegórií. Menej zreteľný je však Oravcom postulovaný intenčný systém. Za jeho členy pokladá J. Oravec pomenovacie prvky (ale

tým sa zase vracia k syntaktickému chápaniu intencie) a vzťahy medzi nimi. Tieto vzťahy však bližšie nešpecifikuje.

Najpodrobnejšie skúmal problematiku intencie J. Kačala. Svoje poznatky zhrnuje v knihe Sloveso a sémantická štruktúra vety (1989). Tu intenciu slovesného deja definuje ako sémantické vlastnosti slovesa ako predikátu, na základe ktorých sa realizuje jeho spájateľnosť s pomenovaniami inej slovnodruhovej platnosti (s. 30). Vzápätí však akoby odstupoval od tohto gramaticko-sémantického vymedzenia a vyzdvihuje tú vlastnosť intencie slovesného deja, že „vyjadruje priestorovú dimenziu dynamického príznaku a jeho orientovanosť". Pritom vychádza z predpokladu, že dej, resp. dynamický príznak „prebieha medzi substanciami". A pre priestor, v ktorom dynamický príznak prebieha, resp. v ktorom sa pohybuje, zavádza označenie intenčná sféra slovesa. Dodajme hneď, že tento pojem/termín je založený na príliš silnom hypostazovaní dynamického príznaku.

Podobne ako J. Oravec aj J. Kačala pracuje s pojmom intenčný systém slovies. Kým však pre J. Oravca intenčný systém je to, čo odráža závislosť procesuálnych príznakov, pre J. Kačalu (1977) má intenčný systém celkom konkrétnu podobu, lebo ho tvoria intenčné typy. Preto ho možno znázorniť aj graficky:

← V → subjektovo-objektový: *kosiť*
← V subjektový: *ísť*
V → objektový (bezsubjektový): *smädiť*
V bezsubstanciálny: *mrholiť*

Je to modifikácia staršieho členenia na tri základné typy: $A \rightarrow D \rightarrow Z$, $A\ [Z] \rightarrow D$, $[A \rightarrow]\ D \rightarrow Z$ a osobitný typ *[A] D [Z]* (Kačala, 1971), orientovaná na sloveso.

Poznámka: Z terminologického hľadiska tu treba namietať proti termínu *bezsubstanciálny,* lebo sa vymyká z radu *subjektový — nesubjektový.* Namiesto odkazu na syntaktické pojmy sa tu odkazuje na sémantický pojem. V staršej schéme by nemal byť člen *[A →],* a to ani vtedy, keby sa zátvorkou označovala potenciálnosť.

Výrazom úsilia o kategorizáciu intencie v rámci teórie slovných druhov je pojem/termín intenčná hodnota, pripisovaný však už nie dynamickému príznaku, ale slovesu. Už J. Ružička charakterizoval intenciu ako sémantickú hodnotu slovesa, no J. Kačala (1989, s. 29) výslovne vymedzuje intenčnú hodnotu slovesa ako „možnosť a schopnosť slovesa realizovať na prednej alebo zadnej strane dynamického príznaku príslušné pomenovanie (pomenovania) substancie (substancií), s ktorou (s ktorými sa sloveso ustálene spája na základe intencie svojho deja".

V protiklade k takémuto slovnodruhovému vymedzeniu intencie však stojí Kačalov pojem/termín intenčná štruktúra vety, chápaná ako konfigurácia intenčných vetných členov usúvzťažnená so syntaktickou stavbou vety. Pritom za intenčné vetné členy sa pokladajú prísudok a vetný základ, podmet a predmet (sú to pozície realizované na základe intencie). Zdá sa, že pojem intenčná štruktúra vety je nadbytočný, lebo pokrýva len istú zložku vetnej štruktúry.

Napokon treba aspoň pripomenúť problematiku valencie. Už E. Pauliny (1946/1947) poznamenáva, že popri intencii slovesného deja jestvuje aj pomenovanie slovesná valencia. Valenciu podrobne analyzoval J. Ružička (1968). J. Oravec (1984) pokladá valenciu za formálne vyjadrenie intencie a pripomína, že valenciou sa vyjadruje vzťah slovesa so substantívami, ktorými sa participanty deja pomenúvajú. Podobné rozlišovanie sa uplatňuje aj u F. Daneša (1971), ktorý rozoznáva intenciu predikátu v oblasti významu a valenciu predikátora v oblasti formy.

3. V rámci teórie jazykového vedomia možno intenciu vymedziť ako jednu z gramatických kategórií vyznačujúcich sloveso ako realizátora jazykovej kategórie procesuálnosti.

Jazykové vedomie sa chápe ako systém verbálneho správania uložený (internalizovaný) vo vedomí. Tento systém má tri podsystémy: languový, konceptuálny a interakčný. V konceptuálnom podsystéme hlavnú rolu majú konceptualizátory (Horecký, 1987), jazykové prostriedky na jazykové stvárnenie javov objektívnej reality pri poznávacom procese. Základné jazykové kategórie sú substančnosť, procesuálnosť, kvalitatívnosť a kvantitatívnosť.

Na každú jazykovú kategóriu sa pri jazykovom stvárňovaní, pri pomenúvaní objektu viažu špecifické gramatické kategórie. Na kategóriu procesuálnosti sa viažu predovšetkým dve nominačné kategórie, t. j. také gramatické kategórie, ktoré sa uplatňujú pri akte pomenúvania, ale aj pri používaní pomenovania v komunikácii.

Jedna z nich slúži na to, aby vymedzila fyzický dej prebiehajúci na lineárnej osi určením jeho začatku a konca. Dej sa začína pôsobením agensa a končí sa zasiahnutím paciensa alebo dosiahnutím istého bodu či priestoru. Tento rámec je vlastne slovesná intencia. Jej základné dištinktívne príznaky sú tranzitnosť *TR* a orientovanosť procesu *OR;* napr. sloveso *rúbať* možno charakterizovať príznakom +*TR* a +*OR,* totiž ako vyjadrujúce prechod od agensa na paciensa, a to s kladnou orientáciou. Na druhej strane sloveso *bačovať* možno charakterizovať ako netranzitné a orientované záporne (—*TR,* —*OR).*

K rámcovým nominačným gramatickým kategóriám patrí aj kategória modu, ktorou sa charakterizuje spôsob prebiehania procesu, jeho séman-

tické spresnenie: napr. spojenie *hrať na husliach* nevyjadruje vymedzenie činnosti *hrať* (jej priebeh) od agensa po paciensa (to by bolo v spojení *hrať pieseň, skladbu),* ale spôsob, modus tejto činnosti s využitím istého hudobného nástroja. Alebo v spojení *podávať pripomienky* nejde o paciensa *pripomienky,* lebo spojenie ako celok reprezentuje istý proces.

Dôkazom o modálnom, nie intenčnom charaktere takýchto prvkov môže byť analógia s viacslovnými pomenovaniami typu *mlátací stroj,* a to najmä z hľadiska univerbizačného procesu. Pri univerbizácii sa základom stáva dištinktívny príznak, preto vzniká podoba *mlátačka.* A podobne aj popri spojení *jazdiť na bicykli* jestvuje podoba *bicyklovať (sa)* a popri spojení *hra na fujare* podoba *fujarovať.*

Druhou nominačnou gramatickou kategóriou je kategória aspektuálnosti, charakterizovaná príznakom plurálnosti *PL,* ktorou sa vyjadruje, či proces prebieha trvalo, resp. trvalejšie, alebo bodovo, jednorazovo. V takom prípade ide o gramatickú kategóriu vidu. Kategóriou aspektuálnosti sa však vyjadruje aj okolnosť, či ide o začatie, alebo dokončenie procesu: potom ide o gramatickú kategóriu spôsobu slovesného deja, Aktionsart. Táto kategória bližšie súvisí s intenciou, lebo na časovej osi vymedzuje bod začatia alebo dokončenia.

Do istej miery súvisí s kategóriou slovesnej intencie aj gramatická kategória slovesného rodu, resp. vzťah aktívum — pasívum, ako na to poukázal už E. Pauliny a podrobnejšie komentoval J. Kačala (1989). Touto kategóriou sa vyjadruje, či činnosť vychádza od agensa ako subjektu, alebo od iného činiteľa. O blízkosti kategórie slovesnej intencie a diatézy svedčia napr. koncovky slovesa v latinčine, kde je najmä zakončenie *-r* typické pre pasívne tvary, ale najmä osobitné tvary pre médium a médiopasívum v starej gréčtine. Treba tu pripomenúť najmä latinské deponentné slovesá, kde sa pasívnou koncovkou vyjadruje, že dej zasahuje pôvodcu, napr. v slovese *morior — umieram.* Zdá sa, že takúto slovesnú kategóriu mal na mysli aj Ľ. Štúr, keď rozlišoval inam zamerané, odinakiaľ namerané, k sebe namerané, na sebe ohraničené a vzájomné slovesá (porov. aj Kačala, 1989, s. 96). To by znamenalo, že aj u Ľ. Štúra možno hľadať nie náznaky teórie intencie, ale ohlas starovekých názorov na kategóriu diatézy. (Porov. k tomu aj teóriu A. Erharta (1981), že kategóriu diatézy možno charakterizovať príznakmi transgresívnosť, progresívnosť a regresívnosť.)

Takto chápaná kategória slovesného rodu, diatéza je v prechodnom pásme medzi nominačnými a interakčnými kategóriami, t. j. takými, ktoré sa realizujú už pri komunikácii, pri konštruovaní konkrétnej výpovede (čas a osoba, Jakobsonove aktualizátory).

Schématický prehľad kategórií slovesa:

gramatické kategórie	jazyková kategória	procesuálnosť
	nominačné kategórie	slovesná intencia
		slovesný spôsob
		slovesný vid
	prechodná kategória	diatéza
	interakčné kategórie	slovesný čas
		slovesná osoba

Naznačený kategoriálny charakter slovesnej intencie možno overiť všeobecnými kritériami kategoriálnosti, ktoré vypracoval L. V. Bondarko (1978). Podľa neho totiž gramatická kategória má byť predovšetkým obligatórna, musí sa prejavovať na každom tvare. O slovesnej intencii platí toto kritérium bez zvyšku, lebo každé sloveso je tranzitné alebo netranzitné, a to v každom svojom určitom tvare. Pritom všetkom je táto kategória invariantná napriek rozmanitosti intenčných typov (porov. ďalej: invariantosť zaručuje prítomnosť dvoch základných príznakov, tranzitnosti a orientovanosti). Slovesná intencia má výrazný systémový a systémotvorný charakter, je nevyhnutná na vymedzenie a fungovanie jazyka ako systému. Menej zreteľná je požiadavka, že gramatická kategória musí byť vyjadrovaná uzavretým systémom formálnych prostriedkov. Je zrejmé, že intencia sa nevyjadruje osobitnými morfémami (ale porov. lat. typ *morior*). Sú tu však také prvky ako agens, paciens a cirkumstant.

4. Temer všetci autori, ktorí sa zaoberali problematikou slovesnej intencie, zostavili súpis intenčných typov, charakterizovaných účasťou istých prvkov (najmä agensa a paciensa) a spôsobom ich vyjadrenia (najmä explicitného a implicitného). Menej sa však pracovalo s neúčasťou týchto prvkov. Preto sa aj intenčný typ chápal ako istý zovšeobecnený prípad, vzor, resp. prototyp. Len J. Oravec (1984) chápal typ ako množinu slovies s približne rovnakým významom a s rovnakým súborom doplňujúcich ho substantív. Ale aj tu spája J. Oravec kritériá významové a formálne. Iba J. Kačala (1977) založil svoj systém na formálnych vlastnostiach, na prítomnosti či neprítomnosti subjektu a objektu.

E. Pauliny (1943) založil svoj systém na spôsobe vyjadrenia zložiek intenčnej štruktúry: agens, dejanie i zásah sú vyjadrené explicitne v type $A — D — Z$, kým napr. v type $A — DZ$ sú dejanie i zásah vyjadrené jedným výrazom. Zaujímavé však je, že pri formulovaní typov vychádza predovšetkým z agensa a k takýmto agentálnym typom priraďuje paralelné neagentálne typy. Dostáva tak dovedna 10 intenčných typov:

1.	A — D — Z	D — Z
2.	A — DZ	DZ
3.	AZ — D	D
4.	AD — Z	
5.	ADZ	
6.	A_Z — D_Z	D_Z

Pritom pripomína, že typ A_Z — D_Z tvorí prechod medzi druhým a tretím typom, lebo zásah je vyjadrený spolu s agensom a sloveso je bližšie určené kvalitou zásahu, a že typy 4 a 5 nemôžu mať bezagentálnu paralelu, lebo agens je už obsiahnutý v pomenovaní pre *D*.

Už v tomto prvom pokuse o typológiu slovesnej intencie sa E. Pauliny dostáva aj k triedeniu slovies. Delí ich na základe príznakov akcie, ktorá môže byť dynamická alebo statická, resp. externá a interná takto:

		Akcia	
		dynamická	statická
Akcia	externá	*nesie*	*zvoní*
	interná	*ide*	*valaší*

V prednáškach o systéme spisovného jazyka má však E. Pauliny úplnejší systém slovies. Ako kritérium tu používa intenčné pojmy akčný vzťah, vyjadrenie zásahu, vyjadrenie pôvodcu deja a vlastnosti subjektu:

sloveso					
akčný vzťah			nie akčný vzťah		
zásah vyjadrený	zásah nevyjadrený		zásah vyjadrený — nevyjadrený		
	subjekt má — nemá vlastnosti		pôvodca deja vyjadrený — nevyjadrený		
chváliť	*gazdovať*	*zvoniť*	*ísť*	*starnúť*	*nevidieť*

U ďalších autorov niet pokusov o takúto hierarchizáciu. Typy sa jednoducho uvádzajú v istom poradí, a to zásadne od najrozvinutejšieho po najzúženejší: u J. Ružičku ich je šesť, u J. Oravca osem proti Paulinyho desiatim.

V Morfológii slovenského jazyka (1966), zrejme z podnetu G. Horáka (1972), ktorý kriticky hodnotil teóriu dynamického príznaku pri slovese, a akoby návratom k Paulinyho rozlišovaniu agentálnych a bezagentálnych typov sa pripája paralelný rad typov vyjadrujúcich vzťah nadradeného substantíva (riadiacej substancie) k ostatným zložkám. Vychá-

dza sa tu z predstavy, že dej je príznakom veci, a preto predpokladá nejakú vec, na ktorú sa upína ako na riadiacu substanciu. Táto riadiaca substancia je nositeľom deja (s. 390).

Schematicky ide o tieto intenčné typy:

1. $A \rightarrow D \rightarrow P$ $R_A — D — Z_P$, resp. aj $R_A — D — Z_{P1} — Z_{P2}$ $(—Z_{P3})$
2. $A \rightarrow D_P$ $R_A — D_P$, resp. $R_A — D_{P1} — Z_{P2}$
3. $A_P — D$ $R_{A=P} — D$
4. $N — D$ $R_{A:P} — D$
5. $D \rightarrow P$, resp. $D_A \rightarrow P$ $D — Z$, resp. $D_A — Z$
6. D_P $D_{A:P}$

J. Oravec už popri agensovi uznáva aj nositeľa vlastnosti (porov. aj 4. typ u J. Ružičku), a preto rozmnožuje počet typov na osem, a to tak, že Ružičkov typ *dieťa rastie* $A_{D/P}$ rozčleňuje na tri typy: *brat šoféruje* — $A/N — D$, *otec starne* — $N — D$ a *fialka vonia* — $N_V — D$.

Pritom sa však J. Oravec drží svojho vymedzenia, že typ je množina slovies, preto sa usiluje — okrem prvého typu, ktorý je najrozsiahlejší — pri každom type uviesť rozsiahly súpis slovies (1967). Neskôr však od súpisov upúšťa, ale na druhej strane špecifikuje v prvom type štyri podtypy podľa druhu objektu (zásahový, výsledkový, perspektívny, obsahový).

Aj z Oravcovho opisu intenčných typov vidieť, že nejde už len o opísanie intenčného systému, tým menej o vymedzenie jeho štruktúry podľa výskytu istých kritérií, ale skôr o triedenie slovies. Pravda, aj pri tomto triedení sa za základné kritérium berú intenčné vlastnosti, ale aj syntaktické a slovnodruhové príznaky.

Ak majú byť kritériami na opis štruktúry intenčného systému čisto intenčné vzťahy, možno si intenčné typy a nimi vytvorený systém slovies predstaviť takto:

TR	+	+	± / —	+ / —	—	—	0
OR	+	—	+	—	+	—	0
	rúbe	*starne*	*letí*	*zvoní*	*vonia*	*bačuje*	*prší*
	udalosti		procesy		stavy		

V tomto zobrazení, ako vidieť, dostávajú sa k sebe už všeobecne známe pomenovania udalostí, procesov a stavov, ako ich u nás začal používať F.

Daneš (1971). Takto získané triedy sa zdajú systémovejšie než triedy u J. Oravca.

5. V závere treba predovšetkým pripomenúť, čo podľa našej mienky nepatrí do oblasti intencie.

Ak vychádzame z tézy, že funkciou slovesnej intencie je vyjadrovať vymedzenie deja jeho začiatkom a koncom na lineárnej časovej osi, nemôžeme túto kategóriu pripísať spojeniam typu *zamestnávať nákupmi* (porov. Kačala, 1989). V takýchto prípadoch pôvodcom, ktorý vyznačuje začiatok deja, je síce agens, ale doplnením *nákupmi* sa nvyjadruje dokončenie zasiahnutím paciensa, ale istý sprievodný príznak deja. To platí aj o spojeniach typu *písať perom, písať na stroji* i *hrať na husliach*. Sporná môže byť otázka, či v type *písať list otcovi* ide o zdvojenú intenciu, alebo o dve intencie spojené v združenej rekcii až pri formulovaní výpovede. Zdá sa nám správnejšie predpokladať, že sloveso *písať* má dve intencie, pričom v prvej sa vyjadruje dokončenie deja zasiahnutím paciensa, v druhej vyjadrením dosiahnutého priestoru.

Za nesporné pokladáme, že v ustálených spojeniach typu *podávať pripomienky, postaviť otázku* patrí kategória slovesnej intencie nie slovesu, ale celému spojeniu komplexne.

Pokiaľ ide o vzťah k triedeniu slovies, treba povedať, že jestvujú aj také klasifikácie, ktoré nevychádzajú z intenčných vlastností, ale zo sémantických vlastností slovies. Triedenia vychádzajúce z intenčných vlastností nerešpektujú gramatický charakter slovesnej intencie a zavádzajú do triedenia kritériá syntaktické (napr. druh predmetu v Morfológii slovenského jazyka, ale aj u J. Oravca). Z našej interpretácie slovesnej intencie vyplýva, že môže byť základom pre nejaké triedenie, ale iba cez všeobecnejšie kritérium akčnosti — neakčnosti, resp. s ohľadom na triádu proces — udalosť — stav.

Literatúra

BONDARKO, L. V.: Grammatičeskoje značenije i smysl. Leningrad, Nauka 1978. 173 s.

DANEŠ, F.: Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. Slovo a slovesnost, *32*, 1971, s. 193—207.

ERHART, A.: Zur Entwicklung der Verbaldiathese im Indoeuropäischen. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity A 29, 1981, s. 39—58.

HORÁK, G.: Vecný pojem príznaku a jeho slovnodruhový korelát. Jazykovedný časopis, *13*, 1972, s. 177—181.

HORECKÝ, J.: Systém konceptualizátorov. Slovenská reč, *52*, 1987, s. 207—214.

KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.

KAČALA, J.: Pojem intencie slovesného deja v slovenskej jazykovede. In: Studia Academica Slovaca. 6. Bratislava, Alfa 1977, s. 231—235.

KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 252 s.

Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ONDREJOVIČ, S.: Medzi slovesom a vetou. Bratislava, Veda 1989. 128 s.

ORAVEC, J.: Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967. 392 s.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.
PAULINY, E.: Systém slovenského spisovného jazyka. Bratislava, Filozofická fakulta UK 1946/1947 (rozmn. ako rukopis).
PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Opis jazykového systému. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
RUŽIČKA, J.: Valencia slovies a intencia slovesného deja. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 50—56.

Ladislav Dvonč

JEDNORAZOVÝ, VIACRAZOVÝ či JEDNORÁZOVÝ, VIACRÁZOVÝ?

V tomto príspevku si chceme podrobnejšie všimnúť otázku, či sa v spisovnej slovenčine majú používať podoby *jednorazový, viacrazový* s krátkym *a*, alebo podoby *jednorázový, viacrázový* s dlhým *á*.

V osobitnom príspevku si F. Sabol (1985) všimol podobu číslovky *viacrázový*, pričom sa zároveň dotkol aj podoby číslovky *jednorazový*. Konštatuje, že súčasné jazykové príručky zaznamenávajú zložené prídavné mená *jednorazový* a *viacrázový* s významami „raz" a „viac ráz sa vyskytujúci". Zisťuje pritom, že v používaní týchto výrazov je nejednotnosť. Uvádza jednak doklady na používanie podoby *viacrazový* (s krátkym *a*) popri *viacrázový* a jednak aj doklady na používanie podoby *jednorázový* (s dlhým *á*) popri podobe *jednorazový*. Potom rieši otázku, ktorú z uvedených podôb (a iných podobných podôb) máme používať v spisovnej slovenčine. Podľa neho prídavné mená tohto typu tvoríme skladaním číslovkovej a adjektívnej zložky, pričom adjektívna zložka býva odvodená od nominatívu singuláru príslušného substantíva, napr. *päť + stranový = päťstranový, sto + kilový = stokilový, viac + hodinový = viachodinový*. Podľa tohto slovotvorného postupu, ako sa nazdáva autor, by aj vzťahové adjektívum *razový* (s krátkym *a*, lebo ide o derivát slova *raz)* malo mať nemennú podobu a z neho utvorené kompozitá by mali vyznieť ako *jednorazový, dvojrazový, viacrazový* atď. Výslovne hovorí o tom, že v zloženinách tohto typu sa neberie ohľad na tvary syntaktických spojení *päť strán, sto kíl, viac hodín* (lebo nepoužívame podoby *päťstránový, stokílový, viachodinový* atď.), a preto by sa nemal brať ohľad na spojenie *viac ráz*. Kodifikovaná dvojakosť adjektívnej zložky *razový/rázový* vedie podľa neho k tomu, že niektorí ľudia používajú len podoby *jednorazový, dvojrazový, viacrazový* alebo len podoby *jednorázový, dvojrázový, viacrázový*. Aby sa tieto nejasnosti odstránili, autor navrhuje kodifikovať iba zloženiny utvorené zo „systémovej" podoby *razový*, teda *jednorazový, dvojrazový, viacrazový*. Takto sa podľa neho súčasne odlíši podoba *razový* s krátkym *a* od podoby *rázový* s dlhým *á*, ktorá je utvorená od významovo odlišného substantíva *ráz*. Podobne sa podľa neho rozlišujú i významy spojení *šesťtonové nákladné auto* (od základu slova *tona)* a *šesťtónový ráz* v hudbe (od základu slova *tón*).

F. Sabol v zhode so Slovníkom slovenského jazyka (SSJ) hovorí o výrazoch *jednorazový* a *viacrázový* ako o prídavných menách. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) sa tieto výrazy kvalifikujú ako násobné číslovky, teda ako slová patriace do iného slovného druhu.

F. Sabol sa pri rozbore spomenutých slov nezmieňuje o staršej literatúre, preto si všimnime aj stav v starších základných jazykových príručkách, predovšetkým v normatívnych príručkách, ako aj stav v staršej odbornej literatúre, ktorá bola uverejnená pred príspevkom F. Sabola.

Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) z roku 1931 výrazy *jednorazový/jednorázový* ani *viacrazový/viacrázový* neuvádzajú. Tieto slová nespomína ani P. Tvrdý (1933). PSP z r. 1940 majú podoby *jednorázový* a *viacrázový*. A. Jánošík — E. Jóna (1946—1949) uvádzajú podobu *jednorázový* aj s dokladom z diela J. C. Hronského. Návrh PSP z roku 1952 uvádza podoby *jednorázový* a *viacrázový*. Od vydania PSP z roku 1953 sa uvádzajú podoby *jednorazový* a *viacrázový* (naposledy v jedenástom vydaní z roku 1971). Možno povedať, že prvá kodifikácia podôb týchto slov ráta s dlhým *á* v obidvoch prípadoch (*jednorázový, viacrázový*), iba od vydania PSP z roku 1953 sa rozlišuje podoba *jednorazový* (s krátkym *a*) a podoba *viacrázový* (s dlhým *á*).

Čo spôsobilo túto zmenu v kodifikácii? V diskusii o návrhu PSP z roku 1952 E. Meliš-Čuga (1952/1953) vyslovil nesúhlas s podobou *jednorázový*. Argumentuje takto: „Dlhé *á* tu pokladám za nenáležité (ale *päťrázový* je správne)."
Svoje stanovisko síce nezdôvodňuje, ale môžeme usudzovať, že za podoby *jednorazový* a *päťrázový* je zrejme preto, že ich spája so spojeniami *jeden raz* (s krátkym *a*) a *päť ráz* (s dlhým *á*).

Podrobnejšie si túto otázku všimla M. Ivanová-Šalingová (1970, s. 184). Podľa autorky sa v praxi veľmi často robia chyby pri slove *jednorazový*, lebo sa vyslovuje *jednorázový* podobne ako *päťrázový*. Kladie si otázku, či v takomto prípade nepovoliť vyrovnanie prípadov *jedno-, dvoj-, troj-, štvor-* plus *-razový* (z tvarov *dva razy, tri razy*) a *päťrázový* (z pôvodného *päť ráz*) atď. Autorka je za podoby *jednorázový, dvojrázový* atď., pretože ide o dlhé (viacslabičné) slová, kde si slovenčina žiada určité výraznejšie prízvukovo-kvantitatívne členenie. Svoj výklad končí konštatáciou, že ani v tomto prípade (podobne ako pri iných číslovkách a číselných výrazoch) nie je norma hlbšie preskúmaná.

Uvedených podôb sa dotkol aj J. Štolc (1970), ktorý nadviazal na článok M. Ivanovej-Šalingovej. Hovorí o podobách *jednorazový, dvojrazový, trojrazový, štvorrazový* (z tvarov *jeden raz, dva razy, tri razy, štyri razy*) a *päťrázový* (z pôvodného *päť ráz*) atď., ako sa o nich zmieňuje M. Ivanová-Šalingová. Podľa neho odôvodnenie návrhu, ktorý podáva M. Ivanová-Šalingová, je nepragmatické. Norma v tomto prípade je podľa neho natoľko jasná a nepochybná, že ďalší výskum by sotva mohol objaviť niečo, čo by podoprelo návrh M. Ivanovej-Šalingovej. Pre kvantitu substantívneho základu prídavných mien utvorených príponou *-ový* sú podľa J. Štolca dôležité kvantitatívne pomery vo flexii podstatných mien. Materiál podľa neho vykazuje štyri typy: 1. V celej paradigme je krátky vokál v koreni podstatného mena, napr. *hlas — hlasu, sosna — — sosny, maslo — masla*. Prídavné mená na *-ový* majú v tomto prípade v slovo-

tvornom substantívnom základe krátku samohlásku, napr. *hlasový, sosnový, maslový.* 2. V paradigme sa v koreni podstatných mien strieda krátky vokál s dlhým tak, že v gen. pl. je dlhý vokál, napr. *raz — ráz, guma — gúm, koleso — — kolies.* Prídavné mená majú v tomto prípade krátkosť, napr. *razový, gumový, kolesový.* 3. V paradigme v koreni podstatných mien mužského rodu sa strieda dlhý vokál s krátkym tak, že dlhý vokál je v nom. sg., krátky je v ostatných pádoch, napr. *dážď — dažďa.* Prídavné mená majú v tomto prípade krátku samohlásku, napr. *dážď — dažďový.* 4. V celej paradigme je dlhý vokál v koreni podstatných mien, napr. *rám — rámu, káva — kávy, víno — vína.* Prídavné meno zachováva v koreni slovotvorného základu dlhú samohlásku, napr. *rám — rámový, káva — kávový, víno — vínový.* Autor uzatvára, že tak ako neexistujú adjektívne formy *„časový, kílový, koliesový, hodínový"* atď. utvorené akoby z formy gen. pl. ako odvodzovacieho základu, tak neexistuje ani forma *„rázový"* utvorená od gen. pl. Bola by to podľa neho forma vymykajúca sa systému. Ďalej spomína, že okrem formy nom. sg. číselné substantívum *raz* má aj ďalšie pádové formy (hoci adverbializované): gen. sg. *zrazu, odrazu,* ak. sg. *naraz,* lok. sg. *na raze,* inštr. sg. *razom,* nom.-akuz. pl. *razy* a gen. pl. *ráz.* Nedodržiavanie paradigmatickej alternácie krátkych a dlhých samohlások v koreni podst. mena má podľa neho svoj pôvod v západoslovenskom nárečovom úze, kde je nielen *osem ráz,* ale aj *jeden ráz, dva ráze* i *tri ráze* a podľa toho aj *jednorázový, trojrázový, osemrázový.* Keby sa podľa neho v spisovnom jazyku pripustila forma *jeden raz, jednorázový, päťrázový,* potom by neobstála ani forma *dva razy, tri razy, štyri razy* a museli by sa kodifikovať západoslovenské formy v celom rozsahu. To by bol podľa neho veľmi hlboký zásah do systému kvantitatívnej alternácie vo flexii podstatných mien. To, že namiesto kodifikovaných a aj systémovo zdôvodnených foriem *jednorazový, dvojrazový, päťrazový* sa z akýchkoľvek dôvodov vyslovuje *-rázový,* nie je podľa J. Štolca dostatočný dôvod na narušenie pevnej normy, ktorá platí pri tvorení prídavných mien príponou *-ový* od substantívneho základu. Autor napokon pripomína aj podstatné mená *ráz, svojráz.* Zavedením formy nom. sg. *ráz* namiesto *raz* by vznikla nepotrebná homonymia. Autor vo svojom príspevku správne určuje kvantitu prídavných mien na *-ový* utvorených od podstatných mien mužského, ženského alebo stredného rodu. Od substantíva *raz* podľa neho je prídavné meno *razový,* toto prídavné meno sa však v jazykových príručkách inak nespomína. Hovorí o kodifikovanej forme *päťrazový* a podľa toho *šesťrazový, sedemrazový* atď., ale takéto podoby sa v nijakej kodifikačnej príručke nespomínajú. Tvrdí, že neexistuje ani forma *„rázový".*

S autorom možno v tomto prípade súhlasiť iba v tom zmysle, že táto forma naozaj samostatne neexistuje, inak je však súčasťou podoby *viacrázový* a iných podobných podôb. J. Štolc sa o podobe *viacrázový* výslovne nezmieňuje. Z jeho tvrdenia, že je iba podoba *razový* (k *raz*) a neexistuje podoba *rázový (k ráz),* vidieť, že podobu *viacrázový* nepripúšťa (ako nepripúšťa podoby *päťrázový, šesťrázový* atď., ale iba *päťrazový, šesťrazový* atď.). Autor hovorí, že zavedením formy *ráz* namiesto *raz* by vznikla nepotrebná homonymia, ale o zavedení takejto podoby sa nikto pred ním nezmieňuje.

Všimnime si ešte ďalší výklad F. Sabola. F. Sabol zastáva názor, že v prípadoch *päťstranový, stokilový, viachodinový* atď. ide o zložené slová, zloženinami sú podľa neho aj výrazy *jednorazový, dvojrazový, viacrázový* (F. Sabol uvádza *viacrazový*). Podľa M. Ivanovej-Šalingovej prípady *jedno-, dvoj-, troj-, štvorrazový* sú z tvarov, resp. spojení slov *dva razy, tri razy (jeden raz* a *štyri raz* nespomína) a *päťrázový* je z pôvodného *päť ráz,* čo by ukazovalo na to, že tu skôr má na mysli tvorenie slov derivačným postupom. J. Štolc tiež výslovne nehovorí o charaktere tvorenia výrazov, ktorým tu venujeme pozornosť, pretože si však všíma kvantitu substantívneho základu prídavných mien utvorených príponou *-ový,* môžeme predpokladať, že v tomto prípade má na mysli deriváciu, nie kompozíciu. J. Horecký (1971, s. 189) pri výklade o vzťahových prídavných menách na *-ový* uvádza, že v slovotvornom základe prídavných mien na *-ový* sa odrážajú slová neodvodené i odvodené, napr. *veža— vežový, očnica — očnicový,* často tu bývajú zložené slová, napr. *paroloď — paroloďový,* v slovotvornom základe niektorých slov sa odráža spojenie slov, napr. *štvorvalcový, trojposchodový, trojkráľový, sedemmíľový, päťstopový, jednoperiódový* atď. (uvádzame iba deriváty zo spojení slov, ktorých prvou časťou je číslovka), *viacstrojový (z viac strojov).* O všetkých takýchto prípadoch J. Horecký hovorí ako o derivátoch, nie kompozitách. Ako deriváty treba brať nielen tie výrazy, ktoré predstavujú prídavné mená, ale aj výrazy *jednorazový, dvojrazový, trojrazový, štvorrazový, päťrázový, viacrázový,* ktoré sa predtým chápali ako prídavné mená a teraz sa chápu ako číslovky (násobné číslovky).

Ak v prípadoch *päťstranový, šesťkilový, viachodinový* atď. ide o deriváty spojení *päť strán, šesť kíl, viac hodín* atď., vzniká otázka, prečo je v prídavných menách krátkosť. Túto okolnosť pripomína aj F. Sabol, ale vysvetleniu sa vyhol tým, že tieto výrazy pokladá nie za deriváty, ale za kompozitá. Mohlo by sa tu hovoriť o skracovaní, ale takýto výklad naráža na ťažkosti, lebo existujú aj prípady, v ktorých krátkosť nie je, napr. *sedem míľ — sedemmíľový.* Museli by sme hovoriť o tom, že krátkosť je v zložení vtedy, keď je krátkosť v substantíve, napr. *päťstranový* je preto, lebo je substantívum *strana* s krátkosťou, *sedemmíľový* je preto, lebo substantívum *míľa* má dĺžku. Podľa nášho názoru jednoduchší je iný výklad. Treba vychádzať z výrazov, ktoré sú utvorené od spojení substantív s číslovkami *jeden* až *štyri,* napr. *jednoradový, trojtonový, jednopólový, dvojmíľový* a pod. Analogicky podľa nich sa tvoria ostatné výrazy s číslovkami od *päť* vyššie alebo aj s inými výrazmi, ktoré vyžadujú tvar substantíva v gen. pl., napr. *päťradový, desaťtonový, sedemmíľový, viacradový, viacmíľový* a pod. Základom alebo východiskom sú podľa toho deriváty, v ďalších prípadoch ide o analogické tvorenie. Od spojení slov *jeden raz,*

dva razy, tri razy, štyri razy sú slovotvornou príponou *-ový* utvorené deriváty *jednorazový, dvojrazový, trojrazový, štvorrazový*. Ďalšie výrazy by sa mali tvoriť analogicky, takže by sme tu dostali podoby *päťrazový, šesťrazový* atď. a *viacrazový*, ktoré spomínajú J. Štolc a F. Sabol. Uviedli sme však, že platná kodifikácia spisovnej slovenčiny už od roku 1940 hovorí o podobe *viacrázový*, nie *viacrazový*. Aj KSSJ z roku 1987, ktorý vyšiel po uverejnení článku F. Sabola, naďalej zaznamenáva podobu *viacrázový*, čo znamená, že návrh F. Sabola tento slovník neprijal. V bežnej jazykovej praxi sa zvyčajne používa podoba *viacrázový*. Ako si teda vysvetliť používanie podoby *viacrázový* namiesto *viacrazový*? Podľa nášho názoru dôležitá je v tomto prípade slovnodruhová príslušnosť tohto výrazu. Vyššie sme uviedli, že výraz *viacrázový* sa v KSSJ zaraďuje medzi násobné číslovky. Slovo *viacrázový* má dĺžku rovnako ako násobná číslovka *viacnásobný* a táto dĺžka je aj na rovnakom mieste. Všimnime si aj významy slov *viacnásobný* a *viacrázový*. Slovo *viacnásobný* má významy: 1. násobený alebo opakovaný viac ráz, niekoľkonásobný, 2. všestranný, veľký, mnohonásobný. Slovo *viacrázový* má význam „viackrát opakovaný" alebo „vyskytujúci sa, opakujúci sa viac ráz". Významy slov *viacnásobný* a *viacrázový* sú podľa toho veľmi blízke. Formálna podobnosť a významová blízkosť vedú k tomu, že namiesto podoby *viacrazový* sa používa podoba *viacrázový*. Dĺžka je aj v ďalších číslovkách, napr. *mnohonásobný, niekoľkonásobný, dvojnásobný, trojnásobný, štvornásobný* a potom analogicky je *dvojrázový, trojrázový, štvorrázový*, podľa *päťnásobný, šesťnásobný* atď. je aj *päťrázový, šesťrázový* atď. Je len prirodzené, že pod tlakom všetkých týchto podôb s dlhým *á* sa potom používa aj podoba *jednorázový*, namiesto *jednorazový*. Podoba *jednorázový*, ako sme uviedli vyššie, bola kodifikovaná v PSP z roku 1940. Je to vlastne prvá podoba tohto slova, ktorá bola v spisovnej slovenčine kodifikovaná, iba neskôr bola v PSP z ro-1953 nahradená podobou *jednorazový*. Na základe častého používania podoby *jednorázový* vyslovila M. Ivanová-Šalingová požiadavku, aby sa v spisovnej slovenčine uzákonila podoba *jednorázový* (ide vlastne skôr o obnovenie staršej kodifikácie). Používanie podoby *jednorázový* konštatuje aj F. Sabol. Mohli by sme uvádzať ďalšie doklady (a to aj z najnovších rokov) na používanie podoby *jednorázový* (z publicistiky aj z odbornej tlače). S dĺžkou sa stretávame aj v odvodených slovách, napr.

Predstavuje menšie i väčšie problémy, ktoré nemožno riešiť *„jednorázovo"* (Kultúrny život, 1960). — Podobný výskum sa nedá robiť *jednorázove* (Nové obzory, 1964). — Len teraz je vidieť, ako je ťažké zháňať nevyhnutné veci na spevnenie zdravia, povedzme aj také striekačky a ihly *jednorázovky* (Večerník, 14. 3. 1980, s. 4).

Doterajšia kodifikácia s podobou *jednorazový* na jednej strane a *viacrázový* na druhej strane vedie k tomu, že v bežnej jazykovej praxi sa prejavuje neistota a kolísanie (na čo upozornili už predchádzajúci autori). F. Sabol sa chce vyhnúť týmto ťažkostiam zavedením podoby *viacrazový* popri podobe *jednorazový*. Toto riešenie však zo širšieho hľadiska nevyhovuje. Ako primeranejšie sa ukazuje riešenie, že sa v obidvoch prípadoch kodifikujú podoby s dlhým *á*.

V doterajšej kodifikácii je istá medzera z toho hľadiska, že sa bežne spomínajú iba výrazy *jednorazový* a *viacrázový* (ako opozitné výrazy), výslovne sa nehovorí o ďalších podobných výrazoch, napr. *dvojrazový, trojrazový, štvorrazový, päťrazový* atď. či *dvojrázový, trojrázový, štvorrázový, päťrázový* atď. V kodifikačných príručkách treba uviesť aj tieto prípady, aby používateľ jazyka mal istotu, ktorá podoba sa má používať.

V praktickej jazykovede sa často venuje pozornosť otázke kvantity výrazov *jednorazový* a *viacrázový* (napr. Bartko, 1978; Pisárčiková, 1980). Zdá sa však, že ani opakované upozorňovanie na rozdiel v kvantite výrazov *jednorazový* a *viacrázový* neodstránilo kolísanie a neistotu v bežnej jazykovej praxi. Nápravu by podľa nás prinieslo skôr nové riešenie otázky kvantity výrazov *jednorazový* a *viacrázový* a ďalších podobných výrazov. Podľa nášho názoru by mali byť kodifikované iba podoby s dlhým *á*.

Literatúra

BARTKO, L.: *Jednorázový*, nie *jednorazový*. Prešovské noviny, 27. 1. 1978, s. 7.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Z problematiky čísloviek a číselných výrazov. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 179—184, 222—235.

JÁNOŠÍK, A. — JÓNA, E.: Slovník spisovného jazyka slovenského. 1. diel. A.—J. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1946—1949. 992 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

MELIŠ—ČUGA, Ľ.: K návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu. Slovenská reč, *18*, 1952/1953, s. 123.

PISÁRČIKOVÁ, M.: *Jednorazový*, ale *viacrázový*. Večerník, 20. 6. 1980, s. 3.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Praha, Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin 1940. 484 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 11., zrevid. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

SABOL, J.: *Viacrázový*, či *viacrazový*? Slovenská reč, *50*, 1985, s. 254.

ŠTOLC, J.: Niekoľko poznámok o číslovkových tvaroch. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 365—368.

TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. 2. vyd. Praha — Prešov, Československá grafická únia 1933. 844 s.

TVRDÝ, P.: Doplnky k Slovenskému frazeologickému slovníku. Praha — Prešov, Československá grafická únia 1937. 242 s.

Jubileum Vincenta Blanára

Pri pripomienke šesťdesiatky doc. PhDr. Vincenta Blanára, DrSc. (nar. 1. 12. 1920), E. Pauliny (Jazykovedný časopis, *31*, 1980, s. 175) skonštatoval, že „na robenie záverov o jeho práci má slovenská jazykoveda ešte čas", pretože „V. Blanár svojou aktivitou, pracovitosťou a zdravou ambicióznosťou dokáže ešte mnoho". A dokázal, presnejšie povedané — dokazuje skutočne mnoho. Jeho neutíchajúca pracovná aktivita aj po desiatich rokoch vylučuje, aby sme robili nejaké súhrnné, definitívne závery o jeho práci. Jeden hodnotiaci úsudok je však definitívne platný: doc. Blanárovi patrí popredné miesto medzi vedúcimi osobnosťami našej jazykovedy. Jeho jazykovedné dielo je jedným z nosných pilierov našej lingvistiky. Z jeho prác výdatne čerpajú nielen naši, ale aj zahraniční odborníci, čo je dôkazom vysokej vedeckej hodnoty výsledkov jeho výskumov. Svedčia o tom aj pozitívne zahraničné ohlasy a hodnotenia. Spomenieme aspoň najčerstvejšie ocenenie: Sofijská univerzita mu v apríli tohto roku udelila Zlatú medailu za rozvoj bulharistiky a balkanistiky, ako aj slovensko-bulharských jazykových vzťahov. Vo viacerých oblastiach spoluurčuje smer bádania, prináša poznatky kľúčového významu a dáva cenné teoreticko-metodologické podnety, ktoré sa využívajú aj pri rozvíjaní špeciálnych lingvistických teórií. V ostatnom desaťročí pozorujeme výrazný vplyv jeho prác v štyroch oblastiach: 1. historická lexikografia, 2. všeobecná a porovnávacia lexikológia a semaziológia, 3. dejiny spisovnej slovenčiny, 4. onomastika.

V. Blanár má významný podiel na teoretickom koncipovaní, spracúvaní a redigovaní trojzväzkového *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý bude fundamentálnym dielom slovenskej historickej lexikografie. Ide o historický výkladový a dokladový slovník stredného typu, ktorý podáva obraz o slovnej zásobe kultúrnej slovenčiny v 11.—18. stor. V načrtnutej koncepcii slovníka (porov. v zborníku Obsah a forma v slovnej zásobe, s. 333—340) je výrazne prítomná jeho teoretická erudícia, metodologická suverenita a dôkladná znalosť jazykového materiálu. Osobitne treba vyzdvihnúť jeho vklad do objasňovania sémantickej stránky lexikografického spracovania hesla v historickom slovníku; porov. napr. jeho štúdiu *Lexikálno-sémantická problematika historického slovníka slovenského jazyka* (Jazykovedné štúdie. 17. 1982, s. 25—38).

Vzácnou vlastnosťou odborných prác jubilanta o lexikálnych javoch je ich diachrónne aj synchrónne osvetlenie. Schopnosť komplexného pohľadu na lexikálno-sémantické javy sa zreteľne prejavila v jeho závažnej monografii *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984). Termín lexikálno-sémantická rekonštrukcia, ktorého extenziu tvorí súbor metodických postupov pri komplexnej sémantickej analýze, výstižne charakterizuje základnú Blanárovu bádateľskú črtu: úsilie o všestranné preskúmanie javov na základe premyslenej, zdôvodnenej metodologickej koncepcie. Za mimoriadne cenný považujeme jeho prínos k objasneniu podstaty lexikálneho významu vrátane poukazu na metódy jeho skúmania, ako aj k poznaniu systémovej povahy slovnej zásoby (porov. napr. jeho vynikajúcu štúdiu *Organizácia slovnej zásoby*. Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 23—30). Pri skúmaní lexikálno-sémantických javov sa doc. Blanár neuspokojuje so všestranným rozborom z vnútrojazykového hľadiska. Svoje vý-

skumy dopĺňa interlingválnym konfrontačným hľadiskom a prináša poznatky z oblasti konfrontačnej lexikológie, resp. semaziológie. Významné sú jeho štúdie o porovnávaní lexikálno-sémantických systémov (čiastkových systémov) príbuzných jazykov. Aj tu sa prejavuje jeho sklon ku komplexnému pohľadu na skúmané javy, keď požaduje, aby sa porovnávacia analýza neobmedzila na stav v súčasných jazykoch, lebo dnešná slovná zásoba je predsa výsledkom historického vývinu (podnetná je napr. jeho štúdia *Porovnávanie lexikálno-sémantických systémov v príbuzných jazykoch* v zborníku Československá slavistika, 1988, s. 77—88). Je potešujúce, že výsledky svojich konfrontačných výskumov doc. Blanár spracúva, aby ich publikoval v monografii o slovanskej porovnávacej lexikálnej sémantike.

Záujem o historický lexikálny materiál sa u V. Blanára vždy spájal so záujmom o vývin slovenského jazyka. Nie je to inak ani v ostatnom desaťročí. Je zákonité, že jazykovedec takého formátu zameriava svoje bádateľské úsilie na rekonštrukciu celostného obrazu vývinu jazyka. Prispieva k osvetleniu úlohy Matice slovenskej pri rozvíjaní spisovnej slovenčiny v 2. polovici 19. stor., rieši otázku kontinuity vývinu slovenského jazyka a zamýšľa sa nad podmienkami a predpokladmi vývinu spisovnej slovenčiny. Poučnosť jeho úvah o vývine nášho spisovného jazyka vyplýva z odhaľovania menej „viditeľných" súvislostí v rámci celkového pohľadu na jazykový vývin.

Pri hodnoteniach jazykovedného diela V. Blanára sa najviac vyzdvihuje jeho prínos k teórii onomastiky, najmä antroponomastiky. A právom. Dokazujú to aj zahraničné ohlasy na jeho onomastické práce. Iste je prejavom veľmi vysokého uznania, ak sa jeho meno dáva do jedného radu s najväčšími osobnosťami modernej jazykovedy: „J. Kuryłowicz, A. A. Reformatskij, V. Blanár neraz poukazovali na potrebu odhaliť špecifické lingvistické črty, ktoré umožnia vyčleniť vlastné mená z ostatných slovných jednotiek a určiť metódy ich skúmania" (porov. zborník Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij, 1986, s. 152). O vysokej úrovni jeho prác svedčí napr. aj fakt, že jeho štúdiu *Lingvistický a onomastický status vlastných mien* (v nemčine) editori F. Debus a W. Seibicke zaradili do výberovej publikácie Reader zur Namenkunde. 1. Namentheorie. (Hildesheim-Zürich-New York, Georg Olms Verlag 1989, s. 111—123). V domácom jazykovednom prostredí našlo široký ohlas jeho dielo (v spolupráci s J. Matejčíkom) o živých osobných menách na strednom Slovensku (autori pripravujú tretí diel), ako aj viacero štúdií a článkov k onomastickej problematike. Jeho práce v oblasti teórie vlastných mien ovplyvňujú celú slovanskú onomastiku. Nie náhodou zastával až do roku 1988 funkciu predsedu antroponomastickej subkomisie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitéte slavistov (na poslednom slavistickom kongrese v Sofii sa z objektívnych aj subjektívnych príčin vzdal tejto funkcie). So súčasným rozkvetom slovanskej onomastiky je neodmysliteľne spojené meno V. Blanára.

Hoci sme v tomto krátkom hodnotení mohli poukázať iba na uzlové body jazykovednej činnosti jubilanta doc. V. Blanára v ostatnom decéniu, jasne sa ukazuje, že jeho dielo predstavuje neobyčajne bohatý zdroj jazykovedných poznatkov a výskumných podnetov. Základom vysokej hodnoty jeho diela je, že sa v ňom odráža historická a logická kontinuita lingvistického poznávania (v mnohých lingvistických prácach sa často obchádzajú dejiny vlastnej vedy), ktorá vyúsťuje do metodologicky priebojných vlastných výskumov s kritickým uplatňovaním výsledkov súčasných lingvistických bádaní u nás aj v za-

hraničí. Obdivuhodná je Blanárova schopnosť širokého, syntetického pohľadu na sledovaný výsek jazykovej reality, ako aj jeho cieľavedomosť pri rozvíjaní vlastných bádateľských koncepcií, ktoré spoluurčujú perspektívy jazykovedného výskumu v spomínaných oblastiach. S radosťou pozorujeme, že doc. V. Blanár svoje impozantné dielo plodne rozvíja, a tak po desiatich rokoch len opakujeme citovanú vetu E. Paulinyho, že na robenie záverov o jeho práci má slovenská jazykoveda ešte čas. Želáme mu, aby ho nijaké nepriaznivé okolnosti nerušili pri ďalšom jazykovednom výskume.

Dobré zdravie! *J. Dolník*

Správa komisie JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd

Na základe pokynov komisie Predsedníctva SAV pre nápravu krívd v Slovenskej akadémii vied sa aj v Jazykovednom ústave zvolila komisia JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd v tomto zložení: dr. František Kočiš, CSc., dr. Ivan Masár, Štefan Michalus. Povinnosťou týchto komisií na pracoviskách je z vlastnej iniciatívy vyhľadať a riešiť prípady politicky postihnutých členov a pracovníkov SAV, navrhnúť opatrenia na nápravu krívd na úrovni pracoviska a navrhnúť ústrednej komisii P SAV opatrenia v tých prípadoch, ktoré nebude možné doriešiť na úrovni pracovísk.

V zmysle týchto pokynov komisia JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd poslala výzvu na uchádzanie sa o rehabilitáciu týmto pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra (predtým Ústavu slovenského jazyka SAV): doc. dr. V. Blanárovi, DrSc., doc. dr. F. Buffovi, CSc., dr. J. Doruľovi, CSc., V. Gregorovi, dr. M. Hayekovej, dr. G. Horákovi, CSc., dr. M. Marsinovej, prof. dr. Ľ. Novákovi, prof. dr. J. Ružičkovi (jeho rodine), prof. dr. J. Štolcovi (jeho rodine).

Žiadosť o rehabilitáciu poslali títo pracovníci: V. Blanár, F. Buffa a M. Hayeková. Keďže uvedení pracovníci sa uchádzajú aj o finančné odškodnenie, komisia JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd oboznámila s ich žiadosťami ústrednú komisiu P SAV pre nápravu krívd s tým, že ich žiadosť o morálnu satisfakciu a finančné odškodnenie plne podporuje. Ich žiadosti o rehabilitáciu sa aj zo strany P SAV mohlo vyhovieť iba čiastočne (morálna satisfakcia), lebo finančné odškodnenie môže prísť do úvahy až po schválení príslušných zákonných opatrení (na ktoré, ako dúfame, nebude naša spoločnosť dlho čakať). Uvedieme krátky prehľad morálnej a finančnej ujmy uvedených troch pracovníkov:

Doc. dr. V. Blanár, DrSc., bol do JÚĽŠ SAV prijatý r. 1961 po predchádzajúcom pôsobení na FF UK v Bratislave a po vylúčení z KSČ r. 1958 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve. V máji 1968 bol znovu prijatý za člena KSČ, ale po previerkach v r. 1970 znova vylúčený. Po tomto vylúčení zo strany bol zbavený funkcie vedúceho oddelenia, Lexikologicko-lexikografickej komisie pri MKS, bol zbavený členstva v Slovenskom komitéte slavistov, členstva v redakciách jazykovedných časopisov, nemohol figurovať ako autor učebníc, nesmel publikovať v tlači vydávanej KSČ ani vystupovať v rozhlase a televízii, nesmel vykonávať pedagogickú činnosť. Vylúčenie z KSČ značilo teda pre V. Blanára aj citeľnú finančnú ujmu.

Doc. dr. F. Buffa, CSc., bol po vyčiarknutí z radov KSČ r. 1970 zbavený funkcie vedúceho oddelenia, nemohol sa uchádzať o obhajobu doktorskej práce, nemohol prednášať na FF UK v Bratislave poľský jazyk, v ústave pociťoval

útlak zo strany vedenia ústavu i straníckej organizácie, a tak po dosiahnutí šesťdesiatky nedobrovoľne odišiel do dôchodku. V dôsledku týchto opatrení utrpel F. Buffa aj značnú finančnú ujmu.

Dr. M. Hayeková musela po štyroch rokoch práce v bývalom Ústave slovenského jazyka SAV r. 1958 z kádrových dôvodov opustiť pracovisko. Po dvoch mesiacoch nezamestnanosti začala pracovať v antikvariátnom obchode Slovenskej knihy za neprimeraných platových podmienok. Pracovala tam až do r. 1965, čím tiež utrpela značnú finančnú ujmu.

O morálnu ani o finančnú rehabilitáciu nepožiadali títo poškodení pracovníci: J. Doruľa, V. Gregor, G. Horák, M. Marsinová a Ľ. Novák, z nich J. Doruľa, V. Gregor a M. Marsinová poslali komisii JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd listy, v ktorých vyjadrili svoj postoj k minulému i súčasnému stavu v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra. Tieto vyjadrenia s ich súhlasom tu uverejňujeme.

J. Doruľa

Vážená rehabilitačná komisia, na Vaše písomné vyzvanie spomeniem niektoré skutočnosti, zážitky a pocity spojené s obdobím tzv. normalizácie.

Najťažšie a najťaživejšie boli prvé roky po politických previerkach v roku 1970. Stal som sa vyhláseným pravicovým úchylkárom, buržoáznym nacionalistom, individualistom. Pokusy o vlastnú obranu a obhajobu narážali na sebavedomé úškľabky a úplnú ignoranciu „zdravého straníckeho jadra", členov straníckeho výboru i ostatných straníkov a ich prisluhovačov. Na verejnú výzvu dr. Š. Peciara, aby som odvolal svoje názory, som verejne vyhlásil, že nemám čo odvolávať.

Tie roky boli kruté nielen pre hrubé obmedzovanie možností publikovania a pre zákaz účinkovania na vysokej škole (ani predložená habilitačná práca sa nemohla obhajovať), pre ustavičnú hrozbu straty zamestnania (pracovné zmluvy bývali len jednoročné), pre surové anonymy a pod., ale najmä pre pocit bezmocnosti voči páchanému bezpráviu, ktoré proti mne a mne podobným mohli celkom beztrestne prejavovať spoľahlivé politické kádre v postavení nadriadených i spolupracovníkov. Táto beztrestnosť a svojvôľa „kádrov" mala za následok aj nenapraviteľné škody vo vedeckom výskume a jeho organizácii. Pocit bezmocnosti a vyradenosti bol zo všetkého najstrašnejší. Nebolo možné sa s ním vnútorne zmieriť, ako to podlo a nemorálne, ako akúsi samozrejmosť očakávali „politicky správne orientované" ústavné kádre, ktoré s tupou bezočivosťou vyžadovali priznanie si akejsi nikdy nespáchanej viny. Toto duchovné nepodrobovanie sa veľmi dráždilo „kádre", narúšalo ich nemorálny konformizmus, pravidlá hry, ktoré oni v záujme svojich judášskych grošov vedome prijali. V tomto záujme boli naše „kádre" schopné doslova všetkého. Aj poslušne, ochotne a iniciatívne slúžiť protinárodnej, protislovenskej pezlárovskej politike. Inde vo svete neuveriteľné, ale u nás, žiaľbohu, pravdivé. Nešťastný národ, ktorý má takúto „národnú" inteligenciu.

Neskoršie popúšťanie uzdy zlepšovalo publikačné možnosti natoľko, že v roku 1977 mohla vyjsť aj moja monografická práca. Pravda, stranícki šéfovia vzali pod svoju účinnú monopolnú ochranu jej „erudovaného" straníckeho kritika.

Dnešné ponežnorevolučné časy zreteľne ukázali, že našim straníkom a ich prisluhovačom nikdy nešlo o ideologickú pravovernosť a jej obranu, ale vždy

iba o výhodné osobné pozície a postavenie, ktoré si teraz za každú cenu mafisticky organizovane chcú naďalej udržať. Darí sa im to, ako to posledné udalosti a viaceré voľby zreteľne ukázali. Nehanbia a nezdráhajú sa hlásať názory, za ktoré nás ešte len pred chvíľou biľagovali a odstrkovali na živoriacu periférium. Z nej sa bezmocne dívame na svoje staronové vedúce sily, na preporodených ideológov. My sme síce svoju tvár, svoje životné ideály, ľudské i vedecké presvedčenie predtým ani teraz nestratili (nedali sa o ne obrať), ale svetský osoh sa nám z toho nijaký nezjavuje. Ten zostáva naďalej tým, ktorí sa zjavne „zmenili", ktorí vedia niečo z toho, čomu sme my žili a žijeme, lepšie speňažiť. Zasa bez škrupúľ, hrabivo, podvodne, mafisticky.

Veľa sa zmenilo. Som rád. Avšak z ťažkej morálnej krízy, ktorá je tu ako hrozné dedičstvo a nešťastie, nevidím cestu. Príliš dlho a nezmyselne zlobne plánovito sa toto dedičstvo budovalo. Preto aj naprávanie musí byť a bude dlhé. Prispejem, ako budem môcť a vládať.

V. Gregor

Bol som milo prekvapený výzvou komisie JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd, aby som sa uchádzal — ak sa cítim ukrivdený — o rehabilitáciu. Využívam túto možnosť nie na žiadosť o rehabilitáciu, ale aby som aspoň trochu poodhalil, čo ma dodnes ťaží pri spomienke na prežité roky v ústave. Myslím si, že nezaškodí vypočuť si názor človeka, ktorý mal takmer dvadsať rokov možnosť nazerať priamo do hrncov v kuchyni slovenskej jazykovedy a ťažko znášal jej ponižujúce postavenie. Práca a celková atmosféra v ústave závisela od jednej jedinej osoby, ktorá po začiatočnom sľubnom rozbehu v šesťdesiatych rokoch dusila a umŕtvovala akúkoľvek iniciatívu a rozsievala nedôveru nielen medzi vlastnými pracovníkmi, ale aj medzi pracovníkmi iných inštitúcií. Často som v tých nepriaznivých rokoch hovorieval, že nieto na Slovensku jazykovedca, ktorý by nebol popľuvaný. Je pravda, že najväčší podiel na takejto situácii mala doba, ktorá menila ľudí s rozhľadom orla na prestrašených bojkov; aj tak sa však ani minimálne nevyužili možnosti, ktoré tu boli.

Spomínam si s úctou na nebohého prof. Oravca, ktorý musel odísť z ústavu, lebo už nebol schopný znášať despotickú moc a tyraniu. Spomínam na prof. Štolca, ktorému znepríjemnili, ba otrávili posledné roky života tým, že odmietli vydať jeho životné dielo o slovenských nárečiach, a to intrigami, ktoré by neurobili hanbu ani sicílskej mafii. Dúfam, že toto dielo čoskoro obohatí náš knižný trh. Mám v živej pamäti nekonečné diskusie, ktoré viedol s ostatnými pracovníkmi oddelenia dejín slovenčiny dr. Doruľa o zásadných koncepčných otázkach historického slovníka. Nakoniec — keď bol prinútený z dôvodu sebazáchovy opustiť oddelenie — prijali sa skoro bez výnimky jeho názory. Neviem však, či sa to aspoň letmo spomenie v úvode slovníka. Vzdávam česť dr. Horákovi, ktorý sa po celý čas nezriekal a ani nezriekol svojich názorov v otázkach kultúry spisovného jazyka a nepodľahol cynickému indiferentizmu. Je mi ľúto prof. Jónu, ktorému bolo znemožnené širšie a hlbšie skúmať dejiny slovenskej jazykovedy. Podobne bolo zabránené dr. Laciokovi skúmať dejiny slavistiky na Slovensku. Z mimoústavných jazykovedcov stačí pripomenúť životné osudy profesora Ľ. Nováka. Týmto a mnohým iným treba sa verejne ospravedlniť, nežijúcich rehabilitovať a žijúcim umožniť popri rehabilitácii naplno sa zapojiť do vedeckej práce.

Čo sa mňa týka, nestál som ani na prvom šteblíku spoločenského postavenia, takže som ani nemal odkiaľ padnúť a poudierať sa. Bol som rád, že som mohol pracovať aj napriek mnohým príkoriam na diele, ktoré bolo blízke môjmu srdcu. Tešilo a teší ma stále, že som mal možnosť v tých rokoch spoznať a spriateliť sa s viacerými vzácnymi ľuďmi. Mrzí ma iba to, že neboli celkom využité moje znalosti, ktoré som mal a ktoré som sa usiloval počas pôsobenia v ústave rozširovať. Sústavne som bol zaneprázdňovaný vedľajšími technickými a administratívnymi prácami, čím sa mi zabránilo pomáhať systematicky tam, kde by bola bývala moja pomoc oveľa potrebnejšia a účinnejšia.

Želám celému kolektívu ústavu, aby sa v týchto historických chvíľach dokázal zjednotiť, aby pracoval na národa roli dedičnej v duchu svojich veľkých predchodcov, aby boli všetci ozajstnými slovenskými jazykovedcami, ktorých si bude vážiť celá slavistická aj svetová vedecká verejnosť práve pre ich prínos kvalitného slovakistického výskumu do svetového jazykovedného fondu.

M. Marsinová

Vážení priatelia, v plnom vedomí zodpovednosti sa hlásim na Vašu výzvu, aby som si pripravila podklady na svoju rehabilitáciu. Po zrelom uvážení a zlých skúsenostiach nechcem strácať čas a energiu namáhavým a nepríjemným zbieraním materiálu, ako ani vypisovaním jednotlivostí. Nepokladám totiž tento čas za dostatočne zrelý, aby som sa rehabilitácie dožadovala. Administratívno-právne vybavenie veci pokladám za nedostačujúce a nevyhovujúce, pokiaľ si nepovieme celú pravdu a nebudeme rehabilitovať ČLOVEKA a ustanovizne, ktorých autorita bola minulým režimom vážne pred národom poškodená a dosiaľ nezrehabilitovaná.

Ďakujem Vám za pozornosť voči mne a za porozumenie môjho stanoviska. Želám Vám na ťažkej ceste za pravdou silu a odvahu.

Osobitne sa treba zmieniť o otázke rehabilitácie prof. Ľ. Nováka. Na výzvu komisie JÚĽŠ SAV sa prof. Novák ohlásil telegramom z 12. 4. 1990, že po chorobe pošle list. Komisia zatiaľ list od neho nedostala, ale keďže usúdila, že rehabilitácia prof. Nováka je nielen právnou, ale aj prestížnou záležitosťou celej slovenskej jazykovedy, obrátila sa so žiadosťou o rehabilitáciu Ľ. Nováka sama týmto listom adresovaným predsedovi komisie P SAV pre nápravu krívd S. Takácsovi:

Vážený pán predseda, komisia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV pre nápravu krívd Vás naliehavo žiada, aby sa Vaša komisia čo najskôr ujala rehabilitácie prof. Ľ. Nováka, jednej z najvýraznejších postáv slovenskej jazykovedy, dnes už vyše osemdesiatročného dôchodcu, zakladateľa Slovenskej akadémie vied a umení (r. 1943), profesora Slovenskej univerzity, ktorý na začiatku päťdesiatych rokov musel opustiť FF SU a odísť na nútené živorenie dedinského organistu až do r. 1963, keď bol prijatý do bývalého Ústavu slovenského jazyka SAV za mimoriadne slabých platových podmienok. Neskôr účinkoval ako profesor na Pedagogickej fakulte v Trnave a potom až do dôchodku na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove. Teraz žije v Ľubochni pri Ružomberku.

Pred niekoľkými rokmi bol P SAV (akad. Hajkovi) podaný návrh udeliť prof. Novákovi titul akademika SAV, ale návrh bol zo známych dôvodov zamietnutý. Dnes je najvyšší čas, aby prof. Novák bol úplne rehabilitovaný a ná-

ležite finančne odškodnený. Nazdávame sa, že tu nemožno čakať ani na jeho osobný podnet, lebo jeho žiadosť o rehabilitáciu by zaiste mala väčší počet strán, ako je únosné. Po naliehaní komisie síce prisľúbil, že svoju žiadosť o rehabilitáciu po uzdravení z choroby napíše krátko a vecne, ale napriek tomu Vás ako predsedu naliehavo žiadame, aby sa jeho rehabilitácia začala čo najskôr, a to predovšetkým jeho vymenovaním za riadneho člena SAV, finančným odškodnením a zabezpečením zvýšeného dôchodku a, samozrejme, verejným ospravedlnením za všetky krivdy, ktoré sa na ňom ako na vynikajúcom vedcovi a statočnom občanovi spáchali. Nemôžeme dopustiť, aby vedec jeho kvalít a neobyčajných zásluh o jazykovedu, hudobnú vedu a politológiu skončil svoj život s pocitom strašnej krivdy zo strany tej vedeckej inštitúcie, ktorú on sám založil, ako aj zo strany celého národa a nášho štátu.

V prípade potreby sa komisia obráti aj na predsedu SNR, na predsedu vlády SR, resp. aj na federálnu vládu. Veríme však, že naša inštitúcia bude schopná vykonať túto rehabilitáciu sama a v čo najkratšom čase. Pripomíname ešte, že na prípad Ľ. Nováka už bol upozornený aj predseda SAV akad. Macho, a to zo strany príslušnej komisie zloženej zo zástupcov Rady vedcov (za náš ústav konkrétne dr. K. Buzássyová).

Na túto žiadosť o rehabilitáciu prof. Ľ. Nováka dostala komisia túto odpoveď:

Vážení páni, dostali sme Váš list so žiadosťou o rehabilitáciu prof. Ľ. Nováka. V blízkej budúcnosti sa voľby členov Akadémie nepripravujú, budú pravdepodobne až po schválení nových zákonov o SAV, ČAV, ČSAV. Bolo by vhodné, keby spoločenstvo jazykovedcov podalo návrh, obsiahnutý vo Vašom liste.

Komisia P SAV pre nápravu krívd odporúča každý prípad na rehabilitáciu zvážiť, či by sa nemal publikovať v tlači. Toto je tiež v kompetencii Vašej komisie.

Komisia JÚĽŠ SAV sa preto obrátila na výbor Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a na vedeckú radu JÚĽŠ SAV s výzvou na podporu rehabilitácie prof. Ľ. Nováka a člen komisie F. Kočiš napísal vo veci tejto rehabilitácie aj primeraný článok do Národnej obrody. Obidve inštitúcie túto výzvu podporili. K výzve na rehabilitáciu Ľ. Nováka sa pripojila aj Filozofická fakulta a Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove. Komisia JÚĽŠ SAV je rozhodnutá o rehabilitácii Ľ. Nováka informovať SNR a vládu SR.

So žiadosťou o rehabilitáciu sa na komisiu Predsedníctva SAV pre nápravu krívd obrátila aj bývalá pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV dr. Soňa Š o k o v á, ktorá v r. 1977 nastúpila do ústavu ako interná ašpirantka. Kandidátsku dizertáciu, ktorú predložila na obhajobu, neobhájila, a tak jazykovedné pracovisko musela opustiť. Proti výsledku hlasovania komisie pre obhajobu kandidátskych dizertačných prác v odbore slovenský jazyk sa odvolávala na viaceré inštitúcie, ale výsledok hlasovania komisie bol všade potvrdený ako platný.

V žiadosti o rehabilitáciu S. Šoková uvádza, že bola v ústave zúrivo prenasledovaná a že svoju kandidátsku prácu väčšinou hlasov obhájila, ale že titul CSc. jej doteraz nebol priznaný. Komisia JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd, ktorej bola žiadosť S. Šokovej poslaná na posúdenie, nepotvrdila oprávnenosť jej sťažnosti, že bola v ústave prenasledovaná, a rozhodnutie obhajobnej komisie odovzdala na posúdenie komisii P SAV pre nápravu krívd.

Z rodiny člena korešp. J. Ružičku a prof. J. Štolca komisia JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd nedostala na výzvu o rehabilitáciu nijakú odpoveď.

Na záver tejto správy komisia JÚĽŠ SAV konštatuje, že ide o prvú etapu rehabilitačného procesu, v ktorej sa má naša jazykovedná verejnosť dozvedieť o tých jazykovedcoch, ktorí boli v minulosti istým spôsobom postihnutí a ktorí požiadali o rehabilitáciu alebo ktorí boli vyzvaní, aby podali žiadosť o rehabilitáciu. Komisia sa už teraz, keď proces rehabilitácie nie je dokončený, všetkým jazykovedcom, ktorí boli akýmkoľvek spôsobom postihnutí bývalým režimom, ospravedlňuje za všetky príkoria a krivdy, ktoré museli znášať za svoje pevné postoje a za svoj nesúhlas s praktikami bývalého režimu vo vedeckej i spoločenskej oblasti. Tí postihnutí jazykovedci, ktorí žiadajú aj o finančné odškodnenie, svoje nároky budú môcť uplatňovať až po vyjdení zákona o mimosúdnej rehabilitácii, ktorý sa podľa informácií z dennej tlače už pripravuje. Komisia JÚĽŠ SAV všetky ich požiadavky na finančné odškodnenie bude podporovať a riešiť ich v spolupráci s komisiou P SAV pre nápravu krívd.

NEČAS, J. – KOPECKÝ, M.: Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdílných výrazů. 2. (prepracované) vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1989. 336 s.

Keď pred viac ako štvrťstoročím (r. 1963) vyšlo prvé vydanie príručného diferenciálneho slovensko-českého a česko-slovenského slovníka, v odborných recenziách sa v zásade konštatovala opodstatnenosť a potrebnosť tohto edičného činu. Takisto sa pripomenuli niektoré neprimeranosti a nedôslednosti diela vychádzajúceho z obmedzenej (i zastaranej) materiálovej základne: výrazné bolo najmä nekritické preberanie údajov z Kálalovho Slovenského slovníka z literatúry aj nárečí. Za 26 rokov sa však slovenská lexikografia prezentovala viacerými významnými dielami (dokončilo sa vydávanie šesťzväzkového Slovníka slovenského jazyka, vyšiel Česko-slovenský slovník, Krátky slovník slovenského jazyka i ďalšie slovníkové diela), ktoré vytvorili dobré predpoklady aj na rozvíjanie dvojjazyčnej lexikografie. Ak sa teda po relatívne dlhom časovom období (nestáva sa často, aby druhé vydanie odborne akceptovateľného a spoločensky potrebného slovníka vyšlo až po 26-tich rokoch) pristúpilo k reedícii tejto príručky, jej predpokladaný používateľ mal nepochybne dostať príslušne — v súlade so zameraním slovníka — spracované poznatky slovenskej lexikografie. Neskromný nie je vari ani predpoklad, že v druhom vydaní recenzovaného slovníka sa nebudú opakovať neprimeranosti, na ktoré sa upozornilo už v recenzii prvého vydania na stránkach tohto časopisu (1964, s. 244—246).

Druhé (prepracované) vydanie Slovensko-českého a česko-slovenského slovníka rozdielnych výrazov pripravila do tlače M. Vencovská. V stručných úvodných poznámkach sa konštatuje, že „pri výbere hesiel a metóde spracovania diela sa prihliadalo najmä na požiadavku praktického zamerania diela", pričom „o zaraďovaní hesiel rozhodovala aj frekvencia bežných výrazov v oznamovacích prostriedkoch a literatúre". Takto správne formulované kritériá na neľahký výber odlišných lexikálnych jednotiek do slovníka mohli zostavovateľom určite pomôcť, no spracovanie príručky tieto východiskové tézy autorov nepotvrdzuje. Niet sporu o tom, že lexikálne rozdiely sú z diferenciálneho aspektu dôležitejšie než rozdiely hláskoslovné, a tak ťažiskom slovníka odlišných výrazov by malo byť zachytenie najmä základných odlišných lexikaliz-

mov. Autorom však aj v 2. vyd. unikli v (rozsiahlejšej) slovensko-českej časti také slová ako *bicykel, disciplína, disciplinárny, lenivý, pohár, sekunda, žemľa* a pod., a to i napriek tomu, že sa na ne konkrétne upozornilo (boli taxatívne vymenované) v recenzii 1. vydania slovníka. Istým paradoxom a zároveň dokladom nevyváženosti spracovania (nerovnaký rozsah dvoch častí slovníka takisto nepokladáme za odôvodnený a nesporný) je potom to, že v českej časti sa pri hesle *kolo* ako 2. význam uvádza *bicykel,* heslo *kázeň* má jediný ekvivalent *disciplína,* heslové slovo *houska* má doložený význam *žemľa* a i.

Namiesto týchto slovenských lexém často používaných v súčasnej komunikácii sa v slovníku rozdielnych výrazov opakovane uvádzajú mnohé nárečové, zastarané, expresívne (často zdrobnené) slová, ktoré v súčasnom spisovnom vyjadrovaní majú mizivú frekvenciu, ich komunikačná kompetencia je nízka, ba až nulová. V zozname skratiek sa síce uvádza dosť štylistických kvalifikátorov, ktoré by mali spresňovať oblasť používania jednotlivých heslových slov, ale v texte slovníka sa vyskytujú obmedzene. Autori zabúdajú na štylistickú charakteristiku uvádzaných lexém aj v prípadoch, keď evidentne ide o príznakové lexikálne jednotky, ktoré sa do slovníka dostali iba na základe jednostranného zdôrazňovania kritéria odlišnosti. Absencia príslušného údaja skresľuje obraz o fungovaní jednotlivých existenčných foriem národného jazyka a „povyšuje" viaceré príznakové slová na úroveň slov štylisticky neutrálnych. Je totiž prirodzené, že napr. slovenská nárečová lexika (sama bohato diferencovaná) sa odlišuje od českých lexém, príp. pomenúva reálie používané iba na istej časti slovenského územia, a preto všeobecne neznáme.

Príkladov na takéto spracovanie lexikálnych jednotiek (t. j. ich uvádzanie bez náležitých hodnotiacich kvalifikátorov) je v slovníku rozdielnych výrazov veľa. Autori zrejme nepokladali za potrebné zmeniť hodnotenie ani v tých prípadoch, ktoré sa ako diskutabilné citovali už v recenzii 1. vydania slovníka. Za štylisticky neutrálne slová pokladá slovník napr. výrazy *arogovať si* — — osobovať si, *čankať* — lichocením přemlouvat, *dobadkať sa* — dobelhat se, došourat se, dovléci se; *durkať* — 1. bouchat, rachotit, 2. štouchat, vrážet, 3. *nár.* budit; *frndžať* — frčet, svištět; *oddurieť* — odehnat, zapudit; *síkať* — stříkat; *tučiť* — krmit, vykrmovat; *újesť* — návnada, *vrchhlava* — temeno atď. V slovníku ostali aj heslá ako napr. heslo *coky,* ktoré sa slovnodruhovo určuje ako citoslovce a vykladá sa ako *vari!* (v česko-slovenskej časti sa nezaregistrúva), *zpátky!, táhni!* Treba pripomenúť, že slovenské lexémy *kŕmiť, vykrmovať* či *temeno* sa v slovensko-českej časti slovníka vôbec neuvádzajú; sú síce hláskovo skoro totožné s českými, čo možno chápať ako dôvod na ich nezaradenie, no toto kritérium sa neuplatňuje dôsledne (ako heslá sú zaradené napr. slová *krajina, králik, krátky, kríza, krížnik, krokodíl* a i.).

Slovník zaregistrúva značné (až nadbytočné) množstvo zdrobnenín, ktoré tvoria vždy samostatné heslo (hniezdovanie sa nevyužíva). Výskyt zadného stúpavého diftongu *uo* (označovaného grafémou *ô*) zrejme natoľko „symbolizuje" odlišnosť, že najmä slová s deminutívnou príponou *-ôčka* majú v príručke dominantné postavenie. Autori však väčšinu týchto hesiel neoznačujú nijakým kvalifikátorom (ide o zdrobnené expresívne slová), a tak si český používateľ slovníka musí hodnotenie heslového slova odvodiť z českého výkladu. Ekvivalentom sú totiž takisto zdrobneniny, a tie sa vo všeobecnosti vyznačujú expresívnym príznakom. Niekoľko príkladov: *cipôčka* — pipina, slepička; *cipulienka* — pipinka, slepička; *cipuľka* — pipka, slepička; *cipuška* — pipinka, slepička; *chy-*

žôčka — 1. světnička, 2. chaloupka, chýška; *kôročka* — kůrčička; *kôstočka* — pecička; *krpôčka* — džbáneček atď., ale *labôčka* — zdrob. expr. pacička, pracinka.

V úvode sa uvádza, že česko-slovenská časť slovníka je (v porovnaní s 1. vydaním) značne rozšírená, o slovensko-českej sa konštatuje, že je „rozpracovaná podrobnejšie". Konfrontácia obidvoch vydaní však ukazuje, že v novom vydaní sa rozširovala aj slovenská časť; robilo sa to, žiaľ, v prekonaných intenciách prvého vydania. Opäť sa excerpoval aj Kálalov slovník, jeho údaje (a v plnom rozsahu najmä údaje Slovníka slovenského jazyka) sa tabuizovali, nerešpektovali sa špecifiká lexiky jednotlivých útvarov národného jazyka. Tak sa stalo, že pribudli napr. takéto heslá, v lexikografickom spracovaní predstavené ako neutrálne (bezpríznakové): *akomáčiček* — trošičku, drobátko; *darmo* — přísl. 1. zadarmo, 2. nadarmo, zbytečně; *drusa* — druh, přítel, jmenovec; *dulovať* — přehrabávat se (v čem) 2. slídit (po něčem); *dúži* — silný, statný; *šúvar* i *šuvarina* — ostřice (SSJ má v tomto prípade kvalifikátor *nár.* a výklad „druh šuchotavej trávy, ostrica"); *terkeľ* — matolina (vinný výlisek) a i.

Rozpačito sa pracuje s kvalifikátormi *kraj.* (krajový výraz), *lid.* (lidový výraz) a *nář.* (nářeční výraz); v úvode sa o nich nehovorí a v praxi slovníka nemožno postrehnúť jasné kritériá na ich konkrétne využívanie. V literatúre sa neraz zdôrazňovalo, že najmä prvé dva *(kraj.* a *lid.)* sú značne vágne, najmä ak sa v slovníkovom diele súčasne pracuje s kvalifikátormi *hovor.* (hovorový výraz) a *nár.* (nárečové slovo). V recenzovanom slovníku sa uvádzajú napr. v týchto heslách: *drabinák* — *kraj.* žebřinák; *kešeňa* — *kraj.* kapsa; *komprd* — *kraj.* prašivka (jedovatá huba); *mrváň* — *kraj.* druh pleteného koláča; *švábka* — — *kraj.* brambor (v 1. vydaní tu bol kvalifikátor *nář.*); *asentírka* — *lid.* (vojenský) odvod (v 1. vydaní ako neutrálne slovo); *bližňa* — *lid.* dvojče (lexéma *blizniatko* spracovaná v samostatnom hesle je bez kvalifikátora); *bruslak* i *brusliak* — *lid.* vesta, živůtek; *céger* — *lid.* kabela, taška; *čučky* — *nář. expr.* mlčky; *dvojičky* — pomn. *lid.* dvojčata; *džgor* — (nové heslo) *nář. hanl.* hltoun, hltavec, žrout; *fačkovať* — *nár.* laškovat, žertovat, utahovat si; *gabať* — *nár.* 1. čistit, dávat do pořádku, 2. *expr.* chrnět; *hlístnik* — *nář.* zeměžluč; *magura* — — *nář.* vrch, kopec a pod.

Pred niektorými heslami je v obidvoch častiach slovníka vytlačený plný trojuholníček (▲), ktorý upozorňuje na významovú odlišnosť slovenských a českých slov, ktoré sa zhodujú zvukovo i graficky (slovensky ▲ *horký* — český *hořký*), alebo sú veľmi podobné (slovensky ▲ *kúriť* — česky *topit*). Táto inovácia slovníka (v 1. vydaní tieto symboly neboli) je pre čitateľa užitočná, no v niektorých prípadoch ostala akosi na polceste. Treba totiž predpokladať, že príslušné (totožné, príp. málo diferencované) lexémy budú zaevidované v obidvoch častiach slovníka; prax však túto tézu nepotvrdzuje. V slovensko-českej časti slovníka sa napr. príslušný symbol uvádza pri heslách *angín* — sypkovina; *citácia* — *hovor.* obsílka, předvolání k úřadu (nespracúvajú sa významy 1. citovanie, 2. citát); *chyba* — 1. chyba, 2. vada (tělesná, duševní); *masť* — 1. sádlo, omastek, 2. mast; *nohavice* — pomn. 1. kalhoty, 2. nohavice a pod., ktoré sa potom v česko-slovenskej časti (ani v predpokladaných náležitých hláskových podobách) vôbec neuvádzajú.

Všetky problematické jednotlivosti nemožno na tomto mieste spomenúť. Z lexikografického hľadiska sa dá zaiste uvažovať o vhodnosti uvádzania podôb niektorých nepriamych pádov podstatných mien ako samostatných hesiel

(napr. heslo *dogiem* — 2. mn. od *dogma; dosák* = (tu so znamienkom rovnosti) 2. mn. od *doska* 1. prken, 2. dosek a pod.), o nejednotnom spracúvaní rovnorodých hesiel (napr. *kapce* — m. pomn. houněná obuv s holínkami, válenky, ale *krpec*, obyč. v mn. *krpce* — topánky, obuv z jednoho kusu kůže s řemínky), o spomenutom nevyužívaní možností hniezdovania, prejavujúcom sa okrem iného aj v zbytočnej duplikácii výkladov (napr. pri hesle *horniačka* — horňačka, obyvatelka severních krajů Slovenska, též horní části obce, kraja a *horniak* — — s tým istým dlhým výkladom) a pod.

Slovníkovú časť príručky dopĺňa gramatický prehľad slovenčiny. Uvádzajú sa v ňom napr. výnimky z pravidla o rytmickom krátení (no v texte slovníka ostalo heslo *diviači*, -ia, -ie — kančí), pripomína sa slovenské skloňovanie i časovanie. Na s. 323 (pri vysvetľovaní tvarov gen. mn. čísla podst. mien vzoru *žena*) sa napr. nie celkom korektne štylizuje poučka o tom, že „dvojhláska -ie- sa vkladá po predchádzajúcej krátkej slabike" a medzi príkladmi sa uvádza jú podoby *hmla — hmiel, hra — hier, mzda — miezd*, hoci tu ide o jednoslabičné krátke kmene. V slovách cudzieho pôvodu na *-ca* je v tomto tvare prípona *-í*, no zvolený príklad *stanca — stancí* nie je najpreukaznejší.

Slovensko-český a česko-slovenský slovník rozdielnych výrazov vyšiel v náklade 20 tisíc výtlačkov. Vydavatelia teda zrejme rátajú so širokým okruhom používateľov. Budú ho používať i špeciálne jazykovo nepripravení príslušníci dvoch národov, a tých môže spracovanie materiálu i dezorientovať; slovník totiž súčasné poznatky o diferenciácii slovenskej národnej lexiky v plnom rozsahu nezužitkúva. Nerešpektovanie týchto poznatkov sa potom prirodzene odrazilo aj vo výbere vhodných ekvivalentov spracúvaných slovenských i českých hesiel. V texte citované príklady ukazujú, že je tu viac chýb. Nechceme tvrdiť, že slovník v predloženej podobe nepomôže jazykovej praxi, ale nové vydanie tohto diela mohlo a malo mať koncíznejšie ambície, no malo najmä adekvátnejšie predstaviť lexiku používanú v súčasnej komunikácii.

I. Ripka

GAVLOVIČ, H.: Valaská škola mravúv stodola. Bratislava, Veda 1989. 1000 s. + 24 obr. príloh.

Valaská škola mravúv stodola, dielo H. Gavloviča, vyšlo na Slovensku už niekoľkokrát, ale nikdy nie celé. Spomenieme prvého vydavateľa Valaskej školy M. Rešetku, ktorý toto dielo ako stúpenec bernolákovskej kodifikácie prvý raz vydal tlačou podľa zásad bernolákovskej normy spisovnej slovenčiny v rokoch 1830—1831, teda asi 75 rokov po jeho vzniku. Súčasnému čitateľovi a záujemcovi o Valaskú školu sú dostupné dve vydania z vydavateľstva Tatran (Bratislava 1971, 1982, editor R. Krajčovič), ale iba v skrátenej a čitateľsky upravenej, transkribovanej podobe. Takto sa širšia čitateľská verejnosť nemohla dosiaľ oboznámiť ani s celým dielom, ani s jeho pôvodnou podobou. Toto prázdne miesto v slovenskej literatúre 18. stor. zaplnili v dvoch rokoch dve edície Valaskej školy. V roku 1988 vyšla v USA Valaská škola celá v pôvodnej podobe vo vydavateľstve Slavica Publishers, Inc. Ohio, 734 s. Editorom je pro-

fesor na univerzite v Clevelande Gerald J. Sabo. Nezávisle od tohto vydania vyšla Valaská škola aj u nás koncom roku 1989 (Veda, 1000 s. + 24 obraz. príloh) za redakcie G. Gáfrikovej, pracovníčky Literárnovedného ústavu SAV.

Ešte predtým, než poukážeme v krátkosti na prístupy obidvoch editorov k dielu H. Gavloviča, treba sa zmieniť o faktoch, ktoré veľmi sťažili tento záslužný editorský čin. Dodnes je totiž známy len jeden exemplár rukopisu Valaskej školy, a to čistopis, ktorý vyhotovil H. Gavlovič v r. 1755. Prvý editor Valaskej školy M. Rešetka však vnášal svoje zásahy priamo do Gavlovičovho čistopisu, a preto je dnes k dispozícii len tento rukopis, upravený v bernolákovčine. M. Rešetka uplatnil zásahy vo všetkých rovinách: v ortografii, vo fonetike, morfológii i v lexike. Dnes, keď chce editor predložiť čitateľom pôvodné Gavlovičovo dielo, musí pristúpiť k rozsiahlej spätnej rekonštrukcii celej skladby. Veľmi svedomite a seriózne sa s touto problematikou vyrovnal vydavateľ G. J. Sabo (1988), ktorý sa usiloval vydať vernú a pôvodnú verziu diela. Preto vydal celú básnickú skladbu v transliterovanej podobe, to znamená, že verne zachováva sčasti zložkový pravopis s prvkami diakritického pravopisu (napr. písanie *ss, ff, w*, ale aj *ž, č*). Verne zachováva vo vydaní aj ďalšie ortografické osobitosti (oproti dnešnému pravoopisu), napr. *y* s bodkou (*ẏ*), *g* vo funkcii *j* alebo *g, j* vo funkcii *i*, zachováva akcentum grave pri príslovkách *(dobrè, smelè, ustawičnè)* a pod. Taký pravopis nebol do Bernolákovej kodifikácie nijakou zvláštnosťou, naopak, používal sa v mnohých tlačených i rukopisných dielach. Preto zachovanie týchto ortografických princípov, resp. tradícií podáva neskreslený obraz o Gavlovičovom diele. M. Rešetka a iní upravovatelia textu vniesli do rukopisu označovanie vokalickej dĺžky a označovanie mäkkosti konsonantov *ď, ť, ň*. Tieto „opravy" G. J. Sabo správne vynechal ako nepôvodné. Ponechal i nerozpísané pôvodné stredoveké pisárske skratky typu *Sho — swateho, sestrā — sestram*. Možno by tu bolo lepšie prikročiť k rozpisu skratiek do hranatej zátvorky priamo v texte. Editor však rozpis skratiek uvádza v edičnom komentári (s. 595—616), a tak čitateľ má možnosť si rozpis overiť. V tejto edícii sa takisto ponecháva pôvodné písanie veľkých písmen, napr. každý verš sa začína veľkým začiatočným písmenom. Veľké začiatočné písmená používal H. Gavlovič aj v iných prípadoch, napr. pri písaní substantív *Smrť, Svet, Nebo, Raj, Pravda* a pod. Editor zachováva všetky charakteristické črty Gavlovičovho čistopisu a postupuje tak vo všetkých rovinách spätnej rekonštrukcie. Zachováva Gavlovičov nie celkom jednotný foneticko-fonologický pravopisný princíp, napr. ponecháva pôvodné písanie: *wetssj* aj *wečssj, srdce, zub, hnet, hnetky, povec!* a pod. Z tohto vydania môžeme napr. jasne zistiť, že H. Gavlovič nikdy nerealizoval fonetický výslovnostný princíp pri realizácii fonémy (*v*), napr. vždy píše *wssecko*. Na druhej strane sa pri prefixoch prikláňa aj k fonetickému princípu; možno to pozorovať pri rozkolísanom písaní predpôn *roz-/ros-, bez-/ /bes-* a pod.

Popri už spomenutom edičnom komentári (s. 596—616) veľkú presnosť a kvalitu edície zvyšuje štúdia o živote a diele H. Gavloviča (s. 617—653) a práca Ľ. Ďuroviča The Language of Walaska Sskola (s. 655—730), ktorá pri výklade o vývine slovenského jazyka berie do úvahy jazykové i historicko-sociálne fakty, akými boli reformácia, protireformácia, rekatolizácia a pod. Jazyk H. Gavloviča hodnotí Ľ. Ďurovič z hľadiska ortografie, fonetiky, morfológie, syntaxe i lexiky s priloženými tabuľkami, ktoré porovnávajú stav v Doležalovej gramatike, v Galovičovom diele a v Bernolákovej kodifikácii. Medzi práce o de-

jinách slovenčiny tak pribudla aj hodnotná práca o jazyku a diele H. Gavloviča.

Toto verné a presné americké vydanie Valaskej školy môže slúžiť ďalším lingvistickým analýzam Gavlovičovho jazyka, ktorý spolu s inými katolíckymi tlačami a rukopismi tvoril základ prvej kodifikácie slovenčiny.

Slovenskej odbornej a kultúrnej verejnosti je však prístupnejšie domáce transkribované vydanie G. Gáfrikovej (1989). Editorka sa vo vydaní Valaskej školy takisto usilovala eliminovať všetky cudzie nepôvodné prvky. Na druhej strane však pristúpila k rozsiahlejším úpravám rukopisu z ortografickej stránky so zásahmi do foneticko-fonologického princípu, ktorým sa pôvodný rukopis vyznačoval. Dodaním vokalickej dĺžky v celom rukopise editorka potvrdila v mnohých prípadoch neskoršie zásahy oproti pôvodnému Gavlovičovmu textu. Je to síce prirodzené, pretože prvé úpravy rukopisu sa vykonali na základe bernolákovskej normy, ktorá vychádzala z predchádzajúceho obdobia, z diel a jazyka slovenských vzdelancov, najmä predstaviteľov katolíckej inteligencie. Rekonštrukcia vokalickej dĺžky v dielach z predbernolákovského obdobia je o to ťažšia, že sa väčšinou graficky neoznačovala, resp. len sporadicky. Preto je často výhodnejšie zachovať tento úzus neoznačovania vokalickej dĺžky o to viac, že sa tým zachová jedna z charakteristických čŕt predspisovnej slovenčiny. Na druhej strane editorka vynechala diakritické pôvodné značky (*ý, ë*), ale i nepôvodné (označovanie mäkkosti, resp. jotácie nad pernicami). V neprospech fonetického (i keď nie dôsledného) písania pristúpila editorka k rozsiahlemu zjednocovaniu nielen v tvaroch N. sg. *(brech > breh)*, ale aj v nepriamych pádoch *(z noch > z noh)* a vnútri slova *(teškej > težkej)*. Na druhej strane v niektorých spoluhláskových skupinách ponecháva fonetický spôsob písania *(bohactví)*. Tento nejednotný editorský prístup odôvodňuje predovšetkým dvoma argumentmi. V prvom rade tým, že samotný autor je nedôsledný v uplatňovaní fonetického princípu, a tak editorka pristupuje v daných príkladoch k zjednoteniu. Túto nedôslednosť či nejednotnosť autora Valaskej školy však treba chápať a hodnotiť v celom kontexte vývinu slovenčiny do prvej kodifikácie. Pojem pevnej normy, ako ju chápeme dnes, vtedy nejestvoval a nemohol byť ani cieľom autora, ale ani ďalších známych i anonymných autorov vtedajšieho obdobia. Pojem pevnejšej normy sa dlho neuplatňoval ani v ďalších vývinových etapách slovenčiny. Editorka ďalej uvádza (s. 749), že k úprave fonetického princípu nepristupuje v tých prípadoch, v ktorých by mohlo dôjsť „k znejasneniu významu". Treba však pripomenúť, že vo väčšine prípadov, v ktorých editorka pristúpila k zjednocovaniu, nehrozilo „znejasnenie významu". V málo prípadoch, ktoré by azda mohli viesť k nedorozumeniu, si treba uvedomiť, že čitateľ nechápe slovo izolovane, ale v kontexte, ktorý tieto významové zámeny eliminuje na najmenšiu mieru. Editorka chcela na jednej strane vydať očistený text od cudzích zásahov, ale na druhej strane sama doň hlboko zasahuje v pravopisnej a fonologickej oblasti. Tým sa podľa nášho názoru skresľuje jedna z hlavných charakteristických čŕt predspisovnej slovenčiny. Treba však uviesť, že editorka vypracovala veľmi podrobný a precízny aparát odchýlok od originálu (s. 897—993), kde sa naznačuje každý zásah do ortografie a fonetického spôsobu písania. Naznačujú sa tam napr. aj zmeny v písaní *y/i*, ktoré editorka zjednotila v prospech dnešnej normy. Z úprav, ktoré editorka urobila, zreteľne vyplýva, že toto vydanie Valaskej školy by na lingvistické analýzy v oblasti pravopisu, hláskoslovia a fonetiky veľmi neposlúžilo, lebo každé slovo by sa

muselo overovať v registri zmien, resp. zisťovať, ako bolo uvedené v origináli. A tak pri výskume diela je istejšie siahnuť po origináli, resp. po fotokópiách originálu alebo po spomenutom americkom vydaní. Odborníci v oblasti syntaxe, morfológie a najmä lexiky však môžu túto edíciu dobre zužitkovať, pretože verne zachováva Gavlovičov jazyk a editorka dôsledne odstránila všetky neskoršie zásahy do textu.

Z týchto i ďalších dôvodov treba edíciu Valaskej školy G. Gáfrikovej (1989) ako celok privítať, pretože sa svojím spôsobom ponúka vydanie širším čitateľským vrstvám. Jej transkribované vydanie však môže slúžiť tak bežnému záujemcovi o staršiu slovenskú literatúru, ako aj odborníkom v oblasti slovenskej literatúry, pedagogickým pracovníkom a pod. Navyše je táto edícia Valaskej školy doplnená obsiahlym komentárom (s. 755—784), poznámkami a vysvetlivkami k textu (s. 784—893). V komentári upozorňuje editorka na mnohé ešte nevyjasnené skutočnosti o pôvode a živote H. Gavloviča a sama na základe hlbokej znalosti problematiky a archívneho výskumu dáva na niektoré otázky odpoveď. Namietať však možno proti niektorým formuláciám, ktoré autorka záverečných poznámok (s. 743—752) používa pri hodnotení jazyka Valaskej školy najmä v oblasti pravopisu. Sotva možno pravopis Valaskej školy hodnotiť, hoci aj v úvodzovkách, ako insitný („možno povedať, že z pravopisného hľadiska je jazyk Valaskej školy na „insitnej" úrovni" — s. 746). Nám sa dnes môžu tieto jazykové prejavy vidieť ako plné nejednotností a nepravidelností. To je však hodnotenie na pozadí celkovej úrovne dnešného vzdelania a na základe fungovania pevnej jazykovej normy v našom vedomí. Táto norma nám nemôže slúžiť ako kritérium pri hodnotení diel, ktoré vznikali v inom spoločenskom a kultúrnom prostredí. V tomto období už v slovenskej (najmä katolíckej) spisbe jestvovali tendencie k uzákoneniu prvého spisovného jazyka Slovákov. Nie je vôbec náhoda, že A. Bernolák siahol práve po tejto norme katolíckych vzdelancov. Preto nie je vhodné hovoriť o pravopise „ad hoc" alebo o „insitnosti" jazyka H. Gavloviča (s. 746). Bola to vtedajšia norma.

Na záver treba tento editorský čin G. Gáfrikovej hodnotiť ako veľmi významný, a to tak pre samotnú hodnotu diela, ako aj preto, že v slovenskej literatúre je ešte mnoho podobných prázdnych miest, ktoré treba vyplniť. Prvé úplné vydanie Valaskej školy je jedinečným kultúrnym a literárnym činom, ktorý treba s vďakou prijať.

B. Ricziová

Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry

V roku 1987 sme si pripomenuli 200. výročie úmrtia a 275. výročie narodenia najvýznamnejšieho slovenského autora didakticko-reflexívnej barokovej lyriky Hugolína Gavloviča. Najväčším podujatím v rámci osláv tohto výročia bola v dňoch 3. a 4. júna 1987 v Považskej Bystrici vedecká konferencia, ktorú usporiadal Literárnovedný ústav SAV, Matica slovenská a Okresný národný výbor v Považskej Bystrici. Z príspevkov, ktoré odzneli na tejto konferencii, bol zostavený zborník pod názvom *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry* (Matica slovenská 1989. 328 s.). Jeho zostavovateľom bol I. Sedlák.

Zborník obsahuje 22 odborných príspevkov, úvod a záverečné hodnotenie, register mien, miest a obcí a súbor fotografií z konferencie a z umeleckého

programu v rámci 20. ročníka literárnej súťaže na propagáciu slovenskej literatúry — Gavlovičovho Pruského. Tematický záber zborníka je široký, predstavuje všetky dôležité oblasti od literárnej cez filozoficko-sociologickú, jazykovú, kultúrnohistorickú i grafickú problematiku Gavlovičovho literárneho diela.

V úvode zborníka I. Sedlák zdôrazňuje význam H. Gavloviča, ktorého výročia boli ako významná kultúrna udalosť zaradené v roku 1987 do kalendára UNESCO. Pripomína, že cieľom konferencie nebolo len zhodnotenie Gavlovičovho diela a života, ale najmä úsilie otvoriť problematiku slovenskej barokovej kultúry a skutočný začiatok nových vzťahov k celej staršej slovenskej literatúre.

Zborník ďalej prináša úvodné slovo o diele H. Gavloviča (V. Brožík). Zdôrazňuje sa v ňom potreba neprestajného oživovania dedičstva kultúrnych hodnôt nielen preto, aby sme si pripomenuli minulosť našej literatúry a obraz života a krajiny v nej, ale aby sme na jej základe pochopili vlastnú súčasnosť a vedeli predvídať a utvárať budúcnosť.

Kritické zhrnutie a interpretáciu základných údajov o H. Gavlovičovi obsahuje článok G. Gáfrikovej (s. 19—37). Autorka v ňom sumarizuje, kriticky hodnotí a na základe nových archívnych výskumov dopĺňa dodnes známe fakty o Gavlovičovom živote a jeho práci, najmä fakty o jeho sociálnom pôvode, o jeho štúdiách, pracovných pôsobiskách a o chorobe, ktorá dlhodobo ovplyvnila jeho život a prácu a vymedzila jeho dielo v literárnej tvorbe. — M. Oravcová (s. 38—50) sa v štúdii zamerala na filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. Vychádza z charakteristiky ideologickej klímy na Slovensku v 17. a 18. storočí, poukazuje na jej skutočný obraz utvorený cirkevným univerzalizmom vo formách vzdelania, ktorý dokázateľne formoval myšlienkové základy H. Gavloviča. Filozofickým pozadím jeho literárne spracovaných náboženskoeschatologických tém bolo kozmocentrické zameranie baroka 17. a 18. stor. — Teoreticko-metodologická štúdia B. Hlavovej (*Etická reflexia „mravných naučení Hugolína Gavloviča*, s. 51—59) je založená čiastočne na analýze poznatkov základných čŕt konkrétnej historickej epochy, v ktorej H. Gavlovič žil, a čiastočne na poznaní jeho ontologicko-gnozeologickej filozofickej orientácie. Objektívne sociálno-historické podmienky feudalizmu determinovali vznik množstva kódexov, ktoré presne vymedzovali nielen povinnosti v ekonomicko-právnej, ale i morálnej oblasti v rámci určitej sociálnej skupiny. Z toho aspektu bol vznik Gavlovičových „mravných naučení" prirodzeným výsledkom vzťahu k ľuďom a ich kódexovo deklaratívny charakter nevedie k mechanickej reprodukcii sentencií Biblie či starých autorov, ale živo v nich zobrazuje právne a morálne problémy doby. — M. Hamada sa vo svojom príspevku *Hugolín Gavlovič — vychovávateľ, myslitel a básnik v kultúrnohistorickom pohľade* (s. 60—82) pokúsil zaradiť H. Gavloviča a jeho dielo do širokého kultúrneho a historického kontextu. H. Gavlovič ako člen františkánskeho rádu sledoval vo svojom diele predovšetkým etické otázky interkonfesionálneho charakteru. Charakter jeho tvorby je daný snahou o reformu morálky, nie o dogmy. Podľa M. Hamadu je Gavlovičovo dielo vrcholom barokovej slovenskej kultúry, jeho práca je jedinečnou syntézou duchovného dedičstva kresťanstva obsiahnutého v Biblii, antickej kultúry, klasického vzdelania podľa vzoru Erazma Roterdamského, sentencií z prác stredovekej patristiky a scholastiky a z kultúrnej ľudovej slovesnosti. — E. Tkáčiková (s. 83—92) sa v štúdii zaoberá vývinom literárnohistorických názorov na Gavlovičovu tvorbu. Zdôrazňuje, že bez ohľa-

du na existenciu relatívne veľkého množstva nových materiálov seriózny výskum Gavlovičovej tvorby tak, ako aj skúmanie vzťahov svetskej a náboženskej literatúry sú ešte len pred nami. Podčiarkuje potrebu hlbšieho interdisciplinárne orientovaného výskumu barokovej kultúry na Slovensku. — G. Gáfriková (s. 93—103) sa vo svojom druhom príspevku zamerala na Gavlovičovo dielo Valaská škola mravúv stodola a najmä na naplnenie zásady „poúčať a zabávať". Ilustratívnym rozborom niekoľkých kompozícií Valaskej školy poukázala na to, že H. Gavlovič spájal dôležitý etický obsah s vynachádzavou estetickou formou. — V štúdii o estetike Gavlovičovho veršovania sa J. Minárik (s. 104—122) zaoberal umeleckými metódami a umeleckými postupmi H. Gavloviča a ilustroval ich príkladmi zo 16 najtypickejších konceptov Valaskej školy. Ďalej sa zaoberal kompozíciou, strofickou formou, syntaktickou štruktúrou a štýlom jeho básní. — M. Okál v článku *Distichá Catonis a prvé štyri nóty v Gavlovičovej Valaskej škole* (s. 123—137) analyzuje vplyv Catonovej zbierky, známej pod titulom Catonis Disticha, na Gavlovičovu Valaskú školu. Potvrdil, že napr. z 57 praeceptov a 142 distichov v prvých štyroch nótach spracoval H. Gavlovič 197 a pri väčšine prípadov sa pridŕžal aj pôvodného poradia. Keďže krátke výroky a ani samotné distichá nestačili na vyplnenie dvanástich štrnásťslabičných veršov jednotlivých básní, základnú myšlienku rozvádzal H. Gavlovič sám vďaka svojim životným skúsenostiam a širokým znalostiam literatúry. Autor v závere zdôrazňuje Gavlovičovu zásluhu na oboznámení slovenského ľudu s Catonovou zbierkou. — G. J. Sabo v príspevku *Gavlovič a Stobaeus* (s. 138—146) rozoberá a porovnáva vplyv latinských Stobaeusových aforizmov na Gavlovičove diela Valaská škola a Päťsto naučení. Poukazuje na podrobnosti medzi dvojveršiami z Päťsto naučení, ktoré boli presnými prekladmi Stobaeusa, a ich rozšíreniami vo Valaskej škole (zreteľný vzťah medzi Valaskou školou a Päťsto naučeniami nachádza skoro v 70 prípadoch). — F. Štraus (s. 147—158) analyzuje Gavlovičov štrnásťslabičník ako sylabický typ verša, ktorý charakterizuje veršový izosylabizmus, stála dieréza po 8. slabike, neprízvučnosť poslednej slabiky oboch hemistichov, členenie veršového radu na dvojveršia združeným rýmom, zhoda veršového a vetného členenia a zostupné usporiadanie slovných celkov v hraniciach polveršov. Dominantou fonickej výstavby štrnásťslabičníka je veršovaná intonácia. Autor v závere pripomína, že základné rytmické princípy tohto štrnásťslabičného verša H. Gavlovič sformuloval v Darování. — Otázkou Gavlovičovho jazyka v dobovom kontexte sa zaoberá J. Doruľa (s. 159—173). Na základe podrobného jazykového rozboru diela Kameň ku pomoci poukázal na výrazne slovenský charakter diela, v ktorom výskyt českých tvarov vyplýva z tradície používania češtiny na Slovensku. Slovenské jazykové povedomie H. Gavloviča sa prejavuje vo fonológii, gramatike i lexike. Možno to sledovať aj v ostatných Gavlovičových dielach. V závere príspevku autor upozorňuje na správne používanie termínov bibličtina a biblická čeština, ktoré predstavovali iba liturgický jazyk evanjelických kňazov. — Cieľom príspevku J. Skladanej (s. 174—188) je zhodnotenie frazeologického fondu vo Valaskej škole. Charakteristickou črtou Gavlovičových frazém je variantnosť, čo je typické pre frazémy z predkodifikačného obdobia, keď proces frazeologizácie nebol ukončený. Porovnaním frazém z Valaskej školy s frazémami používanými v spisovnej slovenčine sa dá získať obraz o prežívaní, zmenách a zanikaní frazém v slovenčine. — Cudzou lexikou v Gavlovičovej Valaskej škole sa zaoberá R. Kuchar

(s. 189—198). Konštatuje, že v diele sú zastúpené najstaršie, staré aj nové prevzatia z rôznych okruhov ľudskej činnosti a života, pričom prevažná väčšina slov je z latinčiny a nemčiny, menej z maďarčiny, resp. slov prevzatých prostredníctvom maďarčiny. — E. Krasnovská (s. 199—208) pri charakteristike Gavlovičovho jazyka z hľadiska expresivity uvádza, že autor používal slová inherentne aj adherentne expresívne s častým využitím deminutívnych a augmentatívnych prostriedkov slovotvorby. H. Gavlovič ako dobrý znalec ľudovej hovorovej reči dokázal pomocou gradácie jazykových prvkov urobiť jazyk živý a pútavý. — Predmetom príspevku M. P. Mináriká (s. 209—216) sú ilustrácie rukopisu Valaskej školy. Základné grafické ilustrácie Gavlovičových prác pravdepodobne utvorili štyria autori, z ktorých traja sú neznámi. Graficky najcennejší je súbor 24 perokresieb od J. Intibusa, ktoré ilustrujú Valaskú školu. Sú to sivé lavírované perokresby s biblickou tematikou,vytvorené umelcom s výtvarným školením, a ich umelecká úroveň je porovnateľná s dielami holandských majstrov 17. stor. — P. Horváth (s. 217—225) analyzuje slovenskú sociétu v 18. stor. Podrobne rozoberá pomery v Uhorsku, sociálne zloženie obyvateľstva a postupné vznikanie a rozvoj slovenskej sociéty, ktorá sa pod vplyvom vzdelania stávala sociálne i národne emancipovanejšou. — Reálie zo slovenského salašníctva v Gavlovičovom diele sú predmetom príspevku M. Petráša (s. 226—232). V úvode spomína staršie literárne pramene a autorov, ktorí sa zaoberali chovom oviec a salašníctvom. Jadro príspevku tvoria Gavlovičove osobné poznatky o živote na salaši, o pracovných zvykoch a o starostlivosti o ovce a o strave, zakomponované do diela Valaská škola. — J. Valach (s. 233—246) referuje o knižnici františkánskeho kláštora v Pruskom, ktorá sa nezachovala a jej rekonštrukcia sa robila na základe archívneho materiálu fondu Františkáni Pruské, najmä podľa zachovaných katalógov tejto knižnice. Podrobne rozoberá druhy kníh a oblastí, ktorými sa diela v knižnici zaoberali. V závere uvádza, že knižnica bola nositeľkou informácií nielen z duchovnej oblasti, ale aj z materiálnej kultúry. — J. Šelepec (s. 247—253) sa v prvej časti svojej štúdie zaoberá štruktúrou poetiky Gavlovičovho diela s poukázaním na členenie poetického komplexu organizovaného na základe symboliky čísel. V druhej časti analyzuje ohlas Gavlovičovho diela v ukrajinskej litratúre, hlavne u jej predstaviteľov A. Duchnoviča a A. Pavloviča. Z toho je zrejmé, že Gavlovičovo dielo bolo živé aj v inorečovom prostredí. — Kultúrnymi tradíciami v Pruskom sa zaoberá M. Eliáš (s. 254—262). Neveľké mestečko na Považí sa vďaka františkánskemu kláštoru, škole a knižnici stalo strediskom kultúrneho života už v 17. stor. Hudobné tradície, podporované majiteľmi hradu Vršatec, sa rozvíjali aj zásluhou a účinkovaním františkánskych hudobníkov E. Paschu a J. Bajana, ktorých tvorba bola výrazne ovplyvnená folklórom. Žili a pracovali tam aj mnohí literáti, spomedzi ktorých sa ako najproduktívnejší vyníma autor H. Gavlovič. Tradícia Gavlovičovho Pruského sa tu udržiava posledných 20 rokov. — Najstaršími dokumentmi o hudobnom živote v Pruskom sa podrobne zaoberá J. Kalinayová (s. 263—268).

Referáty z konferencie o H. Gavlovičovi publikované v tomto zborníku spolu s kompletným textom Valaskej školy, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Veda v 1989 roku a ktorý pripravila G. Gáfriková, sú cenným príspevkom k dejinám slovenskej literatúry staršieho obdobia.

T. Laliková

Vada, chyba či závada? — Ing. František Bálint, CSc., vedúci odboru riadenia a kontroly kvality v štátnom podniku Priemstav v Bratislave už dávnejšie poslal Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV list takéhoto znenia:

Obraciam sa na Vás so žiadosťou, aby ste nám láskavo spresnili a vysvetlili výrazy používané na pomenovanie nedostatku vyskytujúceho sa pri preberacom konaní (kolaudácii) stavebného objektu. Pri našej činnosti sa denne stretávame s výrazom *kolaudačná chyba*, resp. *kolaudačná vada*. Súčasné slovníkové príručky uvádzajú pre tento nedostatok výraz *kolaudačná chyba*. Hospodársky zákonník uvádza výraz *vada*. Keďže v pomenovaní uvedeného nedostatku v písomnom styku vznikajú rozpory, žiadame Vás o uvedenie správneho výrazu.

Túto žiadosť sme, pravdaže, vybavili osobitným listom, ale keďže ide o jazykový problém, ktorý stále pretrváva, hoci zo strany jazykovej kodifikácie je vari už definitívne ukončený (ale nedotiahnutý do konca), rozhodli sme sa zaoberať sa ním trocha širšie aj v tomto príspevku. Navyše treba uviesť, že nejde iba o stavbársky problém. Slovo *vada* totiž dosiaľ žije v spisovnej slovenčine ako právnický termín a často sa napr. aj v rozhlase či v novinách používa v právnych otázkach či sporoch v motorizme, no nemožno nespomenúť ani jeho veľkú frekvenciu v lekárskom či zdravotníckom vyjadrovaní (*očná, telesná, srdcová vada* a pod.), ako aj v opravárskych službách (autoservisoch, opravárskych dielňach atď.). Tomuto slovu predĺžili a predlžujú v slovenčine život nielen spomínané oblasti služieb, ale aj nekontrolovaný jazykový úzus (tak ako je to napr. so slovom *kapesník* a s mnohými inými slovami, ktoré práve v tomto čase opäť dostali či dosiahli svoj kurz) a, žiaľ, nesprávny návyk, ľahostajnosť, nekultivovanosť vo vyjadrovaní (či už verejnom alebo súkromnom).

Najsúčasnejšia kodifikácia spisovnej slovnej zásoby slovenčiny je zachytená v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, ďalej KSSJ). Je tu zachytené aj slovo *vada*[2] (hononymum *vada*[1] ako hovorové slovo má význam „zvada, hádka"), a to v dvoch významoch: v prvom význame sa slovo *vada* pokladá za nesprávne, nespisovné a ako správne či spisovné sa uvádzajú výrazy *chyba, kaz, nedostatok*, čiže v takých spojeniach ako *rečová, srdcová, telesná vada, vady výrobku, materiálu* a pod. je slovo *vada* nespisovné, a preto treba hovoriť o *rečovej, srdcovej, telesnej, vrodenej chybe, o kazoch, chybách, nedostatkoch výrobku, materiálu* (s. 489). V tomto zmysle treba v stavebníctve hovoriť o *kolaudačných chybách*, nie *vadách* a spojenie *kolaudačná chyba* by na príslušných miestach mal uvádzať aj terajší Hospodársky zákonník.

V druhom význame sa slovo *vada* v KSSJ označuje ako právnický termín s významom „formálny nedostatok". Ilustruje sa spojeniami *vady konania, vada zákona*. Treba hneď povedať, že tento druhý význam slova *vada* druhým významom vôbec nie je, pretože sa ničím neodlišuje od prvého významu (ledaže väčšou abstrakciou): aj tu sa ako synonymum uvádza výraz *(formálny) nedostatok*. Takéto spracovanie slova *vada* sa do slovníka dostalo pod tlakom právnickej terminológie alebo presnejšie povedané pre neústupnosť právnikov, ktorí napriek zreteľnej nespisovnosti slova *vada* aj vo význame „(formálny) nedostatok" naďalej neopodstatnene trvajú na jeho platnosti ako právnické-

ho termínu (porov. napr. už spomínané vyjadrovanie právnikov v konzultáciách pri právnych otázkach cestnej premávky, pri predaji a kúpe áut v rozhlasových reláciách, rady právnika v rubrike pre motoristov v periodickej tlači atď., kde sa stále používa slovo *vada* ako právnický termín, hoci už samotní redaktori príslušných rubrík proti nemu oprávnene namietajú z hľadiska jazykovej kultúry, lebo v spisovnom jazyku norma už dávno slovo *vada* vo význame „nedostatok" nepripúšťa a potvrdzuje to aj najnovšia kodifikácia v spomínanom KSSJ).

Treba konštatovať, že takáto prax právnikov v používaní slova *vada* nie je v súlade ani s príslušnými odsekmi Legislatívnych pravidiel vlády SSR, a to ani z roku 1972 (tu sa na s. 67 v ods. 74 píše: Právne predpisy majú byť jazykovo správne a štylisticky výstižné. Nemožno používať slová alebo slovné spojenia, ktoré nezodpovedajú jazykovému povedomiu alebo ktorých význam je v rozpore s poznatkami súčasnej jazykovedy). Novšie vydanie Legislatívnych pravidiel vlády SSR z roku 1986 (s. 11, ods. 14) obsahuje v podstate tú istú inštrukciu: Práve tak treba v právnych predpisoch dbať na jazykovú správnosť, štylistickú primeranosť a všeobecnú zrozumiteľnosť textu. Nemožno používať slová alebo slovné spojenia, ktore nezodpovedajú jazykovému povedomiu alebo ktoré sú v rozpore s poznatkami o súčasnej spisovnej slovenčine.

Nazdávame sa, že na základe faktov a argumentov, ktoré v článku prinášame, v kodifikácii slova *vada* najmä z hľadiska jeho používania v právnickej terminológii treba urobiť isté korektúry. Predovšetkým treba slovu *vada* odňať status alebo povahu právnického termínu z toho dôvodu, že ide o nespisovný výraz, a nahradiť ho primeraným výrazom, resp. primeranými výrazmi, ktoré by vyhovovali kritériám spisovnosti a národnej reprezentatívnosti nášho jazyka. Tým by sa odstránila kolízia v kodifikácii tohto slova v KSSJ a potvrdila by sa bezvýnimočná platnosť požiadavky, že odborné termíny musia byť jazykovo správne a spisovné. Odstránilo by sa aj kolísanie alebo nejednotnosť v používaní tohto slova v jazykovej praxi a posilnilo by sa používanie spisovných výrazov *chyba, kaz, nedostatok, porucha* a pod. Nepodporovalo by sa ani nenáležité používanie prídavného mena *vadný* (najmä v spojeniach *vadné dvere, vadná súčiastka* a pod.). Treba sa čo najskôr postarať o to, aby sa slovo *vada* čo najmenej používalo v zdravotníctve, v oblasti opravárskych služieb, na príslušných stredných školách (najmä zdravotníckych) a stredných odborných učilištiach a, pravdaže, na právnických fakultách vysokých škôl.

Netreba vari ani veľmi zdôrazňovať, že používanie slova *vada* v legislatívnych textoch, v právnickej terminológii má negatívny vplyv na celkový jazykový úzus, v bežnom i odbornom vyjadrovaní aj v iných oblastiach našej spoločnosti, a to najmä v stavebníctve, v motorizme a pod.

Do okruhu nespisovných slov tohto typu patria aj slová *závada* a *závadný*, ktoré sa najčastejšie používajú v stavebníctve, ale aj v ostatných už spomínaných pracovných sférach. KSSJ (s. 555) uvádza slovo *závada* s poznámkou, že vhodnejšie je používať výrazy *chyba, porucha.*

Chceme ešte pripomenúť, že túto poznámku nie náhodou uvádzame listom vedúceho pracovníka štátneho podniku Priemstav. Je to znak i dôkaz toho, že takéto kodifikačné uvažovanie môže mať i má svoje sociolingvistické dôvody, že vychádza z komunikatívnych potrieb našej spoločnosti, a to z dôležitého okruhu spoločenskej praxe — z priemyselného stavebníctva, kde popri nema-

lých organizačných starostiach nezabúdajú ani na problémy terminologického zamerania, na terminologicky správne odborné vyjadrovanie.

F. Kočiš

Miestny názov Uherce a odvodené podoby Uherčan, Uherčianka, uherčiansky. — Miestny názov *Uherce* je odvodený z etnonyma *Uhor, Uhri,* ktorým naši predkovia spoločne nazývali kočovné maďarské kmene (pôvodne spoločný názov pre rozličné kočovné kmene v nadčiernomorskej oblasti bol v byzantských správach a kronikách *Onoguroi,* z čoho v praslovančine *Ogъri,* po denazalizácii *Ugri, Uhri,* porov. ruské *Vengria,* lat. *Hungaria).* Teda ľudová etymológia, ktorej podľahol aj F. V. Sasinek, že Uhri majú názov podľa sídlisk „u hor (hôr)" je nepodložená. Obdobne z etnonyma *Nemec* obdobným slovotvorným spôsobom vznikli názvy *Nemce (Hontianske Nemce, Tekovské Nemce, Zvolenské Nemce)* a z etnonyma *Moravec* názov *Moravce (Zlaté Moravce, Hontianske Moravce,* zo staršieho *Moravan* je obyvateľský názov *Moravany).*

Forma *Uherce* prekvapuje svojou západoslovenskou nárečovou podobou (v tomto kraji so stredoslovenským hornonitrianskym nárečím by malo byť *Uhorce).* Možno v tom vidieť vplyv západnej kultúrnej slovenčiny, prenikajúci od Nitry a Trnavy, ktorý sa uplatnil najprv v stoličnej správe Tekovskej stolice, kam Uherce v Oslianskom okrese patrili od ustanovenia tejto stolice (už v 11. stor.).

Názov *Uhor* je toponymizovaný v názve krajiny *Uhry,* novšie *Uhorsko,* azda preto bolo potrebné použiť pre miestny názov deminutívnu podobu utvorenú sufixom *-ec (Uhrec,* z pôv. *Ogъrьcь,* lebo vokalizované *ь* dalo *e),* z pl. tvaru *-ci (Uhorci,* z pôv. *ogъrьci,* lebo *ъ* sa vokalizovalo na *o).* I striedanie takýchto odlišných tvarov *(Uhrec—Uhorci)* bolo príčinou morfologického vyrovnávania a tým aj zjednodušenia, takže napokon v miestnom názve zvíťazila forma *Uherce* (z pôv. ak. pl.) a stala sa základom odvodených mien.

Morfologické vyrovnávanie je známy jav. V slovenčine napr. tvar nom. *chlapček* (z pôv. *chlapьcькъ),* obdobne *starček, vrabček,* prevládol, stal sa príkladom aj pre ostatné pády, teda je *chlapčeka, starčeka, vrabčeka* hoci podľa náležitého striedania a vokalizácie pôv. boli tvary *chlapečka, starečka, vrabečka,* kým opačne tieto tvary vyrovnávaním v češtine prenikli aj do nom. *(chlapeček, stařeček, vrabeček).*

V miestnom nárečí nenastalo vyrovnávanie tvarov v základe slova a proti tvaru *Uherce* v gen. z pôv. bezkoncovkového pádu (nulová prípona) náležite vznikol zdĺžený tvar *Uhréc,* potom po diftongizácii *Uhriec,* ktorý je doteraz živý v staršej vrstve obyvateľstva v Ponitrí. Podoba gen. *Uhriec* by mala zdôvodnený nárok uplatniť sa i v spisovnej reči. Lenže pre vzdialenejšie kraje bolo striedanie tvarov *Uherce, Uhriec, Uherciam* vzdialené, nezvyčajné, preto pri kultúrnej a spoločenskej nevýznamnosti okolia sa v kultúrnej a potom i v spisovnej podobe slovenčiny uplatnilo morfologické vyrovnávanie a zákl. podoba *Uher-* sa uplatnila aj v gen., teda *z Uheriec* (nom.—akuz. *Uherce,* gen. *Uheriec,* dat. *Uherciam,* lok. *v Uherciach;* staré nárečové *v Uherci* ustupuje zjednodušenému tvaru *v Uhercaeh;* inštr. *Uhercami).*

Obyvateľské mená sa tvoria od miestnych názvov zakončených na *-ce* príponou v tvare *-čan.* Nárečová podoba obyvateľského mena v zhode s nárečo-

vou podobou miestneho názvu v gen. *(Uhriec)* vplývala aj na vznik nárečovej podoby obyvateľského mena *Uhrečan* a vzťahového prídavného mena *uhrecký*, ale z obdobných príčin sa v kultúrnom a potom aj v spisovnom jazyku uplatnila podľa tvaru *Uherce* (gen. *Uheriec)* podoba obyvateľského mena *Uherčan* a predchýlením v žen. rode príponou *-ka Uherčanka.*

Naproti tomu pri tvorení podoby vzťahového prídavného mena od miestneho názvu *Uherce* vzniká nejasná situácia. Nárečový tvar *uhrecký* sa nepokladal za vhodný v spisovnej reči, tvar *uhrovský* sa zjavne spája iba s názvom *Uhrovec.* V úradnej reči sa azda vplyvom zamestnancov v Thonetovej fabrike, kde v správe pôsobili odborníci z Moravy (majstri „Hanáci"), uplatnil nenáležitý hybridný tvar *uherecký.* S rozpakmi sa prijal aj do Slovníka slovenského jazyka VI, 1968, s. 243 *(Veľké Uherce),* a s. 200 *(Malé Uherce),* tvar *uherecký (veľkouherecký, malouherecký, uherecký).* Na jeho neústrojnosť a nevhodnosť v spisovnom jazyku právom poukázal F. Kočiš (Slovenská reč, *47,* 1982, s. 63) v príspevku *Medzilaborce—medzilaborecký* alebo *medzilaborský?* — čo uvádza aj L. Dvonč v príspevku *Uherce—uherský,* nie *uherecký* (Slovenská reč, *51,* 1986, s. 254). Obidvaja autori však podľa nášho názoru nenáležitou analógiou s tvorením prídavných mien od názvov na *-ovce* za správnu, resp. systémovú podobu pokladajú formu *uherský.* Nazdávame sa, že názov *Uherce* patrí do skupiny názvov typu *Nemce, Gbelce, Ladce,* ku ktorým sa prídavné meno tvorí dlhšou príponou *-iansky: nemčiansky, gbelčiansky, ladčiansky.*

Podobne od miestneho názvu (obdobného pôvodu) *Nemecká* nie je vzťahové prídavné meno *nemecký,* ale *nemečiansky* (obyv. meno *Nemečan, Nemečianka),* od názvu *Ruské* nie je prídavné meno *ruský,* ale *ruštiansky* (obyv. meno *Rušťan, Ruštianka).* Vznik takýchto podôb vzťahových prídavných mien (i obyvateľských mien) si v jazyku vynucuje nielen systém v tvorení slov, ale aj potreba zreteľnosti v dorozumievaní a diferenciácie od prídavných mien *uhorský, nemecký, ruský.* Od miestneho názvu *Uherce* (nik nespomína a nežiada jeho štandardizáciu na *Uhorce)* je teda náležitá systémová podoba obyvateľského mena *Uherčan* a prechýlená podoba utvorená sufixom *-ka Uherčianka* a prídavné meno *uherčiansky.* Toto prídavné meno nachádzame v starých slovenských zápisoch listín. V doklade z r. 1820 o ponose poddaných proti vrchnosti (fotokópia na s. 52 a 53 monografie Veľké Uherce 1274—1974) sa píše: „Poníženu inštanciju skladame pred slavnu stolicu šecka obec *Velko Uherčanska* ... (A zasa v závere) Na predpisanich tichto 6 punktov ponížene prosime našu slavnu stolicu Tekovsku šecka obec *Velko Uherčanska,* abi nam račili milostivi biti a chibi, kere mi mame, podla slubu nepravili. Mi sa ponížene poručame do milostivej kracije našej slavnej stolici Tekovskej a zostavame poníženi služobnici obec *Velko Uherčanska.* Dňa 23. juni 1820." — Tak je zakončená aj ponosa z 15. februára 1821: „poníženi služobnici obec *Velko Uherčanska*".

To sú presvedčivé doklady na podobu prídavného mena *uherčanský* v slovenských listinách v dobrej stredoslovenskej podobe s uplatnením bernolákovského pravopisu (bez ypsilonu), ale aj bez označovania kvantity, čo bývalo bežné.

Kolísanie podoby prídavného mena od miestneho názvu alebo od obyvateľského mena sa aj v našom prípade potvrdilo. Od názvu obce *Važec* sa v Slovníku slovenského jazyka VI (1968, s. 241) uvádzajú spisovné podoby obyva-

teľského mena *Važľan, Važtianka* a prídavného mena *važtiansky* i *važecký*. Podoba *važtiansky* je všeobecná, ale v názve *Važecká jaskyňa* sa uplatnil vplyv úradného názvu obce. (Nazdávame sa, že i nárečové tvary je hodno vždy uvádzať.) Dvojtvary sú aj pri obci *Liptovská Osada;* popri úradnom tvare *osadský* je živý tvar *osadniansky.* Obdobne od názvu *Sliače* (ale neúradne vždy sa píše *Liptovské Sliače)* je spisovná podoba prídavného mena *sliačsky,* ale bežne sa používa podoba *sliačanský.* Nie je úlohou tohto príspevku zhľadávať ďalšie doklady, len do vedomia používateľov spisovnej slovenčiny uviesť tvar prídavného mena *uherčiansky.* Od názvu *Veľké Uherce* odporúčame preto kodifikovať podoby *Uherčan, Veľkouherčan, Uherčianka, Veľkouherčianka, uherčiansky, veľkouherčiansky.*

V. Uhlár

Kouč/kauč, kovboj a raudy. — V pravopise prevzatých slov sa uplatňuje tendencia písania podľa výslovnosti. Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ, 1987, s. 12) rozlišuje tri stupne prevzatých slov. Prvý stupeň tvoria zdomácnené slová *(džez, menčester, džem).* Pôvodná pravopisná podoba už nie je živá, preto jej použitie sa kvalifikuje ako chyba proti pravopisnej ustálenosti *(jazz, manchester, jam).* Do druhého stupňa zaraďuje KSSJ slová, v ktorých sa popri zdomácnenej podobe používa aj pôvodný pravopis. Býva to pri tých slovách, pri ktorých proces pravopisného zdomácnenia už pokročil, no živo sa pociťuje pôvod slova (obyčajne pri novších internacionalizmoch): *tím* (pôvodne písané *team*), *bekhend* (pôvodne písané *backhand).* Do tretieho stupňa patria podľa KSSJ slová, ktoré sa uvádzajú ako pravopisné varianty: *bít, beat; junta, chunta.* Do tohto stupňa patria slová, pri ktorých sa v pravopise zreteľne prejavuje kolísanie.

KSSJ slovo anglického pôvodu *coach* zachytáva pôvodným pravopisom (s výkladom „poradca a vedúci mužstva"). V zátvorke sa uvádza výslovnosť *kouč.* Pôvodným pravopisom sa substantívum *coach* a sloveso *coachovať* registruje aj v Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) z r. 1971 (s. 132), v Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (1984, s. 192), v Slovníku slovenského jazyka I (SSJ, 1959, s. 177), v Pravidlách slovenskej výslovnosti od Á. Kráľa (1984, s. 236). M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v Slovníku cudzích slov (1983, s. 171) zachytávajú homonymá *coach*[1], *coach*[2] (v dvoch samostatných heslách). Pri slove *coach* vo význame „kajuta, osobný automobil" sa stretávame aj so zdomácnenou podobou *kouč.* Pri druhom hesle *coach* („vedúci družstva") sa uvádza iba pôvodná podoba, naproti tomu sloveso *coachovať* má popri sebe i domácu podobu *koučovať* („viesť družstvo").

V dennej tlači sme zaregistrovali iba domácu podobu *kauč* a *kaučovať: „Nik neráta, že sa kvalifikujeme do Talianska", povedal nedávno v zürišskom Sporte 38-ročný luxemburský k a u č s belgickým trénerským diplomom Paul Philipp ... — Venglošov asistent Milouš Kvaček vcelku sympaticky k a u č o v a l olympijský výber ...* (Pravda, 17. 10. 1988, s. 7). — *Bojovnými pokrikmi stúpal hráčom na päty, dirigoval, k a u č o v a l, striedal* (Pravda, 24. 10. 1988, s. 6). Jazyková prax ukazuje, že pri slovách *coach, coachovať* je tendencia písať ich podľa výslovnosti. Popri výslovnosti *kouč* je bežná aj výslovnosť *kauč.* Preto v jazykovej praxi treba počítať s pravopisnou a výslovnostnou podobou *kouč, koučovať,* ale aj *kauč, kaučovať.*

Rozkolísanosť v pravopise a výslovnosti môžeme sledovať aj pri slove *kovboj*

(a jeho derivátoch), hoci L. Dvonč (SR, 1971, s. 389) konštatoval ustálenosť podôb *kovboj, kovbojka.* V SSJ I (1959, s. 178) sa toto slovo zapisuje iba pôvodným pravopisom *cowboy, cowbojský, cowbojka.* Pri hesle *cowboj* sa uvádza dvojaká výslovnosť: na prvom mieste výslovnosť *kauboj,* na druhom mieste *kovboj.* V Slovníku cudzích slov (1979, s. 490) i v KSSJ (1987, s. 165) sa slová *kovboj, kovbojský, kovbojka* píšu podľa zaužívanej slovenskej výslovnosti, ale Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984, s. 236) uvádza podoby *cowboy/kovboj, cowbojka/kovbojka,* zapisuje ich teda pôvodným i zdomácneným pravopisom s výslovnosťou *kauboj, kaubojka,* na druhom mieste s výslovnosťou *kouboj, koubojka.* Takáto kodifikácia je však už zbytočná, lebo ustálené sú podoby *kovboj, kovbojka.*

V denníku Pravda (4. 11. 1989, s. 6) sa športový redaktor zamýšľa nad našimi násilníkmi tribún, neštítiacimi sa nijakej surovosti, keď cez prestávku futbalového zápasu Sparta Praha — Fenerbache Instanbul vtrhli do vyhradeného sektoru tureckých fanúšikov a vyvolali surovú bitku; píše takto: *Máme ich teda tu — r a u d i o v (keď sme už z anglického jazyka prevzali slovo futbal, prečo by sme nemohli poslovenčiť aj „rowdies") a ich futbalový randál* (?). Slovo *rowdy* (v množnom čísle *rowdies*) je v angličtine prídavné meno i podstatné meno. Ako prídavné meno vyjadruje tieto vlastnosti: hlučný, hrubý, sprostý, hrmotný, zurvalský, odroľský, grobiansky. Ako podstatné meno pomenúva zurvalca, odroľa, surovca, chrapúňa, sprostáka, grobiana. V slovenčine majú osobitné skloňovanie mužské životné podstatné mená cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme končia na samohláskové písmená a vyslovujú sa s prednými samohláskami *i, í, e, é, ä* (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 124). Tieto mená sa skloňujú podľa vzoru *kuli.* Patria sem niektoré všeobecné cudzie podstatné mená, ktoré sa u nás používajú, a najmä vlastné mená, napr. *efendi, mufti, dandy, kádi, grizly, pony, abbé, Verdi, Dante, Coppé* atď. V jednotnom čísle majú takto zakončené mužské životné podstatné mená tzv. zámenné skloňovanie, v množnom čísle sa skloňujú ako životné substantíva mužského rodu. Do tohto skloňovacieho typu treba zaradiť aj slovo *raudy,* ktoré má v jednotnom čísle zámenné skloňovanie: *raudyho, raudymu, raudyho, o raudym, s raudym.* V množnom čísle sa slovo *raudy* skloňuje podľa vzoru *chlap: raudyovia, raudyov, raudyom, raudyov, raudyoch, raudyami.* Pádové prípony sa v jednotnom i množnom čísle pripájajú k základu *raudy.* V N. množného čísla má substantívum *raudy* podobu *raudyovia* s *y,* nie „raudiovia". Je zaujímavé, že aj menej známe slovo anglického pôvodu *raudy* sa v slovenčine zapisuje podľa výslovnosti.

J. Jacko

Názvy klubov v súčasnej jazykovej praxi. — *Záujmové združenie, spolok, klub* — všetky tieto pomenovania označujú dobrovoľné zoskupenie ľudí, ktorých spájajú rovnaké záujmy, ciele, záľuby. V súčasnej jazykovej praxi osobitne „módne" uplatnenie z uvedeného radu synoným nadobudlo slovo anglického pôvodu *klub.*

Na prvý pohľad si cudzí pôvod slova väčšina používateľov slovenčiny azda ani neuvedomuje. Jeho význam je všeobecne známy, včlenilo sa do nášho gramatického systému a stalo sa frekventovanou a slovotvorne produktívnou lexikálnou jednotkou. Od slova *klub* bolo utvorené podstatné meno *klubista* i prídavné meno

klubový a ďalšie podstatné mená *klubovňa, klubovka, klubovky* (porov. Slovník slovenského jazyka (SSJ), I, 1959, s. 706; Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ), 1987, s. 154). V slovníkoch však chýba dnes veľmi frekventované slovo *klubizmus.*

Slovo *klub* figuruje aj v zložených slovách typu *aeroklub* (spolok športových letcov, parašutistov a priateľov letectva — KSSJ, 1987, s. 34), *rádioklub* (klub rádioamatérov), *diskoklub* (klub moderných tancov), príp. v trojčlenných zloženinách *automotoklub* (KSSJ, 1987, s. 40; porov. nesprávne písanie tohto slova napr. v televízii: *auto-moto-klub).* Osobitnú zmienku si zasluhuje slovo *fanklub.* Jeho prvú zložku tvorí skrátená podoba slova *fanatik — fan,* ktorá sa bežne používa napr. vo francúzštine i v angličtine vo význame „vášnivý milovník". Spojením tejto zložky s 2. časťou kompozita — *klub,* presnejšie *club,* vznikol výraz na označenie združenia fanúšikov. Slovenčina tento výraz prevzala spolu so zvykom vytvárať isté skupiny okolo slávnych hviezd v umení a v športe. V praxi sme sa stretli i s jeho viac či menej pôvodnými grafickými podobami: *fan-klub (fan-klub Dušan Pašek), fan-club (fan-club M. Gombitovej)* či *FAN' — Club (FAN' — Club skupiny TEAM).* Frekvencia slova *klub* v zloženinách je čoraz väčšia, takže treba rátať s prienikom ich ustálených podôb zodpovedajúcich analogickým zloženinám v slovenčine: *aeroklub, diskoklub, rádioklub* — a teda aj *fanklub.*

Najdynamickejší problémový okruh spojený so slovom *klub* tvoria celky presahujúce hranice jedného slova. Na ilustráciu si všimneme niekoľko dvojslovných alebo viacslovných názvov konkrétnych združení. Maximálnou mierou ekonomizácie sa vyznačujú viacslovné názvy tvorené v kombinácii so značkami: *AMK Mladosť Bratislava (Automotoklub Mladosť Bratislava), V-klub (Vysokoškolský klub,* slangovo nazývaný aj *véčko).*

Tendenciou k výrazovej úspornosti a zároveň sklonom k cudziemu konštrukčnému modelu tvorenia pomenovaní sa vyznačujú niektoré názvy atraktívnych základných organizácií v rámci Slovenského zväzu záhradkárov: *Citrus klub, Zlaté Moravce; Bonsaiklub (Bonsai-klub), Bratislava* či *Ikebana klub, Bratislava III.* Na rozdiel od spomínaných všeobecných podstatných mien, ktoré vznikli ako výsledok spojenia skrátenej prvej časti slova so zložkou *-klub* (napr. *fanklub),* alebo sa utvorili ako zloženiny viacfunkčnej prvej časti (napr. *aero-, disko-)* figurujúcej ako stavebná zložka vo viacerých zloženinách so zložkou *-klub* (napr. *aeroklub* popri *aerodyn, aerobióza, aeroplán* a iné; *diskoklub* popri slovách *diskoples, diskovečer, diskohry),* výrazy v názvoch *Citrus klub, Zlaté Moravce; Bonsaiklub, Bratislava* a *Ikebana klub, Bratislava III* nie sú rozšírené ako všeobecné mená, ich výskyt sa obmedzuje len na konkrétne názvy záhradkárskych klubov. Tu by sa preto pri formulovaní príslušných názvov žiadalo uprednostňovať názvy typické pre slovenčinu a využiť existenciu ohybných a pravopisne zdomácnených tvarov východiskových cudzích slov a ich odvodenín, tak ako sa to uplatnilo pri pomenovaní združenia pestovateľov citrusových, subtropických a tropických rastlín, napr. *Klub citrusárov pri ObV SZZ Bratislava I.* Podobne by teda malo znieť i spojenie *Klub bonsajistov* (porovnaj aj *Klub skalničkárov* nie „skalnička klub"). Slovenskejším a pritom rovnako ekonomickým variantom nenáležitého označenia „ikebana klub" je eliptický názov *Klub ikebany* (v plnom znení *Klub tvorcov ikebany).*

Naším cieľom nie je vymenovať celý inventár viac alebo menej vhodných formulácií názvov slovenských klubov (nájdu sa medzi nimi i zložitejšie a napr.

v slovenčine úplne neprijateľné konštrukcie typu *veterán-car klub* a najnovšie ***disco mix club)***. V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že používanie cudzojazyčných slov a konštrukčných modelov nie vždy obohacuje náš jazyk. Ich nadmerné používanie ochudobňuje priestor na uplatnenie vhodných domácich ekvivalentov. Preto treba citlivo rozlišovať, čo z cudzích zdrojov slovenčine vyhovuje a čo v nej znie neprirodzene, resp. neústrojne, cudzo a vlastne neslovensky. Z hľadiska jazykovej správnosti treba ešte upozorniť na nejednotnú prax v písaní týchto názvov. Veľmi tu ešte vplýva cudzí spôsob ich písania (napr. *veterán-car klub* a pod.).

O. Orgoňová